

VIGILIA

2009 / 11

TAR IBOLYA: **A barátság a görög-római antikvitásban**

GÖRFÖL TIBOR: **„Barátaimnak mondalak titeket”**

DÉVÉNY ISTVÁN: **A barátságról**

DÁVID BEÁTA: **Gondolatok a magányról**

FOGARASSY MIKLÓS: **Egy régi iskoláról**

Ayhan Gökhan, Lázár Bence András,

Miklya Zsolt, Oláh Tamás és Vörös István versei

Csarnai Attila és Halmai Tamás prózái

MEZEI BALÁZS: **Sorsközösség. Gondolatok**

A Holokauszt és a keresztény világ című kötet kapcsán

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Ars moriendi	801
TAR IBOLYA:	A barátság a görög-római antikvitásban	802
GÖRFÖL TIBOR:	„Barátaimnak mondalak titeket”	810
DÉVÉNY ISTVÁN:	A barátságról	817
DÁVID BEÁTA:	Gondolatok a magányról a szociológiai adatok tükrében	819

SZÉP/ÍRÁS

VÖRÖS ISTVÁN:	Magaslati anatómia; A szököévf feladja magát; A védekező; A feladat súlya <i>(versek)</i>	828
HALMAI TAMÁS:	Három széljegyzet: Sárga por; A szelídek; A francia lány <i>(kisprózák)</i>	831
LÁZÁR BENCE ANDRÁS:	Még van; Az aznapi <i>(versek)</i>	834
FOGARASSY MIKLÓS:	Egy régi iskoláról. Emlékezés a győri bencés gimnáziumról	836
CSARNAI ATTILA:	Erőnek erejével <i>(novella)</i>	843
MIKLYA ZSOLT:	Szívésség helyett; Rendre kirajzol; A remény, látod <i>(versek)</i>	848
AYHAN GÖKHAN:	Anyakönyv; Szünidő; Eljut <i>(versek)</i>	850
OLÁH TAMÁS:	Ébredő város; Hurokban <i>(versek)</i>	851

MAI MEDITÁCIÓK

ASZALÓS JÁNOS:	A játékosság erénye	853
----------------	---------------------	-----

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

SZÉKELY TIBOR:	Ötven éve történt: „kispaplázasadás” a Központi Szemináriumban <i>(II. rész)</i>	858
----------------	---	-----

NAPJAINK

BODÓ MÁRTA:	Román(iai) vendégmunkások: a láthatatlan időzített bomba	864
-------------	---	-----

KRITIKA

MEZEI BALÁZS:	Sorsközösség. Gondolatok A Holokauszt és a keresztény világ című kötet kapcsán	871
---------------	---	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	876
---	-----

A 818. oldalon Leonardo da Vinci festménye

Ars moriendi

Anyák napja, Idősek napja, A költészet napja... Az év több napját különböző személyeknek vagy az élet egyes területeinek szentelik, a figyelem középpontjába állítva őket. A Halottak napja azonban kiválik közülük, hiszen külön felhívás nélkül is valamilyen formában mindenkit megérint. A hívő keresztény az Úr irgalmába ajánlja kedves halottait, de a nem hívők is kimennek a temetőbe szeretteik sírjához. Ez a nap emlékezetünkbe idézi halottainkat, de élénk állítja saját halálunkat is. Van, akiben ez a nap a gyász sajgó sebét tépi fel, van, aki talán saját közelgő halálától retteg.

A halál a maga riasztó némaságával az élet egyik legfontosabb valóságára tanít meg: az élet — kivétel nélkül mindnyájunké — előbb vagy utóbb véget ér. Az ember az egyetlen élőlény, aki tudja, hogy meg fog halni: szembe megy a saját halálával, kénytelen úgy élni, hogy szembenéz vele. Életünk legbiztosabb, ugyanakkor legrejtélyesebb valósága ez. Nem csupán olyan esemény, amely majd valamikor, életünk útjának végén bekövetkezik, addig nem is gondolunk rá. Lehetősége kezdettől végigkísér bennünket, amíg egyszer csak be nem következik. Aki ennek tudatában él, átérzi, hogy az élete egyetlen, egyszeri adottság, amelyben mindannak, amit tett, amit átélt vagy elszenvedett — jó és rossz, öröm és fájdalom — különleges, egyszeri értéke és jelentősége van. Egész életünk valamilyen képpen összegződik, éppen akkor, amikor eljutunk arra a pontra, ahol mindezt elveszítjük. Ez a tudat egyfelől viszonylagossá teszi életünk történéseit, másfelől viszont különleges fontosságot ad mindennek.

A végső kérdés éppen itt vetődik fel: vajon végső és teljes megsemmisülés-e az életnek és mindenünknek elvesztése, vagy van valami folytatása az ideátnak? A semmi szakadékába zuhan-e a halott, vagy ez a pusztulás a kezdete-e valami másnak? Akármennyit kutatják a halálközeli élményeket, magáról a bekövetkezett halálról semmilyen híradásunk sincsen.

Egyedül a feltámadás hitéből fakadó remény fénysugara világít át a halál sötétjén. Félelmes iszonyata így is megmarad, sőt felerősíti az a tudat, hogy az immár befejeződött és elpusztuló élet zárszámadás elé kerül. Könnyelműség volna azt gondolni, hogy életünk végén gyorsan „lovat váltunk”, és létünk halhatatlan magja észrevétlenül átröppen egy másik életbe. A remény a végtelen Irgalomba és Szeretetbe vetett bizalmat önti belénk: arra az irgalmas Szeretetre bízunk magunkat, aki születésunktól magához hívott bennünket. Reméljük, hogy halálunkban irgalmasan fogadja jó és rossz tettek közt bukdácsoló életünket, amelynek nem néhány év-tizedet szánt, hanem a szeretet öröklétét.

A barátság a görög-római antikvitásban

TAR IBOLYA

A szerző a Szegedi Tudományegyetem Klasszika-Filológiai Tanszékének ny. docense.

A legnevezetesebb baráti párok

A barátság mint az egyik legfontosabb két ember közti kapcsolat már a görög mitológiában is megjelenik a héroszokkal kapcsolatban. E barátságok jellemzője az egymás iránti (érzelmi) elkötelezettség, egymás segítése, önfeláldozás — a mítoszokban ezek közül olykor egy-egy motívum a meghatározó. A legnevezetesebb baráti párok közé tartozik Akhilleusz és Patroklosz, akiknek történetét jól ismerjük az *Iliász*ból; Oresztész és Püladész, utóbbi Oresztész hű kísérője annak apja meggyilkolását megbosszulandó Argoszba való visszatértekor, majd Apollón útmutatására (hogy ne üldözzék tovább az Erinüszek) Artemisz képmásáért a tauruszok földjére való utazásakor s az onnan való visszatértekor, hogy végül Oresztész nővérét, Élekrát vegye el feleségül. Thészeusz és Peirothoosz kölcsönösen segítik egymást: Thészeusz Peirithoosz lakodalmán a kentaurok elleni küzdelemben siet barátja segítségére, az amazonok ellen együtt szállnak hadba, később pedig arra szövetkeznek, hogy mindketten Zeusz egy-egy lányát veszik feleségül. Helené még kislányként való elrablásában Peirithoosz támogatta Thészeuszt, Thészeusz pedig Peirothooszt a Perszephonéért az alvilágba való leszálláskor, ez azonban szerencsétlenül végződött kaland volt, mert mindketten lenn maradtak egy sziklához láncolva, s bizonytalan, hogy Héraklész megmentette-e őket vagy csupán Thészeuszt, avagy egyikőjüket sem. Vergilius Achatest adta Aeneas mellé mint hű kísérőt és barátot, és Nisus és Euryalus történetében megalkotta a baráti önfeláldozás ideális, a műfajban később is ható eposzi példáját. E történeteket epikus és drámai feldolgozásokból ismerjük, s kitűnnek belőlük a való élet baráti kapcsolatainak ismérvei is.

A vendégbarátság

Érdeemes említést tenni a vendégbarátságról is — az érzelmi momentum itt kevésbé hangsúlyos, viszont a kölcsönös védelem és segítségnyújtás elve, sőt, a vendégbarát sérelme esetén az érte való elégtételtevés vagy éppenséggel bosszúállás mindenképp az ismérvei közé tartozik. Az irodalmi alkotásoknál maradva az *Aeneis*-ből hozhatunk erre is egy (mellesleg Aeneas alakjának értelmezése szempontjából érdekes és vitatott) példát: amikor Aeneas megérkezik a Tiberisen fölfelé a majdani Róma helyére, Euanderrel, az ottani királlyal vendégbarátságot köt, ami ennek fiára, Pallasra is érvényes. Amikor Turnus megöli Pallast, elbizakodott gőgjében magára ölti a tőle zsákmányolt fegyverzetet. Ezt Aeneas a Turnusszal való végső párviadalban megpillantván (csak ekkor s így szerezvén tudomást Pallas haláláról) engesztelhetetlen haragra lobban, s megöli az életéért könyörgő Turnust — ami a vendégbarátság jegyében végső

soron kötelessége is. Ha ugyanezt a jelenetet nem a vendégbarátság szempontjából, hanem a harag elítélésének etikai szemszögéből nézzük (ami egyébként anakronisztikus a hősi morállal kapcsolatban), Aeneas jellemén folt esik. Vendégbarátként viszont azt tette, amit ennek etikája előír.

A barátság etikája

És mit ír elő a barátság etikája? Pontosabban, a gyakorlatból kiindulva hogyan írják le a filozófiai/etikai gondolkodók a barátságot?

Platón a *Lüsziszben* és az *Államban* is foglalkozik a barátság kérdésével. Az itt felmerülő problémák: ki a barát (*philosz*): aki szeret, vagy akit szeretnek; csak akkor lehet-e barátokról beszélni, ha a szeretet kölcsönös; a barátság egoisztikus és altruista momentumokat is magában foglal-e; a jó, a rossz és a semleges mennyiben kapcsolható össze a barátsággal (rossz alatt valaminek a hiánya értendő). Platón e kérdésfeltevéseknél a kettős értelmezési lehetőségekből indul ki: a *philosz*nak van aktív és passzív jelentése is; a kölcsönösség magában foglalja mindkét oldalról a szeretőt és a szeretettet is; az egoisztikus motívum a platóni értelmezésben nyilvánvalóan jelen van, hiszen az én másik iránti vágyából indul ki a barátságra való törekvés; végül minthogy a hiány (a rossz) megszüntetése a jót (a hiány megszüntét) eredményezi, mindkettő összekapcsolható a barátsággal, minthogy a barátság vágy valamely olyan jó minőség megszerzésére vagy birtoklására, mely nincs meg a vágyakozóban. Valakit szeretni tehát azt jelenti, hogy abban a valakiben valami olyasminnek a forrását látja az ember, amit szeretne, vagy amiről azt gondolja, hogy érdemes megszerezni. Általános megfogalmazásban: a barátság/szeretet mindig valami érdekében és valamilyen célért van.

Arisztotelész a barátságról

Arisztotelész a két fent említett platóni művel a háttérben fogalmazza meg gondolatait a barátságról a *Nikomakhoszi* és *Eudemoszi etikában*, illetve bizonyos problémákról a *Lélekről* szóló munkájában. A nála felmerülő kérdéseket a következőkben foglalhatjuk össze:

- Mi a jelentőségük a barátság fajtáinak a barátság szempontjából?
- Az önszeretet milyen értelemben lehet a barátság alapja?
- Miért kell túllépni az önelégültségen a barátság érdekében?

Arisztotelész a barátság három fajtáját különbözteti meg, ezeket három szempont határozza meg: a hasznosság, a kellemesség és az erény. Ezek közül az erényen alapuló barátság szerepel az első helyen. A másik két szempont szerinti barátság az elsőre vonatkoztatva jelenik meg, amelyet a *Nikomakhoszi etikában* tökéletesnek nevez a szerző. Az, hogy a hasznosság és kellemesség szempontjai is az erényen alapuló barátságra vonatkoztatva jelennek meg, azt is jelenti, hogy a barátság mindhárom fajtájában benne van valami a tökéletességből is. Továbbá mindháromban ugyanazok a fogalmak a meghatározók: a kölcsönösség, a jóakarát, az összetartozás. Az első kettő más típusú emberi kapcsolatokban is jelen lehet (vallási közösségekben, vendégbarátságban, útitársakban, családi kapcsolatokban), de az igazi összetartozás mindenfajta barátság alapvető feltétele.

Ha a kölcsönösség, a kölcsönös szeretet a barátság elengedhetetlen velejárója, hogyan magyarázza Arisztotelész az önszeretet és barátság viszonyát? Az *Eudémuszi etikában* a platóni két lélekreszből, a racionálisból és az alogikusból (emocionálisból) kiindulva formálisan feltételezi a lélek kettősségét (vö. még a *Lélekről* című munkáját). E két rész egysége mint „egy lélek” jelenik meg. „Mivel pedig a léleknek több része van, akkor lesz ‘egy lélek’, midőn az értelem és az érzelmek összhangban vannak egymással. Ekkor ugyanis egyek. Ezért amikor egy a lélek, ez az önmagunk iránt táplált barátság állapota.” (*Eudémuszi etika* 1210 b.)

Azzal természetesen Arisztotelész is tisztában van, hogy a mindennapi értelemben vett önszeretet a barátság akadályá — ezt igazolják a szó pejoratív értelemben vett előfordulásai szövegeiben.

Arisztotelész az önismeret és a barátság összefüggéseivel is foglalkozik. A barát jelentősége abban rejlik szerinte, hogy az ember könnyebben megismeri a hozzá közel állót, mint önmagát. De önmaga korlátainak is tudatában kell lennie az embernek — a delphoi jósa szavával: meg kell ismernie önmagát. Ha ezt a tanácsot követi az ember, nyitottá válik a másokkal való érintkezésre és a jóra. Ha az ember felismeri saját korlátait, abból másfelől az is következik, hogy a másik, a barát hozzájárul saját létének kitágításához, önmaga gyarapításához, önmaga jobb megismeréséhez. A barát az önismeret tükré. Az ember felismeri önmagát a másikban, akár úgy, hogy példaképül választja, akár a kölcsönösség alapján (a barátok kölcsönösen egymást választják példaképül). A tükörkép másik véglete Narcissus, aki csak önmagát látja. Ha viszont a tükörkép nem mi magunk vagyunk, hanem a barátunk, akkor nyitva az út a „jobbik én” felé, ami önmagunk jobbá tételéhez is hozzásegít, ugyanígy a másikat, a barátot is, ugyanakkor a bensőségesség és a bizalom is fokozódik, ami meghatározza az emberi együttélés minőségét. Arisztotelész minden emberi felismerésben meglátta az „együtt”, a „közös” elemét: az észlelésben, a felismerésben, a gondolkodásban. Ez az ember önmagával való együttlétén túl a barátságban kibővül a másikkal való együttlété. A baráttal/barátokkal való együttlét során, akik hozzánk hasonlóan gondolkoznak, de ki is javíthatnak vagy megerősíthetnek bennünket, egyúttal az istenihez is közelítünk, amennyiben a barát/barátok segítségével folyamatos jelenben tudunk létezni. Mert természeti lények lévén az alvás, másfelől szellemi lények lévén a feledés elválaszt bennünket önmagunktól. A barátunk viszont éberén őrködhet mellettünk s gondolkozhat helyettünk.

A barátságnak ezen istenivel való összekapcsolása már filozófiai-teológiai irányba mutat Arisztotelésznél. Euripidész a költészet nyelvén ezt így fogalmazta meg: „Barátokat felismerni — ez is az isten.” (*Helené*, 560.)

A rómaiak barátságról való gondolkodásával kapcsolatban különös jelentősége van Cicero *Laelius a barátságról* című munkájának

mint önálló, e kérdésről szóló műnek s mint több platóni-arisztotelési gondolat átörökítőjének.

Cicero az erényt mondja a barátság eredőjének és megtartójának, viszont ezt és a „jó” avagy „derekasság” fogalmát is igyekszik a filozófiai térről az élet és a történelem területére áthelyezni, azaz gyakorlati szempontú megközelítést adni. Felfogása szerint barátság csak a jók között létezhet, akik az ember lényege és a természet szerint élnek. A különböző emberi kapcsolatok közt a (jók közti) barátság a leghatékonyabb; édes a boldogság idején és segítőkész, ha eljön a baj. A barátság életelem, akárcsak a tűz és a víz, mindenütt jelen van, s egyúttal az élet támogatója: a barátban mintegy ideális képet pillantva meg a lélek nem gyengül el és nem hanyatlik. A barátság még a halált is le tudja győzni, s kozmikus jelentősége van, nélküle ugyanis a viszály válna uralkodóvá.

Cicero a barátság határait is meghúzza: bajban bizonyos engedményeket is lehet tenni, amennyiben a barát kevésbé jogos kívánságának is eleget teszünk, ellenben ha a barát erkölcsi és szokásai, valamint érdeklődési köre megváltozik, s a közügyekkel kapcsolatban is hiányzik az egyetértés, az okot ad az elválásra. Arra azonban ügyelni kell, hogy ebből ne szülessék ellenségeskedés. Felsorolja a kerülendő tulajdonságokat is: a hízalgés, rosszindulat, élvhajhászás, gyávaság a barátság megrontói.

Az erényt a barátság eredőjének tartja: ha ez kapcsol össze, abból szükségszerűen szeretet születik, vagy más megfogalmazásban: a jók közt szükségszerűen megszületik a jóakarát. Az erény megléte és hiánya teszi a hősokeket és a zsarnokokat; előbbieket szeretik, utóbbiakat gyűlölik az emberek. Ha a haszon és a szeretet szerepét vizsgáljuk, utóbbié fontosabb. S vajon a gyengesség, szükség vagy valamilyen nemesebb ok révén jön létre a barátság? Cicero első helyre a nemesebb okot, a szeretetet teszi. A barátság megítélésére az érettebb kort tartja alkalmasnak, mivel fiatal korban nem mindig tartósak a barátságok.

Kitér az epikureusok és sztoikusok barátság-felfogására is: inhumánusnak tartja (ezzel szemben Laelius felfogását dicséri), mivel saját gondoktól való mentességüket (*securitas*) mindennél előbbre valónak tartják.

Cicero tehát mindhárom arisztotelési barátság-összetevőt (a hasznosságot, kellemességet, erényességet) vizsgálja, de a görög vázat római gyakorlati életből vett példákkal tölti ki, barátságról szóló műve tehát a római tapasztalat kifejeződése is. Ami saját személyes életét illeti, némely e munkában előforduló kifejezés, mondat tökéletesen adaptálható saját Atticushoz való viszonyára: „Van-e kellemesebb dolog annál, mint úgy hallgatni valakit, mintha önmagaddal beszélgetnél?” (*Laelius a barátságról* 22.) Atticusszal úgy beszélget Cicero, mint saját magával (*Levelek Atticushoz* VIII 14, 2), Atticus úgyszólván az alteregója. Vele osztja meg leplezetlenül minden gondolatát, bizonytalanságait, az ő részéről számíthat mindig

tanácsra. Bizalom, segítőkészség, szellemi egyenrangúság ezen barátság jellemzői. Ez Cicero életében is egyszeri, csak Atticushoz kapcsolódó élmény; bár még sokakat nevez barátjának, ezeket sokkal inkább a politikai hasznosság határozza meg, s a barátoknak nevezettek közül könnyen lehetnek ellenfelek is. A kortársakra jórészt szintén ez utóbbi „barátság”-forma a jellemző: mindent az érdek, a célszerűség határoz meg, s csak elvétve találkozunk olyan „adatolt”, írásos anyagban ábrázolt mély barátsággal, amely legalábbis bizonyos aspektusaiban megfelelné az etikai gondolkodók barátság-kritériumainak. Tehát nem államférfiak, politikusok, nyilvános szereplők közt kell keresgelnünk, hanem egy másik területen, az irodalomén.

Catullus a szerelemről és a barátságról

Catullus, Cicero fiatalabb kortársa költészetében meghatározó téma a szerelem és a barátság. Míg szerelmi költészetében egy személyre tükröztetve jelenik meg a legizibb szenvedély pozitív és negatív pólusa („gyűlölök és szeretek”), a barátsággal kapcsolatos költeményekben ez két csoportra vonatkoztatva tűnik fel: igazi barátok és álbarátok (akiket például ironikusan társainak nevez a költő), illetve ellenségek kapcsán. Utóbbi két kategória azért érdekel itt említést, mivel épp azok a tulajdonságok hiányoznak belőlük, melyek a barátokat barátokká teszik. Milyen kritériumai vannak a Catullus leírta barátságnak? Azonos értékrend, ennek magas színvonalú megvalósítása, azonos célok, kölcsönösség a szeretetben, kellemesség. A catullusi baráti kör, a neoterikusok (Cicero nevezte el így őket) olyan költőkből tevődött össze, akik új irányt szabtak a római költészetnek, a hellenisztikus kor Kallimakhosz által fémjelzett esztétikai elveit tették magukévá: elhatárolódtak a nagyeposztól, ezzel szemben valamennyien kipróbálták magukat az úgynevezett kiséposz műfajában, új formákat honosítottak meg s formai tökélyre törekedtek, valamint — feltehetően nem csupán Catullus — arra, hogy a vers képes legyen hatni is. Közülük egyedül Catullus verseskötete maradt fenn, a többiektől csupán csekély számú töredék. Catullus költeményeiből következtethetően valószínűleg Licinius Calvus állt hozzá a legközelebb, akit 14. számú versében így szólít meg: „Calvusom, ha nem szeretnélek jobban szemem világánál is”, hogy azután egy saját költői elveikkel szembenálló poétákat tollhegyre tűző vers kerekedjék ki belőle. Annál nagyobb élvezet az 50. számú vers szerint Catullus számára a Calvussal való költői játszadozás: „Tegnap, Licinius, pihenve, játszva, / táblácskámra soká, vidám örömmel / firkáltunk dalokat, mulatva, mint jött.” Az alkotás mint mindkettejük életformája képes teljesen betölteni őket, Catullust magát olyannyira, hogy a távozás nyomában felkelti az újabb együttlét vágyát: „Eltávoztam utána, szellemedtől / lángragyúlva, Licinius; s azóta / nem vidít fel az étel és szememre / nem száll édesen álmom, én szegény (...) izgatottan / vártam, hogy (...) veled újra társalogjak.” (Devecseri Gábor fordítása)

Egy másik költőbarátot, Caeciliust magához invitál Catullus (35. számú vers) Veronába, hogy mindkettejük közös költőbarátjának gondolatait közölje vele, nyilván (a versből következtethetően) Caecilius új költeményéről — itt a költészet megint csak mint életet meghatározó elem jelenik meg, egyfelől mint róla szóló eszmecsere, másfelől mint hatóerő, Caecilius szeretője ugyanis a megkezdett kiséposz olvastán oly heves szerelemre gyúlt, hogy nem képes elválni a költőtől s elengedni őt. A szerelem nagysága és hevessége jelzi a versről szóló értékítéletet is, mellyel Catullus maga szintén egyetért: a barát iránti nagybecsülés motívuma így itt is felbukkan, akárcsak az 50. számú versben („szellemedtől lángragyúlva”). S még egy példa egy harmadik „drága barát” dicséretére a 95. számú vers, ahol Cinna *Smyrna* című kiséposzát méltatja Catullus, szembeállítva a dagályos nagyepikus költészettel.

A kötet élén álló ajánló költemény címzettjét, Cornelius Nepos történetírót talán szintén Catullus barátai közé lehet sorolni. A maga műfajában Nepos is (rövid életrajzaival és három kötetes világtörténelmével) újtónak számított, akinek volt szeme Catullus költészetére. A különböző területek ellenére hasonló esztétikai gondolkodás és igényesség, valamint egymás nagybecsülése lehetett a dedikáció címzettje kiválasztásának oka.

A barát megnevezéssel még néhányan büszkélkedhetnek a Catullus-corpusban, olykor némi iróniával fűszerezve (például a 10. számú Varushoz és a 13. számú Fabullushoz írt vers), illetve egyértelmű homoerotikus beütéssel (a 9. számú Veraniushoz, a 38. számú Cornificiushoz, a 48. és 99. számú Iuventiushoz). Utóbbiakat a barátság fentebb megadott kritériumai alapján végképp nem lehet a barátságról szóló megnyilatkozások közé sorolni, legfeljebb csak akkor, ha a barátságot mint vonzalmat s annak is csak az erotikus fajtáját határozzuk meg, ami az antik felfogás szerint természetesen nem számít igazi barátságnak.

Ha költőbarátságról beszélünk Rómában, legelsőként talán Horatius és Vergilius neve ötlík fel. Vergiliusnál műfajaiból (pásztori költészet, mezőgazdaságról szóló tanköltemény, nagyeposz) adódóan nem szerepel Horatius neve, de még „álruhás” alakként sem lehet felfedezni, Horatius viszont nemhogy említi, hanem ír is Vergiliushoz költeményt, s több helyütt burkolt, de dekódolható „párbeszédet” folytat vele. Ez a burkolt párbeszéd azért érdekes a barátság szempontjából is, mert annak ellenére, hogy Horatius tulajdonképpen vitatkozik Vergiliusszal, a mélyben mindig kitapinthatóan azonos értékek melletti elkötelezettség rejlik. A különbség a két költő szemléletében rejlik: Horatius szkeptikusabb és realistább, Vergilius képes ideálokban hinni. A legismerősebb Vergiliusra való reflektálás a 16. epódosz, melyben Horatius a jókat a boldogok szigetére, a seholsincs, utópikus helyre távoztatja a polgárháborúktól megtépázott Itáliából — szemben Vergilius 4. eklogájával, melyben egy politikai esemény, az Octavianus és Antonius közti brundisiumi bé-

kekötés (Kr. e. 40) hatására megjelenik a bizakodás hangja: Vergilius új aranykor eljövetelét prófétálja. Egy későbbi költeményében, egy viszonylag korai ódában (1, 3) Horatius lelke felének nevezi költőtársát, de áttételesen itt is vitatkozik Vergilius immár a *Georgicá*ban megjelenő aranykor-elképzelésével, noha az ódákból még egyértelműbben kitetszik a hasonló értékekben való gondolkodás. Szintén Vergiliusnak címzett óda az 1, 24, melyben Vergiliust (együttal saját magát is) vigasztalja közös barátjuk, Quintilius Varus elvesztése miatt. Vergiliust, a legjobban szenvedőt türelmes tűrésre inti: „De ha tűrsz, ezzel is enyhíted, / min másítani nem lehet.” (Grigássy Éva fordítása).

Horatius ódái

Horatius ódái közt számos, barátokhoz vagy egy-egy baráthoz címzett költeményt találunk; ezek többnyire valamilyen életbölcsest, filozófiai tanítást tartalmaznak, tehát mondhatjuk, életvezetési tanácsokat; a gnómaszerű alapgondolatot mindig tágabbá, mélyebbé tevő, érzékletes költői képekben kifejezve. A megszólítottak közül egyetlen nevet, Maecenasét emelem ki, akivel Horatiust a legmélyebb barátság kötötte össze, csillagokban megírt barátság („csillagzatunk már, két iker, összetart” 2, 17, 21–22). Maecenas is lelke egy részének nevezi (2, 17), támaszának, édes díszének (1, 1), élete oszlopának, nagyszerű díszének (2, 17), akit a 2. könyv 17. ódájának kezdetén szelíden korhol: „Sok bús panasszal, mondd, mire kínozol?”, hogy utána sürgető komolysággal vigasztalja a súlyos betegség után haláltól épp megmenekült barátot, aki ezután megjelenik a színházban, s az ott összegyűlt lelkes ünneplésben részesítik: „Égnek se kedves, s nem szívem óhaja, / hogy Maecenas, te halj előbb meg, / életem oszlopa, drága díszem. // Ó, hogyha, lelkem egy-fele, elragad / a hirtelen sors, s itt maradok magam, / mi célja volna már így élni, / csonka szívemmel a puszta létben? // Ket-tőnk halálát egy nap okozza majd, / esküm nem álnok; tudd: megyek én, megyek, / akármikor vezetsz előre, / végutadon nyomon követlek.” (Csuka Zoltán fordítása) Horatius valóban követte Maecenas, nem sokkal élte túl (Kr. e. 8-ban halt meg), s nem messze Maecenas nyughelyétől temették el. Ebben a költeményben, akár csak a szinte igénytelennek ható Maecenas invitáló 1, 20-ban (saját szerény körülményeit állítja szembe a Maecenas megszokta színvonallal, hogy közbevetve utaljon a fent említett lelkes színházi ünneplésre, ami így, ebben a kontextusban nem hat húzelgésnek) megfigyelhetjük Horatius tapintatát, ahogyan különböző eszközökkel — 1, 20-ban a saját vendégváró előkészületek hangsúlyozásával, 2, 17-ben a sírig tartó barátság kifejtésével próbálja derűsebbre hangolni Maecenas, egyúttal átérezve a barát kimondatlan emócióit is.

Ugyancsak Maecenashoz intézett költemény a 3, 29. óda, mely lakomára szóló meghívással kezdődik, hogy azután kaleidoszkópszerűen motívumok sokasága bukkanjon fel, melyeket mégis egybefog a nyugalom és mozgalmasság váltakozásának végigvonuló motívuma: az első strófákban az egyszerű vidéki környezet és a városi mozgalmasság jelenik meg, majd a forró nyári nap s a hűvöst

kereső pásztor és nyáj ellentéte, a politikai események miatt aggódó Maecenas és a vidéki nyugalom szembeállítás, Fortuna változó sorsot hozó működése, a költő mindettől való függetlensége, a monumentális természeti kép s saját kis sajkájának szembeállítása, s végső kicsengésként a Dioszkurok védelmébe vetett bizalom. Mindez érett bölcsesség tanítását közvetíti Maecenas felé: az elmélkedő nyugalom dicséretét, a belső szabadság fontosságát, melynek birtokában az ember függetleníteni tudja magát Fortuna változékonyságától.

Maecenas és Horatius viszonyában mindazt megtaláljuk, ami az antik barátság-felfogás szerint a barátság lényege: különböző szinteken az egymás segítségét, a teljes beleérzést, a *szümpatheiót*, a jobbra való törekvést és az arra való irányítást, a kellemességet, a teljes kölcsönösséget és a hasznosságot is.

**Az antik
barátság-felfogás
lényege**

Záradékképpen térjünk vissza a csak a költői világban létezett barátságához, Nisus és Euryalus történetéhez Vergilius *Aeneisének* 9. énekében. Az együttes tervezés és együttes kivitelezés — a rutulusok táborának megtámadása — a felsorolt mitológiai példák közül talán leginkább Thészeusz és Peirithoosz kettősére emlékeztet, de az indítékok részben különböznek: Vergilius alakjainál a hősi cselekedetre való vágy a meghatározó, egyszersmind a feltétel nélküli egymást segítés az önfeláldozásig menően. Euryalus az éjszakai eleinte sikeres akció során túlságosan óvatlanná válik, s az éj sötétjében az ismeretlen terepen már nem tud elmenekülni a közben érkező s őt körülfogó ellenség elől. Nisus, noha meg tudna menekülni, visszafordul, s barátját először annak támadói ellen fordulva védi, majd el akarván terelni a figyelmet Euryalusról, magát kínálja fel, végül mindketten a túlerő áldozataivá lesznek. Vergilius szinte lírai gyengédséggel ábrázolja kettejük végzetét, s alakjukkal megteremti a hősies önfeláldozás egyik legszebb példáját, mely — ahogyan a költő maga is írja — valóban hosszú századokon át hat tovább.

*Boldog pár, te! Ha versemnek van némi hatalma,
Nem lesz nap, melyen emlétek később halványul,
Aeneas faja míg Capitoliumunk örök ormán
Székel, míg atyját Rómának uralja világunk.
(9, 446–449; Lakatos István fordítása)*

„Barátaimnak mondalak titeket”

GÖRFÖL TIBOR

A szerző (1976) fordító-
ként dolgozik.

Nem érintett előzmények

Annak némileg átfogó és árnyalt megértéséhez, hogy mit jelent az Isten által az emberiségnek felkínált partneri — vagy az Újszövetség nyelvén: baráti — viszony, számos tényező megértése lenne szükséges. Először is meg kellene értenünk, hogy miként lehetséges, mit jelent Isten számára és milyen törvényeknek van alávetve az, hogy egyáltalán létezik valami Istenen kívül; át kellene gondolnunk, milyen jelentősége és következményei vannak annak, hogy ezen az Istenen kívül létező valóságon belül van olyan, amit szellemnek nevezünk, létezik szellemi létmód, amely belső kapcsolatban van azzal, ami nem — legalábbis nem közvetlenül — szellemi természetű; és főként képet kellene rajzolnunk arról, hogy mit jelent a szóban forgó partneri viszony két pólusának tömör meghatározására legáltalánosabban használt fogalom, a (lényegénél fogva szellemi természetű) szabadság, persze azután, hogy előbb sikerült megbirkóznunk azokkal a roppant nehézségekkel, amelyeket egyáltalán a viszony fogalma vet fel (komoly kételyeket támaszt ugyanis az a nem mindig megalapozottnak tűnő lelkesedés, amellyel az elmúlt néhány évtizedben sokan a viszony Arisztotelésznél még inkább elhanyagolt kategóriájának Tamásnál és Richárdnál szentháromsági összefüggésben megfigyelt hangsúlyozódása nyomán a viszony mozzanatához igyekeztek kapcsolni a teológia részterületeinek legnagyobb részét, az antropológiától kezdve a kegyelemtanon át az egyháztanig). Minderre e helyütt természetesen nincs mód. Mindössze két témakör rövid felvázolása tűnik kivitelezhetőnek: az Isten által az emberiségnek felajánlott partneri viszony történeti természetének felvázolása és közösségi, szociális meghatározottságának érintése.

Az Atya titka

Érdemes belülről kifelé haladva legelőször annak figyelmet szentelnünk, hogy a nevezetes jánosi szöveghely (15,14–15) szerint a Fiú és az emberiség „barátsága” az Atya titkának megközelíthetőségéhez kapcsolódik: „barátaimnak mondalak titeket, mert mindent elmondtam nektek, amit Atyámtól hallottam”. A kialakuló viszony tehát eleve szentháromsági összefüggésben jön létre: Jézus az Atyától hallottakat közli, abban cselekedve (ahogyan az előzményekből kiderül), akit az Újszövetség Szentléleknek nevez. Ha eltekintünk is attól a feltételtől, amelyet Jézus korábban említ („barátaim vagyatok, ha...”), és nem is foglalkozunk azzal a feszültséggel, amely e szavai és másutt elhangzó kijelentései között észlelhető („mindent elmondtam” — „még sok mondandóm lenne”), annyit mindenképpen észre kell vennünk, hogy Jézus a saját pozícióját, az Atyá-

tól hallottak teljességét felkínálva ajánl barátságot. A felajánlott viszony elsajátítása ebből következően elsődlegesen a jézusi pozíció megismerésének és átvételének a függvénye. Csakhogy már nyomban ennél az első pontnál komoly fogyatékokkal találjuk szembe magunkat.

Hiába született meg ugyanis az a helytálló felismerés, hogy Jézus földi életének legbelső lényegét a kereszt nyilvánítja ki, a kereszt legbelső lényege pedig a feltámadásban mutatkozik meg (és ezért érthető például, hogy miért foglalkozhat Pál a szinoptikus hagyomány elhanyagolásával szinte kizárólag az utóbbi két esemény jelentőségével), ehhez képest az a reciprok tény mintha némiképp háttérbe szorult volna, hogy a kereszt és a feltámadás értelme nem fogható fel igazán a Jézus földi életét átható törvények belső megismerése nélkül. Hiába került ugyanis az elmúlt százötven évben óriási hangsúly arra, hogy Jézus földi életét az Újszövetségben eleve a feltámadás, eleve a húsvéti hit fényében ismerjük meg, hiába látjuk pontosan, hogy a szinoptikus hagyomány kifejtése elválaszthatatlan a korai keresztény közösség életétől és problémáitól, és hiába hajtották végre aprólékos boncolások seregét a szinoptikus anyagon, mintha még mindig kiáltó hiány lenne a szinoptikus Jézus valódi teológiai, azaz a biblikus teológián túl dogmatikai igényű megközelítése. A keresztre és a feltámadásra koncentrálva a dogmatika (és a nyomában az igehirdetés) gyakran elhanyagolta az egyik legfontosabbat: ha a kereszt és a feltámadás fényében nyilvánvaló, hogy a megváltás az emberiségért történt, s ha nem szorul igazolásra, hogy az egyház a világért van, akkor ugyanolyan fontos az is, hogy feltérképezzük, milyen stratégiákat alkalmazott Jézus az emberekkel szemben. A Feltámadott élete és a történelemben kifejtett cselekvése ugyanis (amely nem korlátozódik az egyház kereteire, de elválaszthatatlan az egyháztól), a kereszténység története, a szentek hatása, a teológia fénykorai és zsákutcai, az egyház átalakulási folyamatainak kudarcai és sikerei valójában csak a szinoptikus Jézus emberi stratégiáinak tükrében, azokhoz viszonyítva lennének érthetőek — de mikor és hol válnak pontosan láthatóvá ezek az összefonódó szálak? Ma, a keresztény akcionizmus korában mennyi minden következne például abból, hogy Jézus maga a megtestesült ajánlat, aki konkrétan csak ritkán ajánl valamit: az ajánlat elfogadására haladéktalanul és önzetlenül reagál („megyek, és meggyógyítom”), de közvetlenül szinte alig kezdeményez. És a sor persze vég nélkül folytatható lenne. (Az egyre tanácstalanabb és tehetetlenebb európai keresztények sorsán gyakorlati téren is talán már csak a kereszt és a feltámadás fényében végzett szinoptikus aszkézis segíthet: ideje lenne, hogy elperelt ingükön kívül végre a köpenyüket is átadják, s miután arra kényszerítették őket, hogy elmenjenek egy mérföldre, elmenjenek kettőre. Mert a probléma nem a folyvást kárhozottatott — amúgy szeretendő — ellenségekkel és az — egyébként imádságra szoruló — üldözőkkel van, hanem csakis a keresztényekkel, akik már nem hiszik el a kereszténységet.)

Az Atya titkának megközelíthetőségével függ össze, hogy a Jézus által felajánlott viszonyt elfogadó ember életét a keresztény tanítás hagyományosan a szeretet, a hit és a remény hármásával írja le. Mindhárom kategória kifeszülést jelent ugyanis, az önmagára záródni hajlamos egzisztencia afelé tartó mozgását, ami keresztény síkon bizonyos, de meg nem fogható és nem manipulálható: végső soron a felé a titok felé, amely maga az Atya, közvetlenül pedig az Atya legnagyobb üdvtörténeti titka, Jézus feltámasztása és a Feltámadott élete felé. A Feltámadott élete alkotja azt a jövőt, amely felé a szeretetben mozgó és reményt tápláló hit közvetlenül tart. Ám úgy tart felé, hogy egyrészt a Feltámadott élete határozza meg már az ember jelenbeli életét is, másrészt a Feltámadott életével kialakuló végérvényes egység állapotának is alapvető modalitását alkotja majd az említett három kategória, máskülönben ugyanis nem lehetne igaza Pálnak abban, hogy a szeretet, a remény és a hit egyképpen „megmarad”, s nem lenne biztosítható a folytonosság a megigazult keresztény élet lényegének még átmeneti és már nem átmeneti formája között. Hogy ez a két feszültség mit jelent, arról röviden néhány szót.

A megtestesülés és a feltámadás óta az emberiség történelme csak e két (felbonthatatlan egységet alkotó) esemény alapján ragadható meg egységként, egységes folyamatként. A felvilágosodás, a romantika és az idealizmus történelemfilozófiáinak — kétségbeesetten (Nietzsche), rezignáltnak (Löwith), erőre kapva (Bloch) vagy ironikus vállrándítással (Marquard) konstatált — kudarca után és a történelem értelméről lemondó profán gesztus láttán a kereszténység számára minden korábbinál nyilvánvalóbb, hogy történelemfilozófia csak teológiként dolgozható ki, hogy a történelmi folyamat megértéséhez a kereszténységen kívül nem található kulcs. Ugyanakkor a Feltámadott életének alapvető és meghatározó jelentősége a naivitás gyanújába keveri azt a teológiai igénnyel fellépő történelemszemléletet, amely szerint a kereszténység kiszabadította az időt a görögség és Ázsia ciklikus értelmezésének gyűrűjeiből, és egy olyan, egyenes vonalú pályára göngyölítette ki, amelynek a végpontja már előre ismert, a keresztény eszkatológia ugyanis többé-kevésbé pontos leírást nyújt róla. Hiszen az a partneri viszony, amelyet Jézus felkínált az emberiségnek, ugyanabban gyökerezik, ami felé tart: annak a viszonynak a megértése és elsajátítása alkotja a lényegét, amelyet a kereszténység fiúságnak nevez, s amelynek Jézusban ugyan egyedülálló formája létezik, az egész egzisztenciára kiterjedő személyes leképzése volta-képpen az egyetlen feladat, amely a keresztény ember előtt áll. A jézusi fiúságot az Újszövetség úgy mutatja be, hogy Jézus egyrészt világosan megkülönbözteti magát az Atyától, annak tudatában, hogy különbözősége megszüntethetetlen és lényegi egységbe vonja az Atyával, s funkcionális egységben is kifejeződik („én megdicsőítetlek téged, most te is dicsőíts meg engem”), másrészt teljesen aláveti magát annak, amit az Atya akarátának ismer fel. Az emberi létezés

teljességének ígérését magában hordozó közösség Istennel ennek leképződéseként éppúgy magában foglalja a teremtménység (a különbözőség) tudatát, mint az emberi életre támasztott isteni igény elfogadását. Bár a hagyományos nyelvezet mindkettőt az engedelmisség fogalmával fejezi ki, talán helyesebb lenne az együtt haladásra felkínált lehetőség készséges elfogadásáról beszélnünk: ahol ugyanis a szeretet közegében kialakuló viszonyról van szó (és a kereszténységben nem lehet szó másról), ott a követelmények, igények és rendelkezések helyett inkább hálával fogadott lehetőségek jelennek meg a színen. Az egyszerűség kedvéért azonban fogalmazzunk így: ha a Feltámadott immár haláltól mentes élete alkotja azt a jelenben már jelenlévő kegyelmi jövőt, amely a teremtetéstől fogva maga az emberiség elrendő végső sorsa és célként kitűzött rendeltetése (mert ha nem konstitutívuma kezdettől fogva, utólag már nem csempészhető be), akkor az emberiség történelme az abba a fiúi engedelmisségbe való integrálódásnak a folyamata, amelynek végérvényes, sérthetetlen valósága a feltámadásban mutatkozott meg. Ebben az esetben pedig a történelem várt beteljesedése, a második eljövétel nem egy mindentől független individuum megjelenését jelenti, hanem „annak az életösszefüggésnek a kinyilvánulását” (Wolfhart Pannenberg) és végérvényesülését, amely már a történelem folyamán is a történelem legbelső dinamikáját biztosította. Egészen tömören talán így lenne összefoglalható az a barátság, amelyet az utolsó vacsora termében Jézus felkínált az emberiségnek.

Ami a másik szempontot illeti: a hitet a megismerés fogyatékos móduszeként, a reményt pedig a bizonytalanba vetett bizalomként kezelő felfogással ellentétben a két „teológiai erény” eszkatologikus folytonosságáról kell beszélnünk: a történelem belső dinamikájaként ható említett életösszefüggés végérvényes kinyilvánulása nem oltja ki sem a hitet, vagyis azt a szellemi alapállást, amely tudatában van annak, hogy a teljes igazság nem ragadható meg tisztán fogalmilag, hanem a minden kockázatot vállaló személyes elfogadás alapján magába „fogadja” az embert, sem a reményt, vagyis azt a mozgást, amellyel az ember önmagától elszakadva beleveti magát Isten semmiféle manipulálással meg nem közelíthető valóságába. A végső jövőben is igaz marad, hogy nem az ember állítja elő az igazságot és a szeretet életét, hanem az igazság és a szeretet élete állítja maga elé az embert.

Kiválasztás

A fiúi engedelmisségbe való integrálódás kezdettől, a teremtetéstől fogva meglévő és végső állapotra irányuló követelményét a páli teológia a kiválasztás kifejezéssel foglalja össze (Ef 1,4–14), s Pál történelemteológiája (a Római levélben) teljesen egyértelművé teszi, hogy a követelmény teljesítése nem szolgálhatja csupán a teljesítő életének végső megmenekülését: ahogyan ugyanis Izrael kiválasztása eleve a népek üdvösségét szolgálta, a válaszfal leomlása után a népek is — a nem hívőkön kívül — az egyelőre még elzárkózó Izrael helyett és Izraelért hisznek. Az üdvösségnek ez a történelmi re-

ciprocitása az egyéni keresztény egzisztenciában is szükségképpen megnyilvánul, mégpedig pontosan Jézus fiúi engedelmisségének következtében; elvégre szigorú értelemben Jézus az egyetlen kiválasztott, aki azonban nem önmagáért van kiválasztva, hanem a testvéreiért, azokért, akiknek baráti viszonyt kínál fel, s akikért feláldozza önmagát. Mivel a Feltámadott élete az emberiség ideálisan célként kitűzött és már konkrétan ható közös jövője, a Feltámadott életének közös elsajátításán (vagyis a történelmi folyamaton) belül a fiúi viszony egyéni befogadásának mások megmenekülését célzó hatékonysága és az áldozat törvénye érvényesül. A kölcsönösség azért elengedhetetlen, mert a felkínált partneri viszony meg nem értése és elutasítása olyan radikális és fenyegető veszélyt jelent a történelem még átmeneti idejében, hogy a jézusi engedelmisségbe beépülő ember csak az áldozat gesztusával fogadhatja el a pozitív beteljesülés ígértét hordozni látszó egyéni sorsát, csak azok javára, akik a (természetesen sohasem biztos) jelek szerint még tartózkodnak az elfogadás aktusától.

Kölcsönösség az üdvösségben

A jézusi áldozat ugyan teljességgel egyszeri, és a kereszt eseménye egyetlen ember életében sem valósulhat meg még egyszer, az áldozat már Jézus húsvét előtti életének is olyannyira törvénye, hogy a szinoptikus Jézus emberi stratégiái egészen pontos útmutatást kínálnak az áldozat egyéni kialakításához. Az egyéni áldozat alkotja annak a formáját, ahogyan érvényre juttatható a Pál által említett kiválasztás gyakorlati és közösségi természete. Ahol tudatosul a kereszténység, vagyis feltűnik a pozitív végső beteljesedés ígérete, ott pontosan az egyéni üdvösség reményének önelégült nyugtázása tanúskodik a kereszténység radikális félreértéséről. Mert ha az egyéni üdvösség nem képzelhető el az emberi szabadság pozitív beleegyezése nélkül, nem gondolható-e el, hogy a felkínált partneri viszony szabad elfogadásának főként az elfogadást elutasítók szabadságát kell szolgálnia? Jézus egyszeri és páratlan „én”-jének nagyszerűségéből pontosan az egyéni emberi „én” relativizálódása, az egyház semmihez sem hasonlítható „mi”-jének látszólagos zártságából pontosan a „ti” felé forduló határtalan nyitottság következik.

Felmerülő kérdések

A felvázoltakból számtalan kérdés következik. Ha a hagyományos felfogást osztva három szakaszra tagoljuk a történelmet, és a feltámadást követő jelenlegi, utolsó időszakon kívül az amorfi, távoli előkészület korszakát és a fokozatosan formát nyerő, közeli előkészület öszövétségi korát különböztetjük meg, milyen szolidaritása lehet akkor a végső korszak tudatos keresztényeinek a tagolatlan, amorfi előkészület közel tízezer nemzedékével? És szükséges-e egyáltalán, hogy szolidaritást vállaljanak velük? És vajon mivel magyarázható, hogy a történelem a fiúi engedelmisség benne ható dinamikája ellenére még évszázadokkal a megtestesülés után is töretlenül folytatódik? Az Istennel szemben tanúsított ellenállás akasztja-e meg, történelmet konstituálva, a fiúi engedelmisség dinamikájának teljes érvényesülését és így az általa formált életösszefüggés végső kinyil-

vánulását, vagy olyan célra irányul ez a dinamika, amely a történelemben tanúsított ellenállástól függetlenül rejtett okokból nem következett még be? És hogyan viszonyulhat a kereszténység a végső jövő horizontján a tervbe vett és kívánatosnak ítélt konkrét emberi jövőkhöz? Létezik-e keresztény futuroológia, vagy a kereszténység csak olyan formális elveket bocsáthat rendelkezésre, amelyek a humanitás általánosan fontosnak tartott megvédésén túl a Jézus által felkínált partneri viszony felé lendítik az emberiség önértelmezését? Hogyan viselhető el az a botrány, hogy az elmúlt kétezer év során a keresztény undergroundtól (ókor) a keresztény establishmenten (középkor) át pszeudo-keresztény társadalmi berendezkedésig (újkor) és végül keresztény diaszpóráig jutott el az európai történelem, miközben az összes földrész arculatát radikálisan átalakította? Mi akadályozta meg a keresztényeket abban, hogy kétezer év alatt az egész világgal megszerettessék a kereszténységet, vagyis szabadon elfogadtassák az Istennel kialakítható partneri viszonyt? És milyen minőségű az a hatalmas tudás, amely éppen a kereszténység térvessztésével párhuzamosan, vagyis a fiúi engedelmességbe való közös integrálódástól minden jel szerint eltartó irányban alakult ki az emberről? Milyen az az ember, akiről jelenleg óriási mennyiségű (pszichológiai, szociológiai, biológiai stb.) információmennyiség áll a rendelkezésünkre?

Teológiai koncepciók

Tagadhatatlan ugyan, hogy az elmúlt évtizedek komolyabb hatást gyakorló teológiai megközelítésmódjai nem utolsósorban a történelem átfogó értelmezésére tett kísérleteikkel hívták fel magukra a figyelmet, akár azért, mert folyamatszerűségében próbálták megérteni az anyagi teremtettség végponthoz rendelt fejlődési vonalát (Teilhard de Chardin), akár mert a világtörténelem és az üdvtörténet kiterjedési azonosságát hangsúlyozva minden eseményt az üdvösség és a kárhozat történetéhez rendelték, és az üdvösséget a konkrét történelem szinte belső következményeként fogták fel (Karl Rahner), mert az emberiség történelmét már csak a szenvedés egyetemes kategóriája alapján tartották egyetlen nagyelbeszélésként értelmezhetőnek, és a szenvedéstörténet nevet adták a történelemnek (Johann Baptist Metz), mert az Isten országának jövőjére nyitott Jézus életét megvilágító szentháromsági struktúrákba próbálták beemelni az emberiség történetét (Wolfhart Pannenberg), vagy mert az újszövetségi események páratlanságából igyekeztek kiolvasni a történelem Jézusban összesűrűsödő lényegét és elgondolható végkimenetelét (Hans Urs von Balthasar) — ennek ellenére a keresztény gondolkodás mintha még adós lenne a valódi történelemteológiával. Úgy tűnik, hogy túl gyorsan a közvetlen konkrétumokhoz (a közel- vagy távoli múlt keresztény történéseinek tisztázási kísérleteihez) vagy az absztrakció legmagasabb szintjéhez (a szentháromságtant a világ egyetemes horizontján érvényesíteni igyekvő próbálkozásokhoz) menekül. Helyzetét pedig a legkevésbé sem könnyíti meg régi vetély- és fegyvertársa, a filozófia. Nemcsak azért,

mert lényegében lemondott a történelemfilozófia lehetőségéről, hanem főként azért, mert egyelőre úgy tűnik, hogy a metafizika megújítására tett két legnagyobb modern kísérlet, a metafizikát személyes dimenzióba ágyazó és személyes kategóriákkal kidolgozó szemlélet (Gabriel Marcel), illetve a metafizikát temporalizálni kívánó próbálkozás (Martin Heidegger) közül az utóbbi vallott nagyobb kudarcot. Hogy a futurológiák megállíthatatlan burjánzása (a történelemvesztés legbeszédesebb jele) milyen választ vált ki a keresztény gondolkodásból, az még nem látszik világosan. Az egyik legtermékenyebb megoldás azonban talán az lenne, ha behatóbb figyelmet szentelne a történelemnek, a Jézus által felkínált baráti viszony sorsának.

A Jelenések könyve

Az előzők során a baráti viszony történelmi vonatkozásaival és a baráti viszonyon belül érvényesülő szociális dimenzióval kapcsolatban rögzített kijelentések lényegében nem nyújtanak többet — talán nem összefüggéstelen — tételsornál, amelynek szinte valamennyi eleme önálló és részletes kifejtést igényelne. Összefoglalás helyett azonban végezetül egy javaslat: az Újszövetség egyetlen igazán történelemteológiai könyve, a nem történelmi eseményeket bemutató, hanem a történelemben ható erőket és a végső jövő bekövetkeztét elének állító Jelenések könyve mindennél jobban értelmezhető lenne az üdvösség szociális természetének horizontján, és ráadásul ahhoz is termékeny támpontokat kínálna, hogy a kezdet és a vég kategóriáit megőrizve akként is olvassuk a kettő között végbemenő — és nem feltétlenül egyenes vonalúnak tekintendő — folyamatot, aminek a barátságot felajánló jánosi szakasz tükrében mutatkozik: a felkínált, elfogadott és elvesztegetett (bár reményeink szerint nem jóvátehetetlenül elvesztegetett) partneri viszony történeteként.

„A szeretet parancsa.

Ez az én parancsom: Szeressétek egymást, mint ahogy én szeretlek titeket.

Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, aki életét adja barátaiért.

Ti barátaim vagytok, ha megteszitek, amit parancsolok nektek.

Már nem mondalak titeket szolgálknak, mert a szolga nem tudja, mit tesz ura. Barátaimnak mondalak titeket, mert mindent tudtul adtam nektek, amit Atyámtól hallottam.

Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket és arra rendelvelek, hogy munkátokkal gyümölcsöt hozzatok: maradandó gyümölcsöt. Akkor mindent megad nektek az Atya, amit a nevemben kértek tőle.

Ez az én parancsom: Szeressétek egymást!” (Jn 15,12–17)

A barátságról

1929-ben született Szegeden. Teológiai tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte. 1958 és 1972 között a Szegedi Hittudományi Főiskolán tanított. 1972-ben emigrált Svájcba, ahol egyházi szolgálatban állt 1979-ig. 1980-tól a bázeli Egyetemi Könyvtárban, 1984-től nyugdíjazásáig a luzerni teológiai fakultás könyvtárában dolgozott. Legutóbbi írását 2005. 9. számunkban közöltük.

Szent Ágoston a barátságról

Az Ó- és Újszövetségi Szentírás örök témája Isten és ember, illetve az emberek egymás közötti kapcsolata. Ez utóbbihoz tartozik a barátság problémaköre is: mi az igazi barát ismertetőjegye, mit jelent két ember számára és milyen veszélyeknek van kitéve a barátság... Két mondat a Bölcsesség-irodalom egyik könyvéből: *„A hűséges barát erős támaszkod, vagyont talál, aki ilyen barátira tesz szert. A hű barátnak egyszerűen nincsen ára — nincsen, ami vele értékben felérne.”* Ezzel kapcsolatban bevillan egy latin közmondás is — magyarul alig visszaadható szójátékkal: *„Amicus cognoscitur amore, more, ore”* — az igazi barátról szeretete, érzülete és szavai tesznek tanúságot.

Mindez persze elmondható az igazi szerelemről is, amelynek ezernyi költői-irodalmi tanúságát nem kell idézni. Elmondható a személyessé vált mester-tanítvány viszonyról is. Eckermann személyes titkárként szolgált Goethe mellett, a Mesterrel folytatott beszélgetéseiről följegyzéseket készített. Olvasói előtt feltárta Goethehez fűződő személyes kapcsolatát: *„Boldog voltam, hogy megint a közelében lehettem, hogy beszélni hallottam őt, s éreztem, hogy egész lelkem hozzá közeledett. Ezt mondtam magamnak: Ha nem birtoklok mást, csak téged, és ezt maradandóan, akkor minden más feleslegessé válik.”*

A barátság világában azonban más erők is érvényesülnek. Szent Ágoston *Vallomásaiban* egy fiatalkori jó barátról beszél, akit korán elveszített. Beszámolójában a barátság minden lényeges eleme megtalálható. *„Azokban az esztendőkből, amikor szülővárosomban tanítani kezdtem, közös tanulmányok révén egy igen kedves barátot találtam. Kortársam volt, mindketten fiatalok voltunk. Velem növekedett mint gyermek, együtt jártunk iskolába és együtt játszottunk. Végtelenül édes volt nekünk ez a barátság, hasonló tanulmányok lángja hevítette... Az én lelkem nélküle nem tudott meglenni.”*

A barát váratlan halála után nem restellte, hogy nyíltan megvallja a veszteség feletti gondolatait, érzéseit: *„Mély fájdalom sötétítette el szívemet. Amire csak ránéztem, halál volt. Szülőföldem gyötreme volt, atyám háza boldogtalanság. És minden, amit vele megosztottam, nélküle iszonyú kínná változott. Mindenfelé őt kereste szemem — és ő nem jelent meg. Mindentől elfordultam, mert nem hozta elibém őt, s nem mondhatta senki, hogy 'itt kell jönnie', vagy 'fme itt van', mint életében, amikor távol volt. Önmagam számára nagy kérdéssé váltam, s faggattam lelkemet, miért olyan szomorú.”*

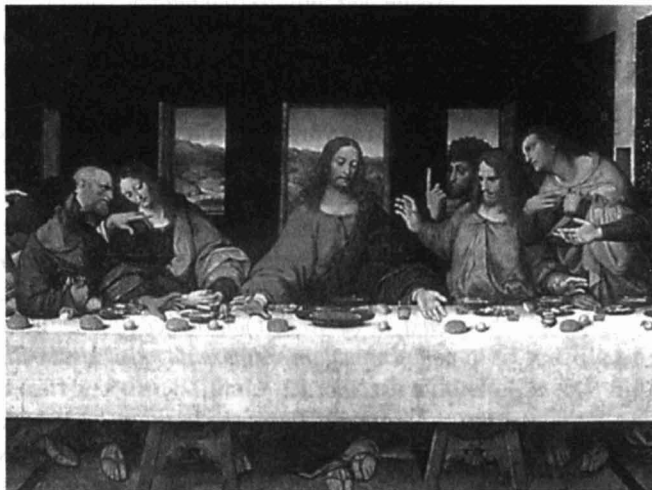
Mi tehát a barátság lényege? A jó barát közelében a közömbös világba vetett „én”-ből eltávozik az egyedüllét kínzó élménye. A barát több, mint munkatárs, vagy bajtárs, de más, mint egy élettárs. Nem annyira a közös munka, a közös meggyőződés, a bajban való segítőkészség jellemzi, egészen más, mint ahogy a férfit a nő és a nőt a férfi egzisztenciális, testi-lelki mivoltában kiegészíti. A barát-

ságban a vágy „témája” nem az egyesülés, hanem a kettősség megőrzése mellett az egymáshoz-tartozás tudata. Az én nem veszíti el önmagát, de szinte megkettőződik, a sokszor nagyon fájdalmas, nagyon gyötrő én-tudat, én-átélés beleépül az „Én” és a „Te” sajátos összetartozásának örömébe.

Kölcsönös gazdagodás

Ennek az örömnak egyik lényeges alkotóeleme az önmagunk és egymás megismerésében történő gazdagodás, egyúttal gazdagítás. A lélek titkait nem könnyű felfedni, önmagunkat nem könnyű megmutatni. Az 'ismerősök' általában felületi ismerősök, komolyan nem vesznek részt életünkben. A jó barát teljesebb önismeret megszerzéséhez segíthet — például bátorítani tud, ha a külvilág félreismer, de leleplezésével az igazsághoz vezet, ha érdemtelenül dicsérnek bennünket. S mindezt a barátság lényege szerint, nem jutalomért, nem önérdékből, hanem önzetlenül: ő is boldog, ha én boldog vagyok, engem is boldogít az ő boldogsága, tehernek érzem az ő terheit. Ahogy erről az ószövetségi bibliának egyik szép barátság-történetében olvassuk: *„Történt, hogy Jonatán lelkében felébredt a vonzalom Dávid lelke iránt. Jonatán úgy megszerette Dávidot, mint saját magát”* — viszonzásul megkapta a minden feltételtől mentes ragaszkodást.

Ezt az egészen mély emberi értékvilágot — mint az eddigi idézetek is jelezhették — kevésbé a lélektani vagy filozófiai elemzések, inkább személyes vallomások világítják át. Önvallomásszerű Jézus szava is: *„Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint aki életét adja barátaiért.”*

Leonardo da Vinci: Az utolsó vacsora (részlet)

Gondolatok a magányról

DÁVID BEÁTA

A szociológiai adatok tükrében

*„Egyedülálló, de a barátaimnak hála,
nem magányos nő vagyok!”¹*

A szerző az MTA Szociológiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa.

¹Az idézet egy olvasói levélből származik. A Nők Lapja 2006. május 10-i számában jelent meg Schäffer Erzsébet *A barátság erőforrás — vannak-e barátaid?* című cikke, amelyben szó esett a barátság alakulásáról is, és ennek kapcsán kértek az olvasókat, hogy írják meg tapasztalataikat és véleményüket. Részletesen lásd: Albert Fruzsina – Dávid Beáta: *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Századvég, Budapest, 2007.

A társadalomkutató sokszor csak értetlenül áll, amikor egy-egy társadalmi problémával szembesülve úgy érzi, hogy a döntéshozók és nem egyszer maguk az érintettek számára is falra hányt borsó, amit tapasztalata és kutatási eredményeinek alapján egy-egy jelenségről ír vagy mond, és amikor szerény eszközeinek segítségével ily módon segíteni próbál. Úgy tűnik, mások kárán a ma emberének sem sikerül tanulnia. Mintha a sok embert érintő, mégis inkább egyéni problémák csak akkor kerülnének a figyelem középpontjába, csak akkor válnának a köztudat részévé, amikor már a társadalomnak (is) pénzébe kerülnek, azaz amikor egy adott problémának már van mérhető — természetesen negatív — nemzetgazdasági következménye is. Sajnos ilyenkor, orvosi nyelven szólva már nem a betegség gyógyítása a cél, hanem a szövődmények okozta fájdalomenyhítés. Legtöbbször ekkor jön a már jól ismert, közhelyszerű kérdés is: Miért nincs/nem volt prevenció?

Úgy gondolom, a magány mint társadalmi probléma és a magukat magányosnak érző, gyakran minden emberi kapcsolatot nélkülöző emberek élethelyzete is a fent leírt jelenségek közé tartozik. Az elmagányosodás nem új keletű probléma; a modern városi élethez tartozó tapasztalat, hogy az ott élők, sajnos egyre jelentősebb része nap mint nap azzal szembesül, hogy a körülötte lévő nagy tömeg ellenére, vagy inkább annak köszönhetően teljesen egyedül van, és/vagy egyre kiszolgáltatott helyzetbe kerül. Szociológusoknak, szociálpszichológusoknak és pszichológusoknak egyaránt kedvenc kutatási témája a városok forgatagában, a végtelen lehetőségekkel kezdeni mit sem tudó egyedül élő, magányos tömeg.

„Látszólag tehát az ember még soha nem volt magányosabb, mint manapság. Azonban, ha sajnálni kell őt bármiért is, akkor biztosan nem az egyedüllét miatt kell, hanem sokkal inkább azért, mert sosem lehet egyedül. Ez azonban csak látszólagos paradoxon. Nincs ellentmondás a pszichikai magányosság és a fizikai egyedüllét között. Valóban sehol sem lehet kifejezettebben, fájdalmasabban megtapasztalni a magányosságot, mint a tömegben, a nyüzsgő sokaság közepette.”²

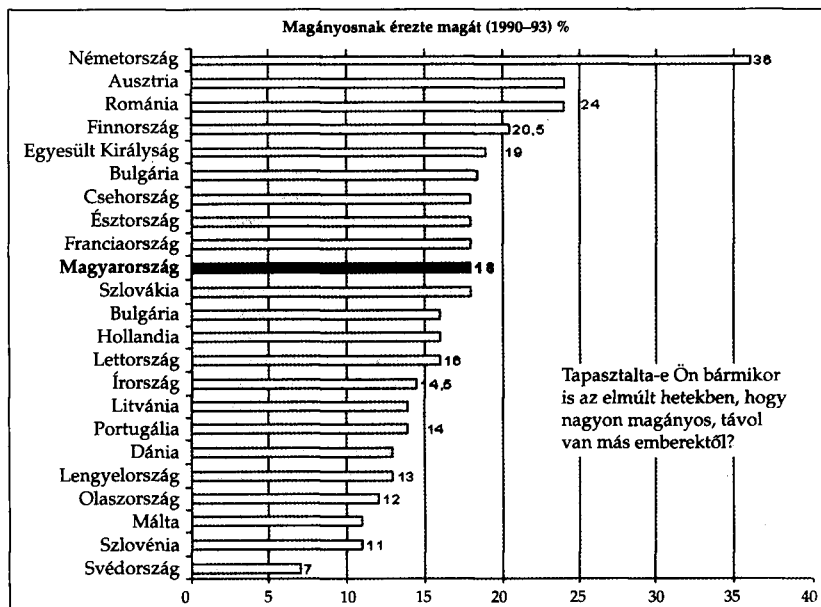
A nemzetközi szakirodalmat és a nemzetközi pályázatok prioritásait is figyelve úgy vélem, hogy a magányosság, mint társadalmi

²Ignace Lepp: *A barátság pszichológiája*. (Ford. Pálcs Márta.) Agapé, Szeged, 2002, 11.

probléma, kezdi átlépni azt a lélektani küszöböt, ami után az emberek és főleg a döntéshozók nemcsak a helyzet átgondolására, hanem a cselekvés mezejére is lépni kényszerülnek. A magány, mint „káros és drága” probléma, több aspektusból is vizsgálható, a magányos ember „előfordulása” több területen (gazdasági, szociális és egészségügyi) is súlyos következményekkel járhat. Ebben a tanulmányban a magányosság problémáját két jelenséggel összefüggésben kívánom bemutatni: magányosság és *egyedüllét*, magányosság és *(lelki) egészség*. Úgy vélem, a következő években, évtizedekben mindkettő terület külön-külön és együtt is komoly kihívások elé néz, a helyzet szociológiai leírása a problémát, ha megoldani nem is tudja, de a felelős gondolkodást mindenképpen segítheti.

Mennyire vagyunk magányosak?

Egy kérdés elbagatellizálásához, ahogy ennek oly sok esetben tanúi vagyunk, nem kell más, mint vissza kell kérdezni: Mit jelent magányosnak lenni? És Pandora szelencéje máris kinyílt: ahány kutatás, ahány kérdőív és ahány mérés, annyiféleképpen megfogalmazott kérdés és válaszlehetőség. Egyenként mindegyik fontos és valószínűleg érvényes is, mindössze egy baj van: az adatokat lehetetlen összehasonlítani és megbízható módon valamiféle tendenciára következtetni.

1.ábra: A magányosok aránya Európában

A „Mennyire vagyunk magányosak?” kérdés megválaszolásához kiindulásként, az 1. ábrán egy 1990 és 1993 között készült európai ösz-

³Például Pearl A. Dykstra:
*Older adult loneliness:
myths and realities.* Euro-
pean Journal of Ageing.
2009 June; 6(2), 91–100.
Published online 2009
April 4. [http://www.pub-
medcentral.nih.gov/arti-
clerender.fcgi?artid=-
2693783](http://www.pub-
medcentral.nih.gov/arti-
clerender.fcgi?artid=-
2693783) (letöltve 2009.
szeptember 30.)

⁴Például a hamarosan
megjelenő *Tárki Európai
társadalmi jelentés 2009*
című kötetben szereplő
tanulmányokban.

⁵Albert Fruzsina – Dávid
Beáta: *Társas kapcsolatok,
magányosság 1998-ban.*
In: *Társadalmi tény-kép
1998.* (Szerk. Szívós Péter
– Tóth István György.)
TÁRKI, Budapest,
211–220.

⁶A válaszok a teljesen
igaz, részben igaz, in-
kább nem igaz és egyál-
talan nem igaz voltak.

⁷Ezekben az országok-
ban is csökkent a magá-
nyosok aránya, és ugyan-
úgy 10 százalék lett.

⁸A romák kiválasztásához
az úgynevezett hólabdás
módszert alkalmaztunk:
célunk ezzel az volt, hogy
azokat kérdezzük, akik
magukat romának tartják,
és a segítségükkel a
továbbiakban olyan
embereket, akiket a roma
környezetük tart annak.

szehasonlító felmérés adatait és a pontos kérdést is közöljük. Záróje-
les megjegyzés, hogy Európában ilyen jellegű kutatás azóta nem ké-
szült, és még a legfrissebb, 2009-es publikációk is ezeket az adatokat
használják.³ Az ábra szerint Magyarország a középmezőnyben, annak
is inkább a felső részén foglal helyet. A rendszerváltozás körüli évék-
ben minden ötödik magyar ember érezte magányosnak magát.

Az országok közti eltérések nem pusztán az eltérő politikai rend-
szerek szerint mutatkoznak meg. Nem mondhatjuk, hogy a volt szo-
cialista blokkba tartozó emberek inkább vagy kevésbé magányosak.
A magányosok kisebb aránya jellemzi a nyugati blokkhoz tartozó
országok mellett — igaz, egyedüli volt szocialista országgént — Len-
gyelországot, ahol alig 10 százalék feletti a magányosok aránya. Ér-
dekes adat, az ábrán nem lehetett feltüntetni, hogy Szlovákiában és
Csehországban két évvel később is készült egy hasonló felmérés;
akkor mindkét országban már jóval kisebb, 10 százalék körüli volt
a magányosok aránya. Ilyen rövid idő alatt egy 8 százalékpontnyi
csökkenés jelentős és mindenképpen figyelemre méltó.

A „listavezető” Németország esetében sajnos nincs külön adat a volt
NSZK és a volt NDK-ra vonatkozólag, pedig más felmérésekből⁴ tud-
juk, hogy jelentős szocio-demográfiai attitűd-, illetve értékrendbeli kü-
lönbségek vannak aszerint, hogy a kérdezett melyik Németországban
él. A lista élén, politikai berendezkedés szerint sokkal „vegyesebb” a
kép: Ausztria mellett találjuk Romániát, de még Finnországot is.

A magányról Magyarországon 1998-ban kérdezték meg ismét az
embereket.⁵ Ekkor négy lehetőség közül arra kellett válaszolniuk,
hogy mennyire igaz rájuk az a kijelentés, hogy gyakran érzik ma-
gányosnak magukat.⁶ Eszerint 1998-ban a válaszolók fele (52 száza-
lék) úgy gondolta, hogy a kijelentés rá egyáltalán nem igaz, 17 szá-
zalékukra részben és 10 százalékukra teljesen igaz volt. Azaz ebben
az időben minden tizedik felnőtt ember nagyon magányos volt.

Rögtön felmerül a kérdés, hogy vajon az alatt a nyolc év alatt
csökkent vagy nőtt a magányos emberek aránya. A kérdésre nem
lehet megbízható választ adni. Mégis, a már említett szlovák és cseh
adatok⁷ alapján, illetve azt figyelembe véve, hogy az 1990-ben fel-
tett kérdésre igennel felelők inkább azokkal hasonlíthatók össze,
akik 1998-ban nagyon magányosnak érezték magukat, optimistán
úgy válaszolhatunk, hogy a nagyon magányos emberek aránya
1990 és 1998 között Magyarországon is csökkent.

2004-ben az 1998-ban feltett kérdést megismételve a számok né-
mileg javultak: az egyáltalán nem magányosok aránya 57 százalékra
nőtt, és ha nem is ennyire, de 3 százalékkal (7 százalékra) csökkent
a nagyon magányosok aránya. (Az 1-től 4-ig fokozatú skálán, ahol
négy jelenti a nagyon magányost, az átlag 1,7 volt.) A kutatás külön
érdekessége volt, hogy az országos lakossági felméréssel egy idő-
ben egy közel 800 fős roma⁸ mintán is feltettük ezt a kérdés. Az első
meglepetés akkor ért minket, amikor a próbakérdés során kide-
rült, hogy a roma emberek nem értik/ismerik magát a *magányos*

szót, illetve értelmét. Antropológusok segítségével az eredeti kérdést kiegészítettük: Előfordult-e, hogy a kérdezett még a mindennapi dolgait sem tudja senkivel megbeszélni? A cigány ember számára a magány a másik embertől való teljes elszigetelődést jelenti, azt az állapotot, amikor már semmiféle kommunikáció sem működik a két ember között. Összehasonlítva a válaszok megoszlása két ponton, a skála két végpontján tér el: a cigány megkérdezettek körében magasabb (64 százalék) azoknak az aránya, akik nem magányosak, illetve azoknak is, akik nagyon magányosak (10 százalék). Az átlagot tekintve a két csoport között nem volt eltérés.

Magányosság és egyedüllét

⁹Ignace Lepp: *A barátság pszichológiája*, i. m. 21.

¹⁰Rácz Zsuzsa *Állítsátok meg Terézanyut!* (Édesvíz, Budapest, 2002) című könyvének szingli főhősnője.

„A barátság minden közösségi kapcsolat közül a legátfogóbb és legnemesebb. Csakis ez vezetheti ki az embert a magányosságból.”⁹

A társadalmi és gazdasági változások következménye, hogy akár tudatosan, akár kényszerűségből egyre több ember (főleg nő) él egyedül. A tudatosan egyedül élni akarók a regényekből és filmekből is jól ismert szinglik: Bridget Jones Angliában, vagy Kéki Kata¹⁰ Magyarországon még mindent megtettek azért, hogy megtalálják a nagy Ő-t. Mára főleg Európa északi felén (skandinávoknál, hollandoknál vagy épp a németeknél) a szingli lét már nem kérdés, már nem egy köztes, átmeneti állapot két párkapcsolat között, hanem nagyon tudatos és hosszútávra szóló döntés: Én egyedül kívánok élni!

Ma az Európai Unió tagállamaiban az egyszemélyes háztartások aránya 16 százalék (Ciprus) és 43 százalék (Dánia) között szóródik. Magyarországon minden harmadik háztartásban egyedül élnek, ez éppen az uniós átlagnak felel meg (29 százalék). Az egy fős háztartások aránya folyamatosan nő, és a növekedés nem csak az idős, hosszabb ideig élő özvegy nőknek „köszönhető”. Egyedül inkább a nők élnek, Szlovákiában minden második egy fős háztartásban nő él, Írországban — a skála másik végén — ez az arány fele-fele. Magyarországon az egyedül élők 65 százaléka nő. Családi állapot szerint vizsgálva Európában két csoport létezik. Az egyikben az egyedül élők többsége sohasem volt házas: ide tartoznak a régebben csatlakozott, úgynevezett EU-15 országok. A másik csoportban egyedül főleg az özvegyek élnek, ide a közelmúltban csatlakozott országok mellett még Görögország sorolható.¹¹

Az egyedüllét és a magány az érem két oldala: mi történik, ha nincs vagy megszűnik az összekötő kapocs a társadalom és az egyén között? Az egyedüllét objektív állapot, ami az egyén számára az összekötő kapcsolat hiányának fizikai megtapasztalása, más szóval ez a társadalmi izoláció vagy kirekesztettség. A magány pedig olyan pszichés állapot, amikor a kapcsolathiányt szubjektíven és negatív érzésként éljük meg: ilyenkor a „nem hiányzom, nem kellek senkinek” életérzés a domináns. Ahogy a mottóként olvasható idézet is jól

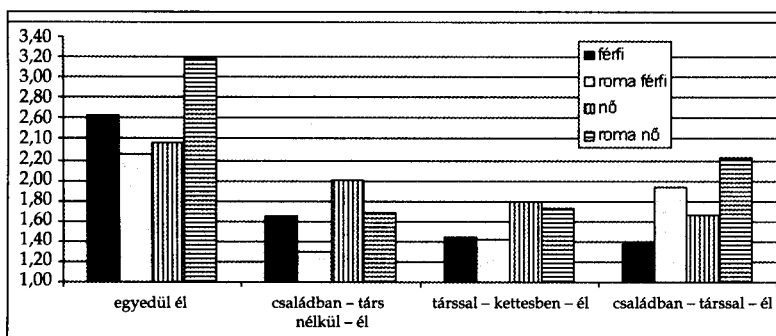
¹¹Gábos András – Kopasz Marianna: *Demográfiai folyamatok*. In: TÁRKI-UNICREDIT: *Európai Társadalmi Jelentés*. Budapest, 2008, 15–44.
http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080414_tanulmany.pdf
http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-16/publikaciok/tpubl_a_716.pdf

érzékelteni, az egyedüllét nem szükségszerű velejárója a magány, ugyanakkor nem véletlen, hogy a két jelenség gyakran összefügg.

A magányosság szocio-demográfiai jellemzőit feltáró, már említett két felmérés (1998 és 2004) szerint is jelentős és nem véletlenszerű bizonyos társadalmi csoportok között az eltérés. A nők, az idősök (65 év felett), az alacsony iskolázottságúak és a kis településen élők közül jóval többen érzik magukat magányosnak. Értelmeszerűen itt egymással összefüggő és azt felerősítő csoporthatásokról is szó van: a vidéken élő, idős özvegy nők magányosabbak. Ilyen közhelyes összefüggés leírásakor az izgalmas kérdés mindig az, hogy vajon melyek azok a körülmények, amelyek az érintett csoporton belül a különbségeket meghatározzák. A mottóként szereplő idézet tökéletesen fejezi ki, hogy ki és mi segíthet egy egyedülálló nőnek, hogy ne legyen magányos: az emberi kapcsolatok, a régi vagy új barátok és barátnők alkotta társaság. Olyan emberek, akik nagyjából hasonló tapasztalatokkal megértik és meghallgatják egymást.

Az 1998-as adatokból derült ki az is, hogy önmagában az anyagi helyzet nem befolyásolja a magányosság „mértékét”. A gazdag embert pusztán a vagyona nem tudja megvédeni, a szegény embert pedig lehet, hogy az ág is húzza, de a magány nem biztos. A magány ellen nem a pénz az orvosság, elkerüléséhez másféle tőkére van szükség.

Ahogy a pénz önmagában nem befolyásolta a magányosság „mértékét”, ugyanúgy az sem, hogy ki mekkora méretű háztartásban él, illetve, hogy legszűkebb környezetében kit hány ember vesz körül. Talán meglepő, de önmagában az, hogy valaki nem egyedül, hanem több emberrel él együtt, még nem nyújt „védelmet”. A családi környezet esetében a hangsúly a minőségen, nem pedig a mennyiségen van: azaz nem a méret, hanem a háztartás összetétele, illetve annak típusa határozza meg azt, hogy az egyén magányos-e abban a közegben, ahol él, vagy sem.

2. ábra: A magányosság mértéke családtípusok szerint (2004)

A 2. ábra 2004-re vonatkozó adatai is alátámasztják azt a kétségtelen tény, hogy legmagányosabb az egyedül — társ nélkül — élő

ember. Ugyanakkor nagyon magányos a gyereket egyedül nevelő szülő — elsősorban az anya — is. Akár az egyedül élő, akár a gyermekét (gyermekait) egyedül nevelő felnőtt főleg azért magányos, mert nincs társa. Az adatok szerint legkevésbé magányosnak a társal, vagyis kettesben élő, illetve a gyerek(ek)et együtt nevelő emberek érezték magukat.

¹²Azonos helyzetben lévő között (azonos korú, lakhelyű, iskolai végzettségű) a nők mindig magányosabbnak érzik magukat.

Az egyedül élő férfiak és különösen a több gyerekkel együtt élő férfiak — szemben az általános trenddel¹² — magányosabbak a hasonló helyzetben lévő nőknél. Egy nagycsaládban a sok gyerek mellett elképzelhető, hogy a férfi sokkal inkább úgy érzi, rá kevesebb mennyiségi idő jut. Így már nem is annyira meglepő, hogy miért — sajnos egyre gyakrabban — hallunk három, négy vagy esetleg öt gyermek mellől „lelépő” apukákról. Magányosnak érezték magukat és „csak” egy társra vágytak?

Az 1998-as felmérést kiegészítendő, a 2. ábrából további markáns különbségek rajzolódnak ki a nők és a férfiak között. Az egyedül élő roma nők extrém módon magányosak: a nem romákhoz képest szám szerint nagyon kevesen vannak, de úgy tűnik, ők teljesen elszigetelődnek a többiektől. A gyerek nélkül kettesben élő nők — akár roma, akár nem — magányosabbak a férfi társaiknál. Talán azért, mert nekik hiányzik a gyerek? Érdekes és elgondolkodtató adat az is, hogy a romák (férfi és nő egyaránt) a nem romákhoz képest sokkal inkább magányosak, ha családban, társukkal és gyerekeikkel (és más rokonaikkal) együtt élnek.

Több változós modellek segítségével meg tudjuk vizsgálni, hogy az ismert, eddig felsorolt, egymással szorosan összefüggő tényezők (például nem, kor, iskolai végzettség és családi állapot) között mi a fontossági sorrend. Melyik az a tényező, amely leginkább összefügg, leginkább meghatározza a magányosság mértékét. Úgy tűnik, ez az érzés elsősorban attól függ, hogy az egyénnek van-e társa vagy nincs, vagyis van-e olyan, hozzá hasonló korú ember a legszűkebb környezetében, akivel meg tudja osztani örömeit és bánatát. Fontossági sorrendben a kor hatása csak ezután következik. Az öregség természetes, de nem feltétlen velejárója a magány. Férfiakat és nőket külön vizsgálva kiderül, hogy a férfiak magányosság-érzetére a kor erősebben hat és a személyes barátok száma/léte fontosabb, mint a nők esetében. A nők számára a társ léte vagy nem léte a legfontosabb. A roma nők adatait (2. ábra) is alátámasztandó, a modellből kiderült, hogy a nők magányérzetét a szubjektív társadalmi rétegbesorolás jobban magyarázza, mint az, hogy hány ember (barát) veszi őket körül. Minél alacsonyabb osztályba sorolja magát a megkérdezett nő, annál magányosabbnak, annál elszigeteltebbnek fogja magát érezni. A korcsoportokat vizsgálva a fiatalok esetében legkisebb a modell magyarázó ereje. A középkorúak esetében már egyre fontosabbá válik a társ megléte, a háztartás mérete és a személyes barátok száma. Az időseknél a társ léte még lényegesebb és a rokoni kapcsolatok fontossága is előtérbe kerül. Az

¹³D. Narayan – R. Chambers – M. Shah – P. Petesch.: *Global Synthesis, Consultations with the Poor*. World Bank, 1999, 13.
<http://siteresources.worldbank.org/INT-POVERTY/Resources/335642-1124115102975/1555199-1124138742310/synthesis.pdf> (letöltve 2009. augusztus 02.)

¹⁴L. F. Berkman – S. L. Syme: *Social networks, host resistance and mortality: A nine-year follow-up of Alameda County residents*. American Journal of Epidemiology, 1979, 109, 186–204.

¹⁵Marmot & Wilkinson, (1999) Ichiro Kawachi: *Long Live Community: Social Capital As Public Health*. The American Prospect, 1997, Volume 8, Issue 35.; Kopp Mária, Skrabski Árpád és Szedmák Sándor: *A szociális kohézió jelentősége a magyarországi morbiditás és mortalitás alakulásában*. In: *Népesség, orvos, társadalom*. MTA Budapest, 1998, 15–39.; M. Marmot – R. G. Wilkinson: *Social determinants of health*. Oxford University Press, New York, 1999.

egyén magányosság-érzetét döntően nem baráti kapcsolatainak, hanem legelsősorban párkapcsolatának (házastárs/élettárs/partner) léte vagy hiánya befolyásolja.

Nyilvánvaló, hogy idősebb korban emberi kapcsolatok tekintetében is egyre több veszteség éri az embert: elveszti társát és a barátok száma is megfogyatkozik. Mégis, ha hiszünk a számoknak, akkor a helyzet kulcsát mi is a kezünkben tartjuk. Hogyan? Fiatalon, ahelyett, hogy elhitetjük magunkkal, hogy tudunk egyedül élni, és hogy sokkal jobb nekünk, ha nem kell senkihez és semmihez sem alkalmazkodnunk, ameddig lehetséges, éppen ellenkezőleg, azért igyekszünk, hogy sikerüljön magunknak társat keresni. Igyekezünk a társunkkal jóban-rosszban kitartani, és a sok nehézség ellenére saját jól fel fogott érdekünkben együtt maradni, hogy előreláthatólag hosszú nyugdíjas éveinkre derűs idős, nem pedig magányos, magukba zuhant öreg emberek legyünk.

Magányosság és egészség

„A leprás nem a lepra vagy a szegénység miatt hal meg, hanem mert magányos.”¹³

Tudományosan bizonyított, hogy a valahová tartozás érzése, az egyén fontosságának elismerése, illetve annak tudata, hogy az egyént szeretik és törődnek vele, komoly védelmet nyújt a betegségekkel szemben. A társas támogatás nélkül, izoláltan élő emberek halálozási aránya két-háromszor magasabb. Egyre több kutatás bizonyítja az ember társas létének nélkülözhetetlenségét, pótolhatatlanságát és fontosságát, fizikai és talán még fontosabb, hogy pszichológiai szempontból is. Mára komoly népegészségügyi probléma, hogy a magányos ember beteggé válásának esélye (az elhízással és a dohányzással hasonló méretű kockázat) és gyógyulásának (például szívbetegség körében) lehetősége sokkal rosszabb, mint a nem magányosoké.¹⁴ A társas támogatás mellett, illetve azzal együtt a szociális kohézió — az az összetartó erő, ami egy adott közösség tagjai számára a társadalmi rendszer és egymás jóléte iránti elkötelezettség és felelősség érzéséből fakad — szintén védi az egyén egészségét.¹⁵

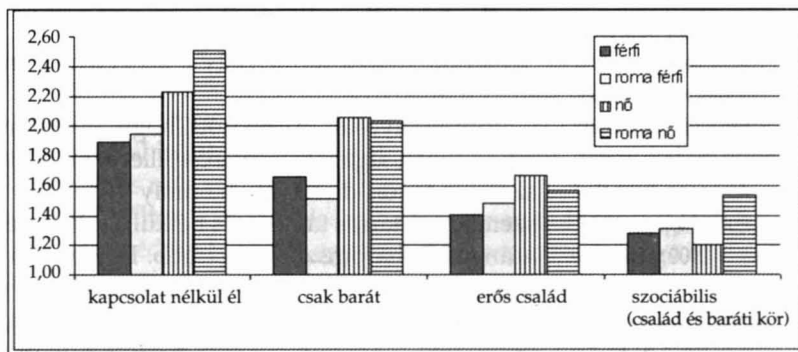
Az egyén személyes kapcsolatainak alkotta társas tér egyik legfontosabb funkciója, hogy az egyén számára a valahová tartozás érzését biztosítsa. Az alkoholisták és a depressziós betegek évről évre növekvő számának egyik lehetséges oka, hogy azok az emberek, akik magányosnak, elszigeteltnek és a többi ember számára feleslegesnek érzik magukat, előbb-utóbb olyan önpusztító megküzdési (*coping*) stratégiát választanak, mint az alkohol, vagy a teljes befelé fordulás.

Az egyén magányosság érzetét a már bemutatott szocio-demográfiai tényezők mellett az egyén körüli társas tér kiterjedtsége és minősége határozza meg. Úgy gondoljuk, hogy az az egyén, akinek a társas tere kiterjedt, vagyis több kapcsolata van, kevésbé magányos,

¹⁶A 4 alcsoport megoszlása a két mintában. A teljes felnőtt népességnél: kapcsolat deprivált 26 százalék, csak barát 24 százalék, erős család 42 százalék, szociális 8 százalék. A roma populációban: kapcsolat deprivált 20 százalék, csak barát 27 százalék, erős család 36 százalék, szociális 17 százalék.

mint az a személy, akinek ez a tere „kisebb”. Ugyanakkor az egyént körülvevő társas tér minősége is fontos: az egyén magányosság érzete szempontjából nem mindegy, hogy a különböző személyes (családi, rokon, baráti) kapcsolatok közül melyik áll a rendelkezésére. A magányosság szempontjából a családi, különösen a társkapcsolatoknak kitüntetett szerep jut, amit az egyéb (baráti, rokon) kapcsolatok csak részben tudnak helyettesíteni, vagy kiegészíteni.

2004-ben nem roma és roma adatbázisokon a társas tér nagyságát a különböző személyes kapcsolatokat leíró változók segítségével mértük, illetve az úgynevezett klaszteranalízissel egy négy csoportból álló kapcsolati tipológiát alakítottunk ki: a kapcsolat nélkül élők, a depriváltak csoportja; az elsősorban baráti kapcsolatokkal rendelkezők, intenzív baráti társaságokat fenntartók csoportja (ez a tipikus szingli életforma); a legnépesebb csoport, tradicionális a családi kapcsolatokat ápolók és fenntartók csoportja; valamint azok, akik erős családi kapcsolatokkal és széles baráti körrel is rendelkeznek, azokat sűrű és tág társas tér vesz körül.¹⁶

3. ábra: A magányosság mértéke kapcsolati tipológia szerint (2004)

3. ábrából egyértelmű kép tárul elénk: a magányosság mértéke legalacsonyabb abban a csoportban, ahol az egyén több lábon áll: a családi kapcsolatok megtartása mellett a széles/tág kapcsolathálózatba a barátok, ismerősök, sőt még a szomszédok is bekerültek. A nők, a roma nőkkel együtt is minden esetben magányosabbak: kivéve az élénk társadalmi kapcsolatokkal rendelkezők csoportjában, ahol a nem roma nők érzik legkevésbé a magányt.

Összegzés helyett

A magányosság érzésétől emberi kapcsolataink védenek meg. A magány elkerüléséhez leginkább igazi társra lenne mindegyikünknek szüksége.

Idősödés (betegség) és egyedüllét; két megállíthatatlan és egyelőre visszafordíthatatlan társadalmi változás. Egyre hosszabb ideig

élünk. Hogyan óvjuk magunkat, hogy ne legyünk magányosak, ha fiatalabb korban éppen ennek az ellenkezője történik. Egyre többen választják az egyedüllétet, mert nem akarnak alkalmazkodni, mert nem akarják az elkötelezettséget vállalni, mert a megosztottság helyett a maguk urai kívánnak lenni. Úgy gondolom, hogy a ma emberének ez az igazi csapdahelyzet. Mire rádöbben, hogy egyedül nem megy, már késő lesz.

Mi a magány? Irracionális, mégis borzasztó erős érzés. Érzés, amit a tudatalatti tapasztalatok alakítanak és irányítanak. Az emberi lét fontosságának önnön maga számára való bebizonyítása. Szükség van-e rám, kellem-e bárkinek is, tartozom-e valakihez, esetleg valakikhez, illetve a pusztán egyéni létezésen túl vajon része vagyok-e egy tágabb univerzumnak?

Nézzünk magunkba, feltettük-e már magunknak ezeket a kérdéseket? El kellett már gondolkoznunk ilyen kérdéseken? Próbáltunk már válaszolni rájuk?

Ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy mit válaszolunk ilyen és ehhez hasonló kérdésekre. Nem mindegy sem a jelenünk, sem a jövőnk szempontjából. Nem mindegy sem a jól-létünk, sem az egészségünk szempontjából. És végezetül egyáltalán nem mindegy betegségünk, és földi létünk befejezése szempontjából sem.

AZ IGE ASZTALÁNÁL

LUKÁCS LÁSZLÓ

A Vigilia Kiadó ajánlata

Lukács László: Az Ige asztalánál

A II. Vatikáni zsinat után megújított liturgiában a vasárnapi miséken három olvasmányt hallgatunk meg: az evangéliumot egy ószövetségi olvasmány és egy újszövetségi levélrészlet világítja meg. Az új rendszerben az olvasmányok három éves ciklusonként térnek vissza, az „A”, „B” és „C” év rendjében. A szerző évek óta jelen van a magyar egyház életében, sokan ismerik lelkigyakorlataiból, előadásából, vagy éppen a Vigilia főszerkesztőjeként, esetleg a Sapientia Főiskola alapító rektoraként. Húsz éven át Kecskeméten, majd immár negyedszázada a budapesti Örökimádás templomban a hívekkel közösen elmélkedik a vasárnapi olvasmányokról. Könyve a három éves ciklus mindegyik vasárnapjáról közöl elmélkedést, hasznos kísérője lehet vasárnapi szentmiséinknek.

Ára: 2.900 Ft

VÖRÖS ISTVÁN

Magaslati anatómia

Ne felejtsd el, hol vagy!
Itt nemcsak a répatorta,
a kertben szedett narancs,
a csicseriborsó-konzerv
vesz körül. Itt éjszaka
olyan sötét van, hogy
belóg a szobába a tejút.

Reggel fehér a szőnyeg.
Ne felejtsd el, hol vagy!
A citromliget talaja
köves. A leégett erdő
már újra zöld. A félelem
a Magasságostól, egy
slaug a kertben nem
állnak össze világgá.

Az öröm a Magasságosnak,
a narancsfák kis mindensége,
egy szűnyogcsípés most
mégis világnak látszik.
A látszat valóságot
takar. A takaró áttetsző.
Belelátok magamba.

Ahogy a Magasságosba lát,
aki éjjel az égre néz.

A szökőév feladja magát

A ház, ahol — hm — különös
dolgok történtek velem
öt éve: száz éve és ötszáz
éve kolostor volt.
Történtek? Igen, mert csak

feküdnöm kellett és
vitt egy szekér, egy énekszó,
egy irány. Velem? Nem
tudom, milyen sűrűn
történik ilyesmi mással,
nekem negyven évet
kellett várnom rá,
és hívni, hívni, hívni.
Aztán visszatértem,

és nem voltam biztos benne,
mi a teendőm. Hogy ez
túlmutat-e a nekem fontos
dolgokon? És a nekem
fontos dolgok mennyire
mutatnak túl rajtam?
A jelen hat-e a múltra?

Van olyan év, ami 500 napig tart,
de van, ami 100-ig is alig.

A védekező

Isten jósága ellen nem lehet
védekezni. Vihart küld,
ha kell. Cethalat küld, ha
kell. Belső vihar, ami
elől nem menekülhetsz.
Belső sötét, ami álmában
mindenkire ráborul, de

a védekező fölül nem
vonul le ébredéskor,
nem alva-, túlvilágva-
járó lesz, és valótlannak
látja a királyi világot.
Püspökkenyérbe harap,
ha fél. A királyi világ.

Az ismeretlen szerzetes
világa ellen nem lehet
védekezni. Ott a csecsemő
érzékszervei — ahogy

*becsukódnak a túlvilágra —
stigmák. A halandóság
karjába veszi az alvót, és sír,*

*mint egy megszomorodott anya.
Isten ellen lehet-e jónak lenni?*

A feladat súlya

*A szent, ahol tud, segít. Alumínium
ereklyékbe telepszik. Műkő
szobrocskákba. És újra
és újra eladja magát.
Vagyis a kegyeszerárus
adja el, neki meg nincs
kifogása. Imád ismeretlen*

*lakásokba kerülni,
pár óra alatt érti
a viszonyokat. A
veszekedők hangját
lehalkítja. A gyerekek
csínyeit helyrebillenti.
Az árat, amibe került,*

*visszacsempészi a
konyhafiókba, vagy
manapság egyszerűen
a bankszámlára. Tudni
kell eladni magunk.
Tudni kell abból
szabadulni. Nincsen*

*hamis ereklye. A bajok
közé bármi beékelődhet.*

Három széljegyzet

Sárga por

1975-ben született Pécsen.
Költő, kritikus. Legutóbbi
írását 2009. 10. számunk-
ban közzöltük.

Szekérderéknyi kincsről álmodott már napok óta. Éji látomásaiban drágakövekkel kivert indián amuletteket markolt, arannyal teli ládák alatt roskadozott társaival. S már nappal sem kerülték el a csábítás képei: a lovon is el-elbóbiskolt, s olyankor ősi városokat látott világvégi kanyonok mélyén, elpusztult kultúrák rőfben és unciában mérhető nyomait.

Három hónapja voltak úton. Akkor hagyták el az utolsó települést, amelynek seriffje és temploma volt; akkor tették fel életüket a bizonytalanra. Négy szakállas férfi és egy vakmerő suhanc.

A fiú még Cold West határában csapódott hozzájuk, s nem volt szívük elhajtani. Hová is mehetett volna? Nem árvák megsegélyezésére álltak ugyan össze egy borgőzös hajnalon, de a lelketlenség sem szerepelt céljaik között. Más tervek kovácsolták össze a két marhapásztort, a megkeseredett lelkészt és a csődbe ment boltost. Nemzedékről nemzedékre hagyományozódott, s már legendává nemesült a szóbeszéd, amely rabul ejtette őket. Hogy a nagy hegyek mögött vadon húzódik, a vadon mögötti prérinél is messzebb pedig kincs várja a bátrakat. S hogy végtelen a vadon is, a préri is — de ez a kisebb akadály. A nagyobb, amelyről élő ember még nem hozott híreket, a szellemek földje.

Az öt kalandor sem az indiánoktól félt. Azok legföljebb csak a skalpjukat és az életüket vehetik. De a mesés javak őrzői, a holtak a lelküket rabolják meg, ha nem vigyáznak.

Szellemeiben egyikük sem hitt. Holtat még egyikük sem látott. De kerülték az erről való beszédet, biztos, ami biztos.

Három hónapja voltak úton. A szekérderéknyi kincs egyre fenyegettebb világot. A lelkész álmaiban és a délibábos látóhatáron egyaránt.

A hegyeknek, a vadonnak, a prérinek vége szakadt, de jöttek új hegyek, ismeretlen erdők és puszták. Úgy mentek tovább, mint akik sors elől szöknek. Némán és névtelenül szeltek át a világot.

Honnan tudhatták volna, hogy immár róluk keringenek történetek a településeken, ahol seriff is van, templom is van, csak bizonyosság nincs és talán nem is lesz soha? Ki rajzolhatott volna térképet nekik a szellemek földjéről, amelyen már jó ideje jártak? S kitől kaphattak volna irgalmas tájékoztatást arról, hogy lovas alakjuk nem vet árnyékot, a szél pedig átfúj elgyötört testükön? A törzsek bölcsei se látják meg mindig a pillanatot, amikor szellem válik az emberből.

Eltökélten lovagoltak, pihenés és gondolat nélkül.

A lovak patája sárga port vert fel.

Gyanúsan csillámlott a por a napban, de délben aranynak látszik minden.

A szelídek

Takarót borítani alvó kutyára? Nem a mozdulat különleges: a gyöngédség utánozhatatlan. A tapintatba szervesülő szeretet, amely eléri, hogy az állat föl ne riadjon, álma messzire ne iramodjék.

Aztán a nesztelen visszahelyezkedés a karosszékre, az eszköz-telen türelem állapotába.

A lámpa finom fénykörében szokott társ a könyv, a kutya, a békesség. Megszokhatatlan mégis az egész. Talán mert minden, ami egész, megszokhatatlan?

A könyv végére érni, mielőtt megvirradna: mindennapos terv, egyszerű és nagyratörő.

A lapok fogyatkozván veszít hatalmából az éjszaka is; már sejtethető, kit kivel boronál össze a regényírói irgalom, de még tudhatatlan, mit hoz a hajnal.

Táguló világban fölragyogó viszonyok. A szűkös szobát derű és gondolatok lakják be ilyenkor.

Az alvó megrezzen; orra metafizikus terekbe szimatol. Bundáján elmaradhatatlan tartozék a kéz melege. A regény mit is érdekelné? Abban nincs szó kutyákról, kezekről, takaróról. A szelídek népét mutatják be a fejezetek. Fokról fokra, esztendőről esztendőre.

A simogatás kijár a könyvlapoknak is. Óva siklanak az ujjak a sorokon; nincs sok hátra, s bevégezi sorsát mindahány szelíd, elrendelt történetük beteljesül. Egy pohár víz, és vége. A takaró eligazgatása újból, és nincs tovább. Megtörölgetni a szemüveget, fölnézni az órára, behajtani a könyvet.

Mindjárt hajnal.

Mindjárt.

Mindjárt.

Hajnal.

Hunyorog a kutya a beszüremkedő fényben. Dolga nem is lehetne jobb, talán ő is érzi.

Az álmatlanság az olvasó osztályrésze.

Ártatlanok jutalma az álom.

Egymásra néznek.

Reménytelen nap jön, mondja az egyik szempár.

Az is jó nekünk, válaszol a másik.

A francia lány

Vér folyt az orrából, karmazsin üzenet. Csakhamar kisebb csődület támadt körülötte. A fejét valaki az ölébe vette, más a kezét fogta kezébe, a harmadik az égre tekingetett aggodalmasan.

Eszméltre térvén először a napsugarakkal kötött ismeretséget. Hunyorgott és könnyezett. Ez a fény bátorította Ferenc követőit. És ez volt kegyes a klarisszákhöz. Itt hullott térdre Simone Weil, és itt nem járt soha Pascal. Efféle gondolatokkal biztatta volna magát, ha nem rémíti el a tömeg. S aztán ha nem tölti ki az öröm, hogy nem is tömeg az: egyetlen mintázó arcok, óva kinyúló kezek között fekszik.

„Nem fény: fényesség közeleg”, mosolygott arra, akit elsőként megpillantott. Franciául beszélt, alig valaki értette. „Hogy fivérünk legyen a Nap, és nővérünk a Hold; hogy testvéreink legyenek az elemek és az élők: ezért vagyunk itt mindannyian”, folytatta halálos szelídséggel. Halkan, de határozottan ejtett minden szót. Megkönnyebbült moraj nyugtázta, hogy egyáltalán szólni tud.

Assisi utcáit már hetek előtt bolondos és tiszta színekbe öltöztette a tavasz. Elhagyott királyságba tért vissza, s levetkezte álruháját a visszatérő. Talán az ünnep súlya alatt roskadt össze a francia lány. Talán eleve kórral viaskodva érkezett Perugiába. Talán nem is lényeges mindez. Felszabadultan találgattak, akik segítségére siettek, s akik most megnyugodva intettek búcsút neki.

A lány felállt, megingott, kiegyenesedett, körbenézett. Gyöngesége immár nem betegségről tanúskodott: lényéhez tartozó pompa lett. A téren, a kút középkori vizében megmosta arcát. Fölfrissülve indult tovább. „Istenben az a csodálatos, hogy *nem én*. A nem-én: ez Isten”, dúdolta maga elé, s közben tarisznyájából gyümölcscsel kínált két meglepett kölyköt.

Egy emelkedő tetején megállt pihenni. Az assisiek zegzugokat ismerő biztonságával húzódott árnyékba, ült le egy lépcsőre, nézte a lába alatt elterülő várost. „Hűség: ez a legkevesebb, ez a legtöbb”, mondta. De ebben már maga sem volt biztos. Hogy ő suttozta, vagy neki súgták. „Hűség ahhoz, akiről csak annyi tudható: nem hajbókoló szolgálkat, hanem hajlíthatatlan szíveket akar; mert a hűtlenség csak annyiban bűn, amennyiben lehetőség a kegyelemre”, tette hozzá a hang.

Francia szavak voltak, de angyali akcentustól bájosak.

Még van

*Ebben a kocsonya
melegben bármi felidézhető.
Az is, hogy a húgomat
a családi sírhelyre temettük,
a belvárosiba, hat és fél hónapos volt.*

*Ősz volt, avas, mint
egy ázott szennyes. A madarak
meg épp akkor költöztek, vagy már itt
se voltak igazán. Elrepültek délre,
ahol szárazabb a levegő.*

*Anyámat délután vitték be.
Megszületik a testvéred, apám
magyarázta.*

*Talán nem értettem belőle semmit,
talán csak tudtam, hogy innentől feketébe,
hogy innentől egy ideig más lesz,
talán csak én is éreztem, hogy
ebben az avas őszben semmi nincs jól.*

*Most olyan a délután,
hogy belefojtja az utolsó légáramot
is a szájba és ettől bármi felidézhető.*

*Még az is, hogy azon a novemberi
éjszakán tudta mindenki,
hogy a családi sírhelyben,
a belvárosiban, még van egy hely.*

*A madarak elrepültek délre,
ahol szárazabb a levegő
és anyám kidobta a szennyes kosarat.*

Az aznapi

Aznap nem festetted ki magad,
csak egy fehér masnit kötöttél a hajadba.
Külön pakoltad az anyakönyveket,
külön az apád, az anyád családtagjait.
Elváltak, tizenkét éves lehettél,
akkor még a lapostányérok hús koccanása
jelentette neked a csendet. Ma egészen más.

Ma hét éve. Súgtad aznap, amikor
nem festetted ki magad, mert tisztának akartál tűnni.

Emlékszem, fehér lett az ég.
Előtte két napig esett, a színes,
ahogy az elkésett felhajtások,
mind elmaradtak. Nekünk így lesz
a legjobb magyaráztad, oldalra se nézve
a szekrény mögül.

Aztán szóltál, hogy fogjam meg az egyik kupacot
és vigyem utánad, el akarod temetni,
az átsorolt neveket, évszámokat.

A régi lakásokatok, a belvárosban, kétsaroknyira
volt a mienktől, néha még megállsz előtte, és
eszedbe jut, hogy akkor még fecskék is laktak a kapubejáróban,
akkor még színesre volt festve a szobád fala.

Aznap anyám az apjáról mesélt neked,
kilencéves volt, amikor meghalt.
Mégfogtad a kezét, tányérok koccantak
össze mögöttetek, és a hajába kötötted a masnidat.

Otthon az aznapi újságban
olvastad, hogy leégett a társasház
amiben akkor laktatok.

Kifestetted magad és
az anyakönyveket visszatetted a polcra.

Egy régi iskoláról

Emlékezés a győri bencés gimnáziumról

1939-ben született Budapestén. Irodalomtörténész, kritikus, esszéista.

Nem győz az ember az emlékezet sajátos természetén merengeni. Elsősorban azon, hogy memóriánk 'közlekedő-edényeiben' életünk bizonyos dolgai, eseményei milyen szeszélyesen szaladnak fel s alá. Jó példa erre az, hogy' emlékeszünk vissza életutunknak arra a fontos szakaszára, amelynek végén — ifjúi büszkeséggel, ünneplőbe öltözve — átvettük a pecsétetes okmányt, mely tanúsította: „leérettségizünk”. Sokaknak ismerős, hogy az évfordulós osztálytalálkozók, a korosodó, egyre fogyatkozó emberek összejövetelein miként ismétlődnek az egykori diákélet adomákká kerekedő történetei. Az évek hosszú során mind laposabbá csiszolódva. Az a hajdani, ötven évvel korábbi „élet-egész”, amelyet igen vegyes vonások rajzoltak ki, az emlékező agy színpadán szépnek tetsző jelmezekben jelentkezik. Mintha csupa jószág, barátságosság jegyében teltek volna el ama régvolt évek, amelyekhez hozzátaroznak a visszaképzelt diákkollektivitás (tán úgy sohasem volt) harmonikus, derűs képei — kései vigasztalásként. Ritka az olyan ember — sőt, talán rigidnek, szívtelennek is ítélnénk, ha valaki ilyen természetű — aki mentes volna a múlt megszépítésének eme esendőségtől.

Amikor az 1950-es évek győri bencés gimnáziumáról memoár-prózát írok, arányosan és méltányosan igyekszem a fő vonalakat megrajzolni; egyfajta emlékező jellegű „személyes szociográfia” jegyében.

Körülmények, helyszín

Amikor 1953 őszén, némileg megkésve — családom ugyanis a kitelepítésből meglehetősen lassan vergődött át egy dunántúli faluba — diák lettem a győri Czuczor Gergely Gimnáziumban, a Szent Benedek Rendnek ez az iskolája (is) már túl volt egy megpróbáltató válságon. Mint tudott, 1949-ben valamennyi egyházi iskolát államosították, és egy éven át civilek váltották fel a szerzetes-tanárokat. Így történt ez Győrben is. Amikor oda kerültem, élénken élt még ennek az időszaknak az emléke — akadtak nagyobb diákok, akik még megélték ezt a korszakot. Miután a rend — három másik, szerzetesek működtette iskola-párossal együtt — a pannonhalmi főapátságához kapcsolódó, egykor „olaszként” is emlegetett gimnáziuma mellett a győrit is visszakapta, már visszaállt az intézmény tradicionális működése. A nagy iparváros centrumában lévő tanintézmény azonban sok tekintetben más összképet mutatott, mint az, amelyet sokszor emlegetnek, és ami Szent Márton-hegy magasában működött, és méltán számított pedagógiai, szellemi tekintetben jóval elitettebbnek. (Igaz, az évente a két fiúgimnázium között lefolytatott kosárlabda-meccseken időnként a győri srácok győztek...)

A Rákosiról elnevezett időszakban (bár az én győri időszakom kezdete Nagy Imre első miniszterelnökségének periódusára esett) Győr, a háborús pusztítások maradványai és az erőltetett iparfejlesztés miatt, eléggé lepusztult város volt. Igaz, akkoriban építették fel a hatalmas, szocreál vasúti főpályaudvart, és a városon átvezető főúton az ugyancsak ilyen stílusú lakóházakat. Az óvárosban, amelynek egyik központját a barokk épületekkel határolt Széchényi-tér alkotta, omladoztak a házak vakolatai; ez a jeles város — mérsékelten szólva — nem a legjobb korszakát élte. A Káptalan-dombon emelkedő püspök-vár, székesegyház, papi szeminárium volt persze a „klerikális központ”, de a Széchényi-téri rendház-templomiskola komplexum is ilyennek számított.

A lángoló barokk szellemét sugárzó templomot és a sokkal kevésbé mutatós rendházat még a jezsuiták építették a 18. században (ők jogi akadémiát működtettek benne), a bencések — ha jól tudom — II. József uralkodása idején kerültek a birtokába. Tanított ebben az intézményben Jedlik Ányos és az iskola névadója, Czuczor Gergely is. A templom baloldalán emelkedett a kétemeletes gimnázium, amelyet a háború előtt egy nagy díszteremmel (és az alatta elhelyezkedő tornateremmel) bővítettek, mintegy átjáró kapcsolatot teremtve a rendház, az ott lévő internátus és a tanintézmény között. A szerzetesi rendház kvadraturája, melynek falait vadszőlő futotta be, a legcsendesebb helyek egyike volt; a kétszintes épületben az első és második emeletén laktak az atyák; szobáik bejárati folyosóinak elején felirattal: „Clausura” — gondolom, máig így van ez. Az épület második szintjén működött az internátus, amelyben több mint félszáz fiú lakott; a barokk, gyümölcsdíszítésű gipszstukkókkal keretezett seccókkal dekorált lépcsőház ide vezetett fel.

Ez a Széchényi-tér egyik egész oldalát elfoglaló intézményi együttes úgy élte azokban a kemény politikai években a maga csendes életét, mint egy védelemre, kitartásra berendezkedett „erődítmény”. Talán csak a vasárnapi szentmisék idején támadt a templomban mozgalmasság — a több manuális orgona hangja kihallatszott a térre, melynek közepén egy Mária szobor áll (fémből készült részeit rendszeresen lelopták az alkalmi tolvajok).

Az iskola világa

A gimnáziumot Hollenda Barnabás igazgatta, ő volt egyúttal a házfőnök is. A galambősz direktor — jeles matematikus — mosolygós, nyugodt természetű egyéniség benyomását keltette; csendes szóval tartotta fenn a rend régi jelmondatának — *Ora et labora* — szellemiségét. (Az én időmben, 1951 és 1957 között Sárközi Pál volt a pannonthalmi főapát.) A szerzetes tárok utánpótlásának kinevelése akkoriban erős korlátok közé került; pár novíciust vehettek csak fel évente, akik előbb — a felszentelésig — Pannonthalmán nevelődtek, majd felszentelésük után kerültek Budapestre, ahol a piarista rendház vendégszeretetét élvezték mindaddig, míg különböző szakokon tanári diplomát szereztek. A győri iskola tantestületét több-

ségükben idős vagy java korabeli tanárok alkották; többségükben komoly pedagógus egyéniségek, akik pályájukat még a két világháború között kezdték. Jó tanár úr például, aki egy időben a Habsburg-család házi nevelője is volt, több középiskolai tankönyvet publikált. (A tantestületben egyetlen civil volt, a koros, de remek fizikai kondíciójú tornatanár, aki humorral elegy zordsággal tartott a rakoncátlan fiúk között rendet. Sokszor láttuk, amint az öregúr a guruló üléses „skiffjével” a Rábát vagy a várost átszelő Duna-ágot szeli.)

Mielőtt azonban a tanárokról, az atyákról, az oktatásról, nevelésről szólnék, hadd próbáljam felvázolni a diákság — mai szóval élve, a „beiskolázottak” — társadalmi hovatartozásának néhány szerkezeti vonását. Az kétségtelen, hogy a kommunizmusnak (szocializmusnak) ebben az első érájában azok a szülők, akik arról döntöttek, hogy gyermeküket egyházi iskolába íratják, komoly döntést hoztak, hisz nemcsak a minőségi nevelés előnyeivel, de ennek várható negatív következményeivel is számolniuk kellett. A diákság zöme vidéki, falusi családok gyermeke volt, többnyire olyan parasztgazdák családjából, akik vallásosak maradtak, és makacsul ellenálltak a politikai pressziónak (pl. téveszesítésnek). Dunántúl távoli tájairól — Baranyából, Somogyból — való iskolatársaim is akadtak, de a faluról származó fiúk többsége Győr megye — tehát a régió — községeiből származott. Ezeknek a srácoknak a fele bentlakó, azaz internista volt; a többiek vonattal utaztak naponta a városba — ők voltak a „bejárók”. Jó pár helybeli, azaz győri illetékeségű diák is akadt; vagy a helybeli (vezető) értelmiségi, vagy polgári családokból. Voltunk páran, akik a kitelepítésből jöttünk, az „osztályidegenség” miatt máshová fel nem vettek. Ám ebből a szociológiai ’vegyességből’ sok változatosság is adódott; nem volt szegregáció, igaz, hogy a vidéki srácok — családi és táji hagyományaik miatt is — némiképpen elkülönültek az elit győri családok ivadékaitól. A társadalmi megosztottság azonban inkább csak lappangó természetű volt; mindegyik csoportból akadtak kiváló teljesítményeket produkáló tanulók — az én osztályom „esze” például egy, a várostól nem messze fekvő falu egyik sokgyerekes szegényparaszti családjának sarja volt (disszidálása után Leuvenben, a Katolikus Egyetem tanszékvezető kémia-professzora lett).

Két bebörtönzött tanárról

A tanári arcképek sorát — némileg a tanári karról korábban mondottaktól eltérően — Pálfi Aurél, első osztályfőnököm, valamint későbbi barátom, Csizmadia Gerő portré-vázlatával szükséges kezdenem. Amikor 1953 őszén bencés diák lettem, ők a fiatalabb tanárok ritka sorába tartoztak; az előbbi első osztályfőnököm is volt.

Mindkettőt 1954 elején tartóztatták le, és politikai perekben később több éves börtönre ítélték. Vádat — mint ezt jóval később megtudtuk — mindkettejük ellen illegális cserkészeti szervezkedés miatt emeltek; aminek az alapja valójában nem volt más, mint hogy a háború után, fiatal tanárebereként megismert, időközben fel-

nőtté érett tanítványaikkal tartották a kapcsolatot; közös kirándulásokat, evezős túrákat, táborozásokon szerveztek. Gerő atyát, aki nek földrajz és történelem szakos tanári képesítése volt, de aki éppen hittant tanított nekünk, 1954 januárjában vitték el az ávósok. Mire a diákok a téli szünetről visszajöttek, mindkét tanár szobáját hivatalosan lepecsételve, zárva találták. Ezek a megrendítő események is jelezték: a Szent Benedek rend gimnáziuma — bármennyire csendesen és kompromisszumra készen folytatja is a tevékenységét — egy ellenséges, diktatórikus közegben működik.

Csizmadia, akit 1944-ben szenteltek fel, és aki a háború után a rend pesti Baross utcai gimnáziumában tanított, szinte mindenkit lebilincsel az egyéniségével. Kreolos arcbőrével, megnyerően dinamikus gesztusaival — még azok szemében is, akik nem igen kedvelték némileg provokatív tanári magatartását — nem tűnt 'akárkinak'. Ebből a pápai, sokgyerekes iparos családból származó jeles férfiből (fiú-öccseiből is kiváló értelmiségiek lettek) sugárzott egy sajátos, markáns szellem. Már az is jelezte ezt, ahogy erős léptekkel bejött az osztályba, és a katedrára állva lendületesen hátra vetette a bencés rend öltözetéhez tarozó skapuláréját... Műveltsége, különösen irodalmi és filozófiai olvasottsága széles ívű volt. Közel tíz éves ítéletet mértek rá; négy esztendő telt le ebből, de ez alatt megtanult angolul és igen érdekes, színes politikai foglyokkal, cellatársakkal ismerkedett meg. Csizmadia Gerő 1956 őszén amnesztiával szabadult — és miután „utóda”, Galambos Iréneusz a megyei forradalmi bizottságban vállalt szerepet, és disszidálni kényszerült — visszakerült gimnáziumunkba.

A következő évtizedekben a templom élére került; remek, tömörre fogalmazott prédikációi igen népszerűek voltak a győri hívők körében. Mint templomigazgató a templom bejárati terében prózai, filozófiai, költészeti olvasmányaiból vett idézeteket függesztett ki — igen szép kalligráfiával kartonlapokra leírva; egy elmélyülten olvasó, a spirituális meditációra fogékony ember szellemi hálójába került értékes szöveg-részleteket.

Néhány tanár-portré

Az idősödő tanárok körében persze nem mindenki volt eredeti egyéniség és jó pedagógus. Emberi gyengéiket, esendő vonásaikat a kamaszok egyhamar kipécézték. Ők csak azt tanították, amit az akkoriban hivatalos tankönyvek tartalmaztak, és igen ritkán engedtek meg maguknak egy-egy kritikai észrevételt. Pedig akadtak ideológiailag „érzékeny” tárgyak (irodalom, biológia). Érdekes módon inkább a természettudományi tárgyak oktatói között voltak markáns tanáregyéniségek; a jól felszerelt fizikai és kémiai szaktantermekben jó színvonalú oktatás folyt. Magában a gimnáziumban egyébként rend volt, de ez nem volt kellemetlenül szoros.

A pedellus a téli hónapokban hatalmas vaskályhával fűtötte be az osztálytermeket, amelyekben — évente két-két párhuzamos évfolyamban — körülbelül két és félszáz gyerek tanult.

Kétségtelen, hogy a legnagyobb szabású (és hatású) valakinek orosz tanárunkat, Nádasi Alfonzot tekintettük. Ő Kodály-tanítványként a Zeneakadémián végzett, és a „Tanár Úr” ösztökélésére már a 30-as években kezdett oroszul tanulni, hogy aztán tábori lelkészként fogságba esve lehetősége legyen, hogy nyelvtudását szovjet földön tökéletesítse. Ez a nagy műveltségű, több nyelven beszélő, szálfatermetű bencés atya kíméletlen szigorral tanította — ahogy ő mondta — „Tolsztoj nyelvét”. A legkisebb hangsúly-hibáért egyeteket osztogatott; óráin a légy zümmögését is meg lehetett hallani. Mire negyedikesek lettünk, szinte társalogni tudtunk oroszul — persze amolyan alapszinten. Alfonz minden hét végén Budapestre utazott Kodályhoz, akinek bizalmas barátja és (talán) lelki atyja lett. — Latint csak heti két órában tanult a „humán” osztályok diáksága; Simon Árkád tanár úr szinte az ellentéte volt az előbbinek — kedves humorral, viccekkel színesítette óráit. Bifláztuk ugyan a klasszikus nyelv szöszedeteit meg a nyelvi szabályokat, de — úgy emlékszem — az írásbeli érettségén csak ügyel-bajjal sikerült a megadott Petronius-költeményt magyarra átültetni.

Osztályfőnökünk és matematika tanárunk Molnár Marcián derűs, kedves egyéniségként él az emlékezetemben. (Egy vasúti balesetben egyik lábát elvesztette; múltbball és bottal járt.) Szigora maximumának az számított, hogy — ha nagyon rakoncátlankodtak a növendékek — szimbolikus fenyegetésként felemelte és meglengette a járóbottját... A természettudományok oktatásában új szintet hozott Jáki Zénó, aki az ötvenes évek derekán került Győrbe. Nem csak jól tanított, de lelkesedéssel átfűtve magyarázta a fizika törvényeit. A bentlakók örömmel gyűltek köréje, amikor néha a rendház kvadraturájában felállított egy csillagászati távcsövet, és az ég csodás jelenségeiről tartott szabadelőadást. Testvéröccse, Jáki Teodóz, aki manapság a csángó földi ének-hagyomány nagy tudója, lett idővel a legfiatalabb tanerő; muzsikusként nem csak énekórákat tartott, de az énekkart is ő vezette — jellemét egyfajta báj és szellemesség színezte át. (Egykori tanáraink közül már csak ő van az élők sorában.)

Az internátus

A bentlakók, az internisták életének külön sajátosságai voltak. Több mint félszáz gyerek lakott a rendházban működő intézményben, amelyet Pálos Ferenc rektorként, Kemény Dózsa pedig prefektusként vezetett. Az előbbi ritkán lépett színre; cigarettáinak füstfelhőjébe burkolózva, kedélyét néha italokkal is hangolva, inkább szobájába húzódva élt. Ha azonban valamilyen krízis ütötte fel a fejét, Ferenc atya szemüvegének villogása, tömör szavai szigorrról is tanúskodtak. Közvetlen napi kapcsolatban az alacsony termetű, de igen izmos, jó felépítésű prefektussal álltunk. Dózsa ébresztett reggel hatkor, reggeli tornát vezényelt a (télen igencsak hűvös) folyosón, majd átvezette a diákcsapatot az étkezőbe. Velünk együtt fogyasztotta a reggelit, az ebédet, a vacsorát. A tanítás után jelentkezni kellett nála, ő ugyanis — mintegy az iskolaival párhuzamosan — egy

„osztálykönyvet” is vezetett, melybe az aznap kapott érdemjegyeket írta be... Évente egyszer, Benedek-nap táján három napos lelki gyakorlatot tartottak, ilyenkor egy kívülről jött atya foglalkozott velünk. Ezeken a napokon szigorú „csend-rendeletet”, szilenciumot vezettek be, hogy a hallottakon elmélkedjünk... Egyébként csak a vasárnapi diákmise volt kötelező; igaz, tanáraink reggeli miséin, amelyeket a csendes mellékoltároknál celebráltak, rendszeresen ministráltunk.

Négy-, nyolcágas hálósobákban aludtak a fiúk, de délutánjaik nagy részét az internátus végén nyíló tanulószobában töltötték. A napirend szerint az ebéd utáni kimenőt követően négykor kezdődött a „szilencium”, amikor mindenki a következő napi leckéit tanulta, készítette. Kemény Dózsa gyakorta sétált fel-alá a teremben, miközben breviáriumát olvasta. Az esték aztán jóval lazábbak voltak, és bár nyolcig beiktattak még némi tanulóidőt, akadtak szabad félórák, amikor a folyósón felállított pingpongasztalon pattogott a fehér labda.

Bár voltak alapszabályok, kötöttségek, az internátus számomra nem jelentett rossz, kellemetlen életmódot. Általában az egykorúak, osztály- és szobatársak tartottak össze, a barátságok is így szövődtek. Egy kamasz fiúkból álló közösségnek is megvan a maga 'akol-melege'. Nekem a városban történő, szabad idejű lófrálások, séták mellett akadt más elfoglaltságom is; idővel „tanítványokat” szereztem — matekból, oroszból korrepetáltam néhány fafejű gyereket. Azokban az ínséges időkben jól jött az így szerzett zsebpénz.

A forradalom napjai

1956 őszén lettünk negyedikesek. Emlékszem, hogy — valami különleges változás jegyeivel — pezsgőbb, lappangóan nyugtalan lett a város légköre. Akadtak osztálytársaim, akikkel — ellentétben a korábbi időkkel — politizálni kezdtünk, a külföldi rádiókból halott híreket vitattuk. Rajk László temetése figyelmet ébresztett; az erről tudósító *Szabad Népet* egykettőre elkapkodták. Ha valaki hozzájutott az *Irodalmi Újság* valamelyik számához, az kézről kézre járt. Egyszer Háry Gyula — a „Kucsera elvtársról” szóló cikkek szerzője — is lejött nyílt politikai fórumot tartani; a terem, ahol ez zajlott, zsúfolásig megtelt.

A forradalom szele két nap késéssel érte el a várost. 25-én dél előtt épp valamilyen tanóránk folyt, amikor a Vagongyár menetbe fejlődött munkásainak, alkalmazottjainak jelszavait, énekét hallottuk meg az utcáról. Tanárunk megpróbált visszatartani bennünket, de ez nem járt sikerrel — spontán lázadással otthagytuk padjainkat, és csatlakoztunk a tömeghez, amely a Városháza előtti térre vonult. (Az „atyák” a következő napok során is igen visszafogottan viselkedtek, egyedül a már említett Galambos Iréneusz vállalt szerepet a győri Nemzeti Forradalmi Tanácsban.) Szigeti Attila, aki a forradalom helyi vezetője lett, bölcsen, voltaképpen mérséklően szólt a lenti téren tolongó emberekhez.

A Tanács mellett létrejött egy Ifjúsági Bizottság is, amelynek — fiatal munkások, ipari tanulók mellett — én is tagja lettem, mint a középiskolások egyik képviselője. Éjt nappallá téve ügyködtünk a rendelkezésünkre bocsátott irodában: röplapokat fogalmaztunk, részt vettünk a pesti forradalmároknak szánt falusi élelmiszer-szállítmányok megszervezésében, igyekeztünk híreket kapni, összeköttetést teremteni a soproni egyetemi hallgatókkal, meg a székesfehérvári fiatalokkal. A bencés rendház folyosóit már ezekben a napokban is ellepték a fővárosból a határ felé igyekvő emberek; átmenetileg itt szállásolták el magukat. Jómagam nagy ritkán bukkantam fel az internátusban, hogy pár órát aludjak, és tiszta ruhát vegyek. Ez a néhány nagyszerű nap — a maga gomolygó, kronológiátlan emlék-kavargásával — életem legnagyobb élményei közé tartozik; a haza akkoriban valóban együtt lélegzett — és rajongó hazafiak lettünk.

Aztán eljött november negyedikének reggele. Az addigi napfényes ősz épp aznap ért véget. Köd ülte meg a várost, melynek utcáin lánc- talpas tankok csikorogtak, harckocsik gördültek a szürkületben.

A tanítás a gimnáziumban hosszú hetekre szünetelt. Osztálytársaim több mint fele Nyugatra ment. Valamikor decemberben kezdtük folytatni a tanulást a negyedik osztályban. A rendházban a pufajkások (munkásőrök) razziáztak időnként — fegyvereket, rejtőző „ellenforradalmárok” kerestek. Ilyenkor, celláról cellára járva, átkutatták a bencés tanárok szobáit is — persze eredmény nélkül. Aztán elkezdődött a konszolidáció; mi meg már a közeledő érettségire készültünk.

Epilógus Voltak persze fájdalmak, nehezen feledhető sérelmek, kínládások, amelyek a diákélet keservei közé sorolhatók. Ezek azonban sokkalta személyesebbek, hogysem ebben az objektivitásra törekvő írásban előhozzam őket.

Több mint öt évtized távlatából szemlélve a Czuczor Gergely Gimnáziumban töltött négy esztendőt, úgy érzem: derék atyák neveltek, tán nem igazán nagyszabású, de alapos ismereteket, műveltséget közvetítettek. Emberszabású volt ez az iskola.

Erőnek erejével

1959-ben született Csepelen. Az ELTE BTK magyar–orosz szakán végzett 1983-ban, majd elvégezte a Bálint György Újságíróiskolát. Jelenleg szabadújsós újságíróként dolgozik.

Juharos Gábor az áramvételek jogosságát ellenőrizte a környéken. Öregesen, unottan vánszorgott, háta enyhén meghajlott, de ha kissé jókedvre derült, fűrgén szedte a lábát, s fejét felemelve fitymálóan vizslatta az embereket. Száját olykor félrehúzta, ami a megvetés és a gyanakvás jele volt; szeme pedig kikerekedett, amikor figyelmét arra összpontosította, hogy idegenek szokásait kifürkésze, vagy a számára különös jelenségek értelmét megfejtse. Bár egy ideje tervezte, hogy felhagy a tevékenységgel, mert hamar kifáradt a folytonos mászkálásban, ráadásul nyavalyája is gátolta a furfangos tolvajok lebuktatásában, a munka továbbra is busásan jövedelmezett; nem volt szíve tehát odahagyni a szépen csordogáló kenőpénzeket. A cég vezetői részéről ugyanakkor a gyanú árnyéka vetődött rá, hogy talán nem végzi kellő körültekintéssel a dolgát, mivel az utóbbi időben feltűnően lecsökkent az áramtolvajok száma a körzetében, noha korábban példás szorgalommal, szinte folyamatosan írta a jelentéseket a tetten ért áramtolvajokról. Szigorú büntetésekre is tett javaslatot, bár ezt nem kérték tőle, s általában figyelmen kívül hagyták — újabban azonban ajánlásokat sem fogalmazott meg. Felmerült benne, hogy besúgták az irigyei, esetleg a tolvajok emeltek panaszt ellene — mindenképpen kockázatosná vált a lebukással fenyegető munka folytatása.

Egy alkalommal egy négygyerekes családot keresett fel, hogy csúszópénzre tegyen szert, mivel tudta, lopják az áramot. Jó ideje lopták, s a férfi rendre elfogadta a kenőpénzt, aminek fejében elnéző volt. Nem nagy összegeket kapott, mivel a család vagyontalan volt, nem tellett többre. Az édesanya középkorú, vékony, nyúzott arcú asszony, aki varrónőként vállalt bedolgozást egy helyi vállalatnál. Az édesapa valamivel idősebb, magas, csontos férfi; alkalmi munkákból élt. Egy ácsmester ajánlott fel neki munkát hébe-hóba, amikor hirtelen megszaporodott a tennivaló, és azonmód kellett a munkáskéz. A négy gyerek közül hárman voltak lányok, s egy fiú. A két idősebbik iskolába járt, a kisebbek óvodások voltak. A családi ház, amelyben laktak, felújításra szoruló, elhanyagolt épület volt. Két szobában élt a család; az ágyakat úgy osztották el, hogy ketten aludtak egy helyen, s még a földre tettek le matracot. A helyiségeket csak a legszükségesebb bútorokkal rendezték be, tehát kevés volt belőlük, s azok is régiek és ócskák. Tervezték, hogy végre kicserélik őket, de a szándék csupán terv maradt. Az asszony szinte állandóan mogorvának és ingerültnek mutatkozott, mert örökké dolgozott, s nem látta a munka végét és értelmét. A férfit magába forduló, önsanyargató természetűnek ismerték, bár néha, amikor elege lett, a legváratlanabb pillanatokban felfortyant, és alig érthető szavakat dörmögött. Leginkább káromkodott; folyton ugyanazokat a szitkokat ismételte, mert semmi más nem jutott

eszébe. Főként akkor állt neki hangoskodni, amikor nem akadt munkája, így nem keresett pénzt, s szégyenszemre nem tartotta el a családját. A gyerekek a ház körül játszottak; viháncoltak és veszekedtek. A lányok is fiúsak voltak; játék közben birokra keltek, verekedtek.

Már három esztendeje lopták az áramot, de arra ügyeltek, hogy bizonyos — persze nem túl jelentős — fogyasztást minden hónapban produkáljanak. Juharos Gábornak szemet szúrt, hogy túl kevés áramot használtak. A családot szembesítette a tényekkel, mire az asszony előbb tagadott, majd kénytelenül beismerte a lopást, s könyörgött, ne jelentse fel. A férfi nagylelkűen jelezte, hogy megérti a család sanyarú helyzetét, s még az ilyen botlásokat is emberi tulajdonságoknak véli, de — tette hozzá — értsék meg őt is. Ezt követően fondorlatosan utalt rá, hogy — jóindulatú lévén és tekintettel az anyagi nyomorúságra — elnéző lehet, ha úgy vesszük. Azóta csúszópénzt fogadott el. Ám idővel egyre több csúszópénzre tartott igényt, mivel úgy vélte, hogy a család a bolondját járattja vele, s volna miből, de nem akarnak mélyebben a zsebükbe nyúlni.

Az asszony ezúttal nem fizetett, mert nem tudott. Juharos Gábor meghökkent, aztán fenyegetően ecsetelte, hogy ugye tudják, mivel jár ez. Nemcsak kikapcsoltatja az áramot, hanem jókora büntetést is a nyakukba sóz. Az asszony kérlelte, hogy ne tegye ezt velük. Juharos Gábor hajthatatlannak mutatkozott. A férj sápadtan tekintett rá, s szólni szeretett volna, de csak dadogott. Esetlenül téblábolt, mert nem tudta, mit tegyen. Restellte, hogy tehetetlen és tanácstalan, mert pénzt ritkán és keveset hozott haza, ezért rásütötték: csupán élösködik a gyerekek nyakán. Összességében tehát csak bajnak volt a háznál, vesződség a családnak. Férfi létére szálnalmasan és megszegyenülten kuncsorgott a megdolgozott béréért, s elzavarták a munkahelyéről, ha netán túl tolakodóan akadékoskodott jogos jövedelméért. Ráhagyta hát az asszonyra, hogy intézze a kínos ügyeket.

A gyerekek hátul rajcsúroztak az udvaron, nem figyeltek a su tyorgó párbeszédre. Az asszony alkudozni próbált, hogy ha összekapar valamennyi pénzt, törleszti az adósságot. Az adósság a kenőpénzt jelentette, amit Juharos Gábornak szokott fizetni. Általában negyedévente adott ötezer forintot a férfinak, aki eleinte elégedett volt, de később kevesellte az összeget, mivel szerinte az inflációval is számolni kell. Az eset súlyossága és kockázata is nyomott a latban. A család sok áramot lopott, sőt egyre többet, s mindössze annyit fizetett, mintha csupán két, esetleg három közepes teljesítményű lámpa égett volna az egész házban. Ez a lebukás veszélyével járhat, ami komoly következményeket vonhat maga után. Elvégre használták a tévét, a hűtőszekrényt, a mosógépet, s nem utolsósorban a rezsót, amelynek tetemesre rúgott a fogyasztása. A mérőórát azonban úgy állították be, hogy nem jelezte az összes áramvételezést. Juharos Gábor nagyvonalúan szemet hunyt a szolgáltató megkárosítása fölött, s háromhavonta pontosan jelentkezett a kialakult pénzösszegért.

Most mogorván, csípőre tett kézzel ténfergett a lakásban, utána kiszédelt a ház elé, mint aki távozni készülne. Gőgösen méregette az asszonyt, aki loholt Juharos Gábor után, amerre vonult. A vékony nő csetlett-botlott, ahogyan osont a férfi mögött, s iparkodott a kedvébe járni. Leste a mozdulatait és a szavát, hátha sikerül megegyezniük. Abban reménykedett, hogy Juharos Gábornak megenyhül a szíve, s megszánja a családot. Hosszú ideje ismerték egymást, s eddig mindig dűlőre jutottak. Felmérhette, hogy szűkösen élnek; a férje alkalmi munkákból tengődik, a négy gyereket pedig fel kell nevelni, tőlük nem vonható meg az étel. A gyerekek nem foghatók munkára, egyelőre csak viszik a pénzt. Jelen pillanatban átmeneti állapotról, előre nem kalkulálható pénzügyi gondokról van szó, amin hamar — mihelyst a férj újra munkába áll — túlteszik magukat, s akkor rendezik az adósságot. Néhány hét, legfeljebb egy hónap, érvelt az asszony. Aggódó, szálnalmas tekintettel kémlelte Juharos Gábor rezdüléseit, hogy mi lesz a válasz.

Juharos Gábor fürkészően körbenézett, majd homlokát ráncolva mélyen és hosszan elgondolkodott. Arcán gyanakvás és fölényes gőg látszott. Sokatmondóan csücsörítette a száját, mintha azt latolgatná, talán mégis megsajnálja a szerencsétlen asszonyt; legalább a gyerekeire tekintettel lesz, akiknek nem róható föl az inség. Semmiről nem tehetnek, miközben enniük és melegedniük kell, s éppen az udvaron hancúroztak vad ricsajozással. Juharos Gábor csettintgetett nyelvével, mintha tovább töprengene, de valójában saját helyzetét mérlegelte, s magában számolgatott, hogy miképpen volna neki jó. Egy darabig még alakoskodva hümmögött, majd megmakacsolta magát, s úgy döntött, hogy nem enged az asszonynak. Ha engedne, s nem mutatna kellő szigort és keménységet, legközelebb megint haladéért könyörögne a nő, aminek sosem lenne vége. Tudta az asszony, mire vállalkozott és miben állapodtak meg, s ennek viselnie kell a következményeit. Szárazon közölte: arra hajlandó, hogy egy hétig még vár, de akkor visszatér, s kéri a jussát. Akár a föld alól is, de kapják össze azokat a nyamvadt ezreseket, különben pórul járnak. Hét nap múlva legyen meg a pénz, mármint a dupla pénz, mert mindennek ára van.

Az asszony kétségbeesett, fojtott zokogásban tört ki. Szája reszketett, tekintete elborult, egész lénye fájdalomtól lüktetett. Lelkileg összeroppan, hogy lehetetlent kértek tőle, hiszen képtelen összekuporgatni az ezreseket. Gyötrellemmel gondolt arra, hogy mi következik azután, ha nem fizet. Mi lesz velük, mi történik a gyerekekkel. Szípáskolt és fuldokolt, ahogyan sírt. Esedezve, rimánkodva figyelte Juharos Gábort, hogy végre megszólaljon.

Juharos Gábor bambán hallgatott, a földet bámulta.

Az asszony halkan sírdogált, és arra gondolt, hogy életében nem követett el bűncselekményt, lelkét nem nyomja gonoszság. Tiszta a lelkiismerete, még ha lopta is az áramot. Nem ártott Juharos Gábornak, s nem akart összetűzésbe kerülni vele. Fizetett, amikor kellett,

s betartotta, amit ígért. Ha feljelentik, biztosan megbüntetik; de Juharos Gábornak nem lesz bántódása. Ha elveszik tőle az áramot, az egész családja bánja. Igazságérzetétől vezérelve összeszedte magát, s kihívóan a férfira meresztette szemét. Szó nem hagyta el ajkát, csak nézett bátran, mozdulatlanul. Mélyen sóhajtott, ahogyan vette a levegőt; s arca kisimult, amikor abbahagyta a sírást.

Az asszony tízéves lánya, aki a sorban a második legidősebb volt, megszeppenve körözött anyja körül, s nem értette, mi történt. Beesett arcú, sovány lányka volt; ruhája koszos, mert az imént még a földön hempergett. Nagy, barna szemével ijedten tekintett Juharos Gáborra, aki egy helyben ácsorgott. A kislány megállt előtte, és gyanakvóan méregette. Látásból ismerte, hiszen a férfi máskor is járt náluk. Úgy emlékezett, hogy nyájas volt, és behízelve trécselt anyjával. Szóváltást, hangos beszédet nem hallott; bár a férfi néha komoran és szigorúan viselkedett anyjával. Elvértve, amikor egészen jó kedve volt, megsimogatta a gyerekek üstökét, s biztatta őket, hogy legyenek szófogadók, s ne bosszantsák fel anyjukat. Van elég baja, ne okozzanak neki bánatot.

A tízéves lány most kérdően bámult a férfira, mert nem tudta, mi játszódott le az imént. Nem értette, miért sírt az anyja, aki ritkán szokott így nekikeseredni. Tekintetével próbálta szóra bírni anyját, aki azonban odébb húzódott, nem felelt. Arcán már nem volt könny, vonásain nem látszott békétlenség. Mintha belenyugodott volna, hogy tehetetlen: kiszolgáltatót a férfi kénye-kedvének, s várta a következményeket. Ebből a kiszolgáltatottságból erőt merített, ezért lett bátor és elszánt. Már nem félt a férfitől, mert úgy érezte, nincs mitől tartania. Megtette, amit tehetett — a többi nem rajta múlik. Ugyan mi múlhatna rajta? Szólni akart a gyerekekre, hogy ne lábatlankodják fölöslegesen, hanem eredjen játszani, de képtelen volt beszélni. Máskor oly csattanósan ripakodott lányára, ha az nem engedelmeskedett — de az asszony most bénultan tűnődött. Idegesítette, hogy kislánya még mindig ott téblábolt, de hiába akarta elzavarni, a serdülő nem mozdult. Rémülten, tanácstalanul toporgott egy helyben, s szerette volna kitalálni, mi okozta a bajt. Miért ingerült az anyja, s miért oly gyámoltalan és szófukar az apja. Félszegen, kutakodva kémlelte a férfit, vajon mit akarhatott anyjától. Közelebb lépett hozzá, aztán megkezdte, majd megint szemközt állt vele. Zavartan, némán meredt hol a férfira, hol anyjára. Ajkai remegtek, mintha szólni akarna, vagy tán pityeregne, mert furcsa fájdalmat érzett, amit maga sem ismert pontosan. De nem beszélt, és nem sírt, hanem ugyanolyan merészen, szúrósan szegezte szemét a férfira, ahogyan előbb anyja tette. Meglepően és önkéntelenül cselekedett, amire csak egy gyerek képes. Minden mozdulata, gesztusa kéretlenül és ellenőrizetlenül tört fel belőle, éppen ezért kiszámíthatatlan volt a viselkedése. Ártatlanul, kíváncsian bámult tágra meredt, nagy szemével, hogy felfogja, mi történt.

Juhas Gábor oldalvást, szemét lesütve, hunyorogva leste a lányt, s meg sem mukkant. Megdöbbenette a gyerek határozottsága, s a

furcsa tekintet, ahogyan mereven nézte őt. Zavarba jött, s ruhája rancsait igazgatta, mint aki elvégezte a dolgát, s már éppen távozna.

A kislány ekkor egészen közel lépett a férfihoz, s váratlanul, dacosan felemelte jobb karját, mintha ütni készülne. Halovány arca kipirosodott, eltorzult, teste meggörnyedt. Gyöngye karja meglendült, de keze csak himbálózott a magasban, s végül a levegőbe csapott. Aztán ernyedten leengedte, szinte összezsugorlott a kéz. A lányka talán nem is ütni szándékozott, hanem meglóbálta a karját, hogy tornáztassa, miként játék közben szokta. Vagy köszönésre intette, hiszen a férfi búcsúzott. Annyira akaratlanul, valószínűtlenül történt a mozdulat! Semmi jel nem utalt arra, hogy a kislány támadólag lép fel. Maga sem tervezte, hogy ütésre emeli fel kezét. S ha ilyen szándéka lett volna — ugyan mit árthatott volna a férfinak? Miféle kárt tehetett volna Juharos Gáborban ez a vézna, csöpp lány, aki a férfi derekáig sem ért fel? Mekkora tudott volna ütni azzal a vékony, inas kis karjával, ha mégis arra szánta el magát, hogy nekiessen ennek a nagydarab embernek? Ugyan mit tehet egy tízéves gyerek ekkora túlerővel szemben?

Juhas Gábor visszahőkölt, megtántorodott, amint a kislány feléje közeledett. Szótlatlanul, meghunyászkodva húzta nyakába fejét, amikor észlelte, hogy a gyerek ráemeli a kezét. Pontosan érzékelte a lány szándékát, hogy rá akart támadni, s ekkor tanácstalan lett. Tétován fürkészte a serdülő mozdulatait, vajon mire vélje a kalimpálást. Hogyan védekezhet ellene, s egyáltalán szükséges-e védekeznie. Talán elegendő rászólnia, hogy micsoda haszontalan nagylány lett belőle. Vagy rögtön sarkon fordul, s eliszkol, hiszen nem volt több dolga. Értetlenül, hobbantán ácsorgott, moccanni sem bírt. Bágyadtan álmélkodott, és most maga vált gyámoltalanná és erőtlenné, hogy mitévő legyen. Összezavarodott attól, hogy ez a nyeszlett, sártól szutykos lányka közelített feléje, s bámult rá szúrósan hatalmas barna szemével. Egy ártatlan teremtés éppen csak elképzelte és önkéntelenül megpróbálta, hogy ráüt a férfira, mire az összeroskadt. Valójában semmit nem tett, mert cselekedete hiábavalónak tűnt, s azt sem remélte, hogy meg tudná szüntetni azt a különös fájdalmat, amit érzett. Anyja védelmére kelt, aki előbb még esedezett és rimázkodott a férfinak. Nem volt benne semmi tervszerűség, semmi okoskodás. Olyan gyorsan és nyíltan cselekedett, hogy fellépése mindenkit meghökkentett és zavarba ejtett.

Juhas Gábor lesújtottan toporgott egy darabig, aztán hátrálni kezdett, s tántorgott kifelé, az utcakapu irányába. Arcáról eltűnt a gőg, s hangjában nem volt már kérkedés és durvaság. Nem tűnt alakoskodónak és nyájasnak sem; egészen természetesen viselkedett. Nem leplezhette zavarát, ahogyan egyik lábáról támaszkodott a másikra, és hirtelen sietősre fogta a dolgát. Ilyennek nem szokott mutatkozni, ennyire szánalmasnak sosem látták még. Idétlenül ténfergett, bukdácsolt, amíg a kapuhoz ért.

Ott visszafordult, s még szólni akart, de inkább csak az orra alatt dűnnyögött, motyogott összevissza. Azt lehetett kivenni a szavából,

hogy valószínűleg nem jön máskor, ne is várják. Sem egy hét, sem három hónap múlva nem tér vissza, miként korábban ígerte. Meggondolta magát, s különben is túl sok tennivalója támadt. Nincs ideje mindenkire, s alighanem a munkából is elege lett már. Valószínűleg más végzi majd az ellenőrzéseket, vele beszéljék meg a továbbiakat.

Aztán mintha még mindig mondani szeretett volna valamit, mintha magyarázkodna valamiért, tétován kereste az anya tekintetét. De csak értelmetlen szófoszlányok hagyták el a száját. Ezzel elrohant, és többé a színét sem látták.

MIKLYA ZSOLT

Szívésség helyett

*Nem számítottál így szemtől szemben,
magadra. Ahogy a tükörfalat
vizslatja az én. Miközben csal, persze,
kelleti, védi magát. Túl nagy falat.
Könnyű azt mondani, hogy nincs a helyén
semmi, a tükörben marketing-magad
tépkedi szakállát, mint elfeledett fél-
isten máját a fény. Estél már csapdába
párszor, hisz nem a mit, sem a miért,
a hogyan dönti el, hogy amit kimondasz,
hányszor vezet meg, mint most e tükör.
Baráti szívésség helyett — Prométheusz
máját kellett vón kivesézni — gyönyör-
ködsz megint, aztán témát lopsz, hangot és
szerveket, s mintha tudná a dolgát, öl-
re megy, teszi, tépkedi magát az én.*

Rendre kirajzol

*Tiszta és szeplőtelen istentisztelet
özvegyé nem tenni asszonyodat
árvává gyermekeid
kik szép szavaidnál többre becsülnek lépteidért
közeledve feléjük
mint vincellér közelíti lélegző fáit*

lombnak gyümölcsnek egyformán örülve
simogatva szemével a kéreg pórusait
behatolva a zöldtest hámszövetébe
hol a sok sejt fotoszintézissel áldja a földet
egyszerű árucserével
ily egyszerű létcseré történik miközöttünk
nem fáradozás
nem funkcionárius örvény
mit törvény tart egybe
endrei bulla
ösvény legfeljebb mit
lépteid rajzolnak labirintussá
míg rendre kirajzol
bár képzavar ez már rég de azért még
isteni képlet
akár a kéreg hasadékaiból eredő lép
vagy a lépet vigyázó fullánk és szeplő

A remény, látod

„A leggyöngédebb lesz talán a kés”
Takács Zsuzsa

A jegyzet ennyi: nincs keletkezés.
A csíra száradt, levérzett a nap.
A cápa fog a jövőbe harap.
És meddő méshéj csak a kételkedés.

A boncasztalon nincs találkozás.
A szájüreg, a nyelv már mézfehér.
A „volt” és „lesz” ha benned összeér,
az rövidzárlat. Patkolt entitás.

A remény, látod, gyöngéd, mint a kés.
Az éle nem szolgáltat túlokat.
A gyíkfarkat a pályán hagyhatod,

a mozdulat halad tovább. Na és
a fájdalom? (Innen tudod, hogy élsz.)
A gyöngéidet borítékolod.

Anyakönyv

*falhoz tapadt könyvek,
az anyaság előtt,
minden nevet por lep,
a címek nem betűk*

*összessége, inkább
alakok hiánya,
mondja az Úr: nincs rád
név, így szombatjára*

*a Semminek hagyja
az egész születést.*

Szünidő

*Az ember csak azon csodálkozik, hogy a mai
materializmus annyi meddő buzgalmat és munkát
fecskérel egy olyan reménytelen vállalkozásra, mint
az Isten nemlétének bizonyítása.*

(Rónay György: Napló)

*a szorongások véletlen szüneteiben
mindig arra gondoltam, innét
van valami biztos folytatás, alagút
a rossz és durva testből a nyugodtabb,
könnyű testbe, a szorongás számára
zárt, elkerített terület.*

*a szorongás fenyegető közelsége,
olyan árnyékot vet rám, amiből
kikerülni fejlődési rendellenesség, és
ettől én még nem érzem jól magam,
a végtagjaim leszerelhetné anyám,
eltehetné a sokkal jobb időkre, nem*

*tenné ki a testem a félelemnek. hosszú,
cukorjég nyarakra, szorongástól mentes
hétköznapi — alagutakra volna szükségem,
hol elbújhatnék, én, a bujtogató, akivel*

*a beszélgetés nem többre, csak arra
lenne jó, magát a másik megszeresse.*

Eljut

*Csak az igazság közhelyei,
a goethei örök laposságok az elfogadhatók.
(Rónay György: Napló)*

*nem nélkülöztünk családi kellékeket,
anya tányérkészletét, apa hiányát.
a foteltől sokáig undorodtam, a gyerekkor
közepén elbújtam benne, később
felnőttként kerültem elő. meglett ember,
mondogatták a családiak, én pedig
elindultam egy hosszú lépcsőn, azóta
a foteltől az apáig sem jutok el.*

OLÁH TAMÁS

Ébredő város

*Láng issza fel a bűzös város
sötét zugait, züllött arcát
az ég elé tárva ébred fel.*

*Füst, korom-forgatag teríti
be búcsúzóul az utcákat.
Tócsákban a kopott múlt képe*

*széttöredezve köszön vissza.
Nyomorból írt álmok képei,
mint vergődő lelkek tűnnek el*

*a nyugtalan világ marcona
hangjaira. Szétnyílt szájú seb
minden feltépett kapu, ablak...*

*Az élő ércből kilépő hang
az átlátszó légből költözik,
lélekharang zúg, szárnyal, mintha*

*tisztító keresztségre hívná,
az átvirrasztott sötét után,
a város tékozló lakóit.*

Hurokban

56 hőseire emlékezve

*A rettenet illata árad belőlem, vörös
Húsdugattyú, vést kongatva, ereimben
Hajtja sápadó vérem. Homlokomra vas
Rács vet keresztet, tisztító jelként hordom,
Míg vonagló árnyékomba nem hull testem.
Viharzó szellemem kitartón vizsgálja
Az eget, túl a falon egy fa tetejét.
Csúcsáról egy madár vitorlázik felém.
A csapkodó remény a tüskés drótokon
Verdes. Fényes-keserű elhagyott napok,
Mint halálfejes óriás lepkék kergetik
Egymást. Kiver a verejték, vacog bennem
Az ébredés. Megreped a csönd. Kezemet
Hátrakötik. A csapdába csalt maradék
Élet zihál bennem. Rövidül az Idő.
Nézem a hóhér-kezek szorgos munkáját,
Ahogy a kötelet bő hurokba fonják,
S konok nyakamba vetik. Hasad a szűk tér
Előttem, torzkép egy fekete keretben.
Meztelen feszül szomjúságtól gyötört szám.
Szorongás és vad remény kétséggé olvad,
Robbanó keverékké, az iszony és a
Vágy örvényként van jelen. Élni szeretnék,
Új sorsot váltani. Kiáltanám, de nem
Tudom: élni akarok, mint eddig soha!
Szemeim fürgén kutakodnak, izmaim
Feszülnek, és érzem, ahogy tudómet
Kitölti a végső, mély lélegzetvétel...*

ASZALÓS JÁNOS

1931-ben született Szege-
den. Matematikus. Leg-
utóbbi írását 2009. 8. szá-
munkban közzöltük.

A játékoság erénye

Írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy a mindennapos, vagy éle-
tünket akár hosszan (esetleg végig) kísérő játékos késztetésnek és
cselekvéseknek a szokottnál nagyobb „rangot” javasoljunk. Ezt a
késztetést — a klasszikus erények analógiájára — fejleszthető, fej-
lesztendő jelenségnek tekintjük, melyből a „játékoság erénye” ki-
fejlődhet. Úgy gondoljuk, hogy ennek a pseudo-erénynek az em-
beri élet igen sok meghatározó dimenziójában — halálunkig —
hatékonyak kellene lennie.

A játékot a közvélekedés nagyobb része a szórakozás műfajához
kapcsolja, szembeállítva azt a munkával, tanulással, mindenféle
„komoly” tevékenységgel. Az antropológia és a nevelés szakembe-
reivel egyetértésben azonban azt állítjuk, hogy a játéknak az em-
beri személyiség fejlődésében, az emberi kapcsolatok kialakításá-
ban, működtetésében, a magány feldolgozásában, a fizikai egészség
fenntartásában, a szórakozásban nélkülözhetetlen szerepe van. Más
vonatkozásban a játékoság ugyanolyan fejleszthető készség, mint
a tanulás és a munkáé, s mint a hagyományosan értelmezett éré-
nyeké. Ezért játszani: „erénygyakorlat” (is); a játéktól tartózkodni
(súlyos ok nélkül, huzamosabb ideig): bűn. — Ám még tovább is kí-
vánunk lépni: a játékoságnak az Istenhez fűződő kapcsolatunkban
is komoly, de gyakran elfelejtett szerepet tulajdonítunk.

A játékoság „erényéhez” a játék fogalma felől közelítünk. A közbeszéd-
ben szereplő játék-fogalom azonban túlzottan elmosódott, ezért
csak lényeges szűkítéssel tudjuk behatárolni azt a teret, melyen be-
lül a játék számunkra kezelhetőbb fogalmát kialakíthatjuk. (A játék
itt vázolt fogalmának nincs köze a matematikai játékelmélethez.)

Ebben az írásban a játékok között — meglehetősen egyszerűsítés-
sel — magányos (szoliter) és dialogikus (páros vagy közösségi) for-
mákat különböztetünk meg. Más szempont szerint küzdő és alkotó
játékról beszélhetünk, a „kevert” formákat is megengedve.

Azok a *kritériumok (jellegzetességek) közül*, melyek a játék leg-
fontosabb jellegzetességeit leírják, céljainknak megfelelően öt —
ám csak erre az írásra vonatkozóan érvényes — kritériumot eme-
lünk ki.

— *A játék érdek-nélküli, azaz haszon-talan.*

— *A játék cél-talan, sarkított megfogalmazásban: a játék célja maga
a játék.*

— *A játék során, ha érdek nem is, valamilyen érték mindenképpen
megjelenik. A játék terében és a játékosokban „bennmaradó” értéke-
ket a játék „hozamának” nevezzük. (Ilyen lehet például a szolidaritás.)*

— A játék lényegileg kreatív jellegű. Minden játékhoz kapcsolható valamilyen szabályrendszer, akár alkalmi, akár előre rögzített, de a játéknak leglényegesebb eleme mégis az, ami a szabályok által kijelölt játéktéren belül történik ugyan, de nem azok által irányítottan, hanem a játékosok képzelőereje, kreativitása által meghatározott módon.

— A játék egyfajta *transz-cendens* tulajdonsággal bír. Ezen most, *tág értelemben*, a mindennapi (a „reális”, a cél-, a szabály- és érdekevezérelt) életállapotok határeseiteire, az emberi korlátokat feszegető, vagy azokat átlépő, ám azok értékét nem tagadó megnyilvánulásokra gondolunk. Figyelmünket tehát nem csak és nem föltétlenül a szoros értelemben vett *transzcendens*, azaz a hitbéli-vallási jelenségekre fordítjuk.

A fenti kritériumok segítségével azonosítható játékokat „*tiszta játékoknak*” nevezzük. Meg kell jegyezzük azonban, hogy tiszta játék csak az absztrakciók virtuális terében létezik.

A következőkben szabadjára engedjük a játék fogalmából eredő gondolatainkat, a fent jelzett kritériumok mentén.

„Ez csak játék!” — így szólunk olyan foglalatosságról, melynek nincs realizálható haszna és átgondolt célja. Mi pedig pontosan ilyenekre figyelünk, ám az elmarasztaló „csak”-ot a dicsérő „már”-ra cseréljük, hiszen *játszani* — *önmagában is jó; a játékost a játék különös szentsége vezeti*. — „Melléktermékként” természetesen felüdülés, kapcsolódás, megbékélés, esetleg díjazás, hírnév stb. is tapadhat hozzá, de amilyen mértékben elsőbbséget nyernek ezek az elemek, annyira veszít a játék a tisztaságából. (Ezért kérdéses, hogy a küzdősportok bizonyos formái, és különösen a mai olimpiai játékok beleférnek-e a tiszta játékokra szabott elvárások terébe.) A *játékosság tehát „sui generis”* készség, azaz nem sorolható be a szocializáció, a szórakozás és időtöltés, az érvényesülés, a hasznosság, az egészségápolás stb. fogalmi hálóiiba, bár mindegyikük számára kikerülhetetlen szolgáltatásokat kínál; minél tisztább a játék, annál többet. Megfelelő időt is kíván, sőt követel magának!

A játék szuverenitására jellemző, hogy bizonyos helyzetekben a szerepek felcserélődnek: nemcsak a játékos játszik, hanem a játék is a játékossal. A játékos annyira átadja magát a játéknak, hogy már nem is gondolhat arra, hogy „én most játszom”.

Az etológusok felhívják a figyelmünket arra, hogy a fejlettebb állatok látszólagosan játékos viselkedése a szocializáció és különösképpen a felnőtté válás elengedhetetlen eszköze; ezeknek tehát egzisztenciális „céljuk” van. Nem csak játékból játszanak. — Ez a megállapítás, megfelelő átértelmezéssel igaz az emberre is. A játék során az ember, s főként a gyerek nagyobb mozgáskészséget, önismeretet, empatikus készséget, magatartási módokat stb. sajátít el, tehát a *személyiség fejlődésének főútvonala* ezen a jelenségvilágon is áthalad. Játszani —

ebben az összefüggésben — annyi, mint kitenni magunkat az ártatlan véletlenek sodró áramlatainak. A véletlennek szerepe felbecsülhetetlen, nemcsak kozmikus vonatkozásban, hanem az emberré, érett személylé válás folyamatában is. — Merésznek tűnő állítás: a játék fontossága és súlya összevethető, sőt talán egyenrangú az erkölcsi jellegű önéveléssel, bár egészen más „pályán” működik. — A játékos elem tehát nem egy felszínes, dekoratív elem az ember világában, hanem az „így-teremtett-létünk” lényegi összetevője. (Így-teremtett-lét: mert nehéz lenne elhinni, hogy a jelenlegi világ az egyetlen lehetséges.)

A transz-cendencia kritériumát — általában — olyan dimenziók tengelyében keressük, melyben az ember, az életének valamilyen területén, természetes képességeinek határát túllépő vagy annak látzó teljesítményt nyújt. Ilyesmivel más területeken, például a művészi alkotások, a tudományos teljesítmények, az erkölcsi magatartás területein találkozhatunk. Hasonlóak ehhez a szerelem bizonyos pillanatai, az életadás eseményei, a szülői szeretet rövidebb vagy hosszabb periódusai, a természetre rápillantó csodálkozás bővölete, a természeti törvények csodálata (Kant), s talán még sok más esemény, állapot is. Ezekhez hasonló magasrendű „létállapotot” keresünk a tiszta játékban.

A játék akkor és olyan mértékben tér rá a transz-cendencia útjára, amikor és amennyiben a szabadság (a döntések lehetősége és készsége) *dominanciáját* biztosítja a játékos számára. A szabadság kreativitást s ugyanakkor elkötdést hoz magával: a játékost megszabadítja attól, hogy belső (és néha a külső) kényszereknek rabszolgája legyen. Excentrikus erejével egyfajta „lebegés” terébe röpíti a játékost, melyet az alkotói szabadság teréhez hasonlíthatunk. A játékban a szabadság „terének” pedig nagyságrendekkel felül kell múlania a szabályok által tilosként jelölt területet.

A játékoság a zene legmélyebb tartományához tartozik. Nem véletlen a kifejezés: „zongorajáték”, „hangszeren játszani” stb. Egy-egy szerzőnél megfigyelhető, hogy minél „komolyabb” darabjáról van szó, annál több játékoság fedezhető fel benne. Többszólamú zenéjünkben nem lehet észrevétlenül hagyni a szólamok egymással történő labdajátékát, de egyszólamú darabjaikban az egymást követő zenei mondatok is egyfajta játékot játszhatnak. (Számomra ez J. S. Bach prelúdiumainak hallgatása során vált nyilvánvalóvá.) — Mindenfajta táncban, különösen a páros-vagy közösségi táncokban is lényeges szerepet játszik a kötött formákat elevenné tevő játékoság, pajkosság, a „kapok — többet adok” jászmáinak változatos formáival. A kreativitást itt sem zavarja a szabályokhoz (kísérő zene, lépésformák, táncrend) való szigorú ragaszkodás. (A humorhoz és a neveléshez tapadó játékoság mélyebb elemzést érdemelne — ettől most eltekintünk.)

Az emberek közötti kapcsolatnak többféle játékos formája létezik, ám a *beszélgetést* rendszerint kihagyjuk ezek felsorolásából. Pedig nem nehéz felfedezni, hogy a beszélnek az a forgatókönyve, melyet beszélgetésnek nevezünk, kielégíti a játék fenti kritériumait. Nincs kifejezett célja; elvileg semmi haszon és érdek sem fűződik hozzá; s „hozama” a résztvevők körén belül marad. Szabályrendszere nagyon laza (különböző „játszmák”, formák jó értelemben is léteznek), viszont a kezdeményezésnek, szabadságnak tág teret biztosít. Létezik — talán nem is olyan ritkán — alkotó, teremtmő beszélgetés; az irodalomtörténet, de saját emlékezetünk is tanú erre.

A *szeretetben* kifejezetten vagy rejtőzve, de mindenképpen jelen van a játékoság, mint kreatív, dialogikus, személyre szabott, derűt hozó és fájdalmat csillapító, és ismétелhetetlen, szituatív elem. Nem mindig jut el a látható színpadig, a szeretet „tétje” néha oly nagy, hogy eltakarja a játékeret. Amikor azonban a szeretet napfényre jut, akkor a játékoság is színre kerül; szinte szükségszerűen és önkénytelenül önti el azt a meglepetések ezernyi színével. — A szeretetnek különösen „testreszabott” formája a szerelem; az igazi szerelemből sohasem hiányozhat legalább egy csöppnyi játékoság. Sőt, a szerelmi láz csúcán érheti el legszebb formáit. — Ez a kapcsolat megfordítható; a dialogikus játékban mindig van valami szerelem-szerű.

Lehet-e fellelni, *kell-e keresni a játékoságot az imádság történelmében?* — Erre ellentmondó válaszok állnak készenlétben. IGEN: gondolkunk például Szent Ferencnek tulajdonított betlehemekekre, ezekből kiinduló betlehemi játékokra, a középkori misztériumjátékokra, a karácsony családi (és néha templomi) ünneplésére. Valami játék-szerű gyakran vegyül a hosszabb zárandoklatok paraliturgikus készleteibe is. — NEM: a keresztény vallás, főként az erősen intellektualizált áramlataiban kifejezetten idegenkedik a játékoság bármilyen formájától, s távol tartja azt az imádság minden gyakorlatától.

Pedig a magánimádságokban (van ilyen?) Isten és ember dialógus-játékot játszhat. Ha a magánimádságnak pontosan meghatározott célja van (kérés, hálaadás, dicsőítés, bűnbánat kifejezése stb.), akkor az ima az emberi szándék és reflexió szintjén egyirányú. Ha azonban nincs ilyen előre meghatározott „forgatókönyv”, és inkább a mindennapi gondolataink, érzelmeink, aktuális problémáink ötletszerű „bemutatása” történik — vagy éppen „csak” Isten jelenlétében kívánunk elidőzni, akkor válik az ima igazi (legigazibb) dialogikus játékká, „beszélgetéssé Istennel”. Ilyen állapotban fedezheti fel az ember a — bújócskát kedvelő — Isten találékony válaszadási formáit és gyakran változó, mindig új beszélgetési stratégiáját.

Meggyőződésünk, hogy a játékot — az imádság meglévő formáihoz illesztve, vagy azokat a játékoság felé nyitottá téve, akár még eruptív töltését is biztosítva — az imádságos életünk lényegi elemeiként kellene befogadnunk.

Most érkeztünk el annak a meggyőződésünknek a küszöbére, amit eddig rejtgetni igyekeztünk: *a játék forrásait Istennél kell keresnünk*. Nem abban az értelemben, hogy Isten szokatlan játékos felbuzdulásában egyszerre csak megteremtette a világot, hanem úgy, hogy a játékot lényeges elemként teremtette bele a világba. Játék nélkül nincs élhető világ és nem lehet reális világképünk sem. Sőt: istenképünk és a Vele való kapcsolatunk sem lehet teljes, ha a játékoság végtelenbe vetített analóg formáit nem igyekszünk megsejteni az isteni Arcon, és az imádság dialogikus perceiben nem perdülünk néha egyfajta játékos táncra. A játékoság a „játékos” Isten arcmását viselő ember lényeges készsége; a játék ennek a készségnek megnyilvánulása.

A játékoság transzcendens (Istenhez fűző és fűződő) „erény”, mert az analógia szálait tágítva, Isten is „szeret játszani”. Ezt a tulajdonságát azonban — Isten felé kiáltott fájdalmaink tükrében — nem mindig látjuk. Ennek ellenére a teremtés egésze, a földi életünk idejével együtt is, egy nagy, isteni játéktérnek tűnik, melyben nekünk is szabad boldogan játszunk, ha a belépőt a nyolc (vagy sokkal több) boldogság egyikére már megváltottuk.

Úgy tűnik, hogy az eddigi erőfeszítéseink ellenére a játékoság nehezen sorolható be a természetes és természetfölötti erények hivatalos kánonjába. Mintha egyfajta „exterritoriális” minősége lenne az emberi életben, s nemcsak az erkölcs, hanem a racionális életvezetés vonatkozásában is. Mintha nem tudnánk méltányos helyet biztosítani számára az Isten és minden isteni felé törekvő ember életében. Mintha nehezen lenne kapcsolható hozzá egyfajta erkölcsi minőség a jó és a rossz közötti polarításban.

Négy megfontolásból hajlunk mégis arra, hogy ezt a minősítést — bár idézőjelesen, a „pseudo” címke használatával — megtartsuk és javasoljuk. *Először* azért, mert a játék labdája gyakorta gurul át az erkölcs térfelére. Negatív értelemben mindenképpen: léteznek eleve gonosz (például a gladiatori, a piramis) játékok. *Másodszor* azért, mert — a természetes erényekhez hasonlóan — tanulható, tanítható, gyakorolható, fejleszthető. *Harmadszorban* a szülők és a nevelők általános tapasztalata szerint más erények elsajátításához a legrövidebb, ugyanakkor leghatékonyabb út a játékos „begyakorláson” keresztül vezet. A játék igen sok erény katalizátora. *Negyedikként* újra idézzük fentebbi gondolatunk végkövetkeztetését: játszani isteni dolog; Isten szeretne „játszani” is velünk.

Boldogok, akik szeretnek játszani, mert Istennek pihenőidőt biztosítanak, s mert megbékélnek egymással, legalább a játék idejére (ősi olimpiai játékok). A játék során mindig a hetedik nap virrad ránk: *a játékoság a hetedik nap eltöltésének erénye*.

ÖTVEN ÉVE TÖRTÉNT „Kispaplázas” a Központi Szemináriumban (II. rész)

Központista kispapok a csonka Szemináriumban és a szétszórásban

Az előzőekből ismert, hogy 1959-ben az egyházi vezetők és szemináriumi előjárók kilátástalan küzdelmet indítottak a növendékek legalább egy részének visszaszerzésére, miközben az államhatalom lehetetlenné akarta tenni az ideológiai nem kívánatos centrum visszaállítását Budapest belvárosában.

A megfélemlített egyházi vezetők végrehajtották a 14 növendék kizárását, és a (valószínűleg már márciusban rájuk kényszerített) nyilatkozat aláírásától tették függővé a behódolt növendékek visszatérését. Nem számítottak a növendékek nagy többségének a kizárt társaik iránti szolidaritására, és a kispapok magatartását *lázasnak* tekintették ahelyett, hogy időben megmagyarázták volna a szükséges magatartás elfogadását, a lehetséges „modus vivendi”, a túlélés egyetlen lehetőségét.

A hirtelen haragból, vagy az erősebb állami akaratból a Központi Papnevelő Intézet gyakorlatilag üres lett. A püspöki kar képviselőinek az ÁEH vezetőivel és a kormányfővel folytatott tárgyalásai, a szemináriumi előjárók és akadémiai professzorok befolyásos egyházi és kormányzati személyekkel folytatott tapogatózó tárgyalásai nem vezettek eredményre.

A Szeminárium és az Akadémia viszonya

Ami a két intézmény vezetőinek együttműködését, illetve szembenállását illeti, mindkét oldalról készültek titkosszolgálati jelentések, amelyekből feltárhatók egyes események, folyamatok.

1959. március 18-a után a szemináriumban maradtak listája több forrásból végzett egyeztetés alapján állítható össze. Elsősorban az ÁEH-ban átadott, 14 fő kizárását tartalmazó jegyzékből, amelyet, — amint az iratokból később kiderült — már akkor nem az ÁEH, hanem a belbiztonsági szervezet készített, és az 1960. szeptember 10-én készült belbiztonsági jelentés mellékletéből, amely tartalmazza az 1959. március 18-án, a Grösz féle nyilatkozat aláírásának megtagadása miatt elbocsátottakat. A két listát egybevetve az 1958–59. tanév növendékeinek eredeti névsorával, megállapítható a nyilatkozatot aláírók, vagyis a bennmaradók száma és névsora.

Az 1959. február 28-ai kizárás, illetve a március 18-ai elbocsátás után az intézetben marad-

hatott: egy elsőéves, egy másodéves, hat harmadéves, három negyedéves, két ötödéves és hét hatodéves, tehát összesen 20 növendék.

Események a csonka Szeminárium életéből

Ahogy Shvoy Lajos püspök — később megjelent — önéletrajzának kéziratából is tudjuk, „1959. március 20-án ezzel a 20 hallgatóval indult meg a bent maradtak számára az 1958/59. tanév második szemesztere. Az új előjárók — valamilyen notórius békepap — otthonosan jártak keltek, és iparkodtak átgyúrni a bent maradtakat, egészen a békepapi szellemben.”

Az 1959/60-as tanév is — amint a benépesítési törekvésekről készült beszámolóból kiviláglott — csak ugyanazzal a tavaszi, csekély, 20-as létszámmal indulhatott. Erről az időszakról kevés adat áll rendelkezésre.

1959. november 9-én a Szemináriumból származó jelentés csak olyan jelentéktelen eseményekről számol be, mint például kijelentkezések, ismerős családoknál történt befogadások.

December 14-én keltezett jelentésben több problémáról esik szó: Az Akadémia könyvtárának fődémcsereje miatti költözések felborították az életrendet, és ennek a 20 növendéknek a fegyelmezése nagyon akadozik. Az életrend felborulásának egyik megnyilvánulása az volt, hogy a növendékek — az új spirituális, Király Pacifik tudta nélkül — úgy határoztak, hogy nem mennek a kápolnába reggeli misére, hanem az Egyetemi templomba mennek a roratéra énekelni. Ebből az következett, hogy egyesek se ide, se oda nem mentek. A spirituális a rektor beavatkozását kérte, hogy csináljon rendet. Zavar mutatkozott az étkezések rendje körül is: a növendékek pontatlanok, sok az összeviasszaság, és senki nem teremt rendet. „Fábián prefektus ingerülten rendelkezik, hevesen magyaráz. Pfeifer prefektus a fegyelmezetlenséget lemosolyogja, Király spirituális megsértődik, hogy mellőzi őt, a rektor pedig idegeskedik, hogy nincsenek kézben a növendékek.”

Elmaradt a szokásos október végi – november eleji lelkigyakorlat, amelynek időpontját januárra tették át.

1960. március 22-ei keltű, az Akadémiáról származó jelentés szerint „az előjáróság és a tanárok bizonyos nyugtalanságot észleltek a kispapok között”. Kiszivárgott, hogy egyesek bizonyos emlékünnepelet, vagy megemlékezést akarnak tartani a tavalyi eseményekkel kapcsolatban. Az előjáróság résen volt, bár ez teljesen nem sikerült, mert egy Tesszár nevű teológus-

nak sikerült a spirituális előzetes tájékoztatása nélkül egy elmélkedést szerkeszteni, amelyet a közösségben fel is olvasott. Az elmélkedés, illetve az imádság azokért a kispapokért szólt, akik egy évvel ezelőtt „a püspöki kar, a tanárok és előjárók lelkiismeretlenségéből kifolyólag hivatásukat elveszítették, és a Szemináriumot el kellett hagyniuk”.

Az elmélkedés imádságot is tartalmazott azért, hogy a „tévtanítókat” elmozdítsa az Isten. A kifejezést elég egyértelműen az előjárókra és a tanárookra lehetett érteni. Az előjáróság a rendbontó és fegyelmezetlen, az egy évvel ezelőtti szellemet felidézni akaró próbálkozást azonnal fegyelmileg megtorolta, és Tesszár teológust — az AEH-val egyetértésben — eltávolította.

Az 1960/61-es tanév a Szemináriumba való visszavételt több ordinárius is kezdeményezte, de ezt is „nyilatkozat” aláírásának feltételéhez köthették. Körmendy Béla tabáni plébános — Fábián prefektus véleményére hivatkozással — azt állította, hogy ezt a nyilatkozatot „még a római pápa is aláírhatta volna”. A prefektus szerint a kizártak azonban az aláírás ellen aknamunkát folytattak.

1960. október 6-ai, a Szemináriumból származó jelentés arról számol be, hogy az 1960/61-es új tanévet 24 növendék kezdte meg. Közülük azonban többen szabadságot kértek, mások vidékre szeretnék volna magukat áthelyeztetni.

Az egyik növendék, aki az előző tanévben I. éves esztergomi kispap volt, kilépett. Nem vonult be az új tanévre, de úgy nyilatkozott, hogy mint bejáró hallgató szeretné elvégezni a teológiát.

Lettek volna mások, akik a Központi Szemináriumba jöttek volna vissza, de ezek mind valami ürüggyel szabadságot, illetve várankozási időt kértek, hogy munkahelyükről kiléphessenek.

Október 11-én, külső forrásból származó információ szerint közvetve a Fábián prefektustól származó véleményre alapozva azt írja, hogy „különböző rágalmakkal (a BM elemző szerint homoszexualitás) jelentettek fel valakit. Ez az eljárás mély szomorúsággal tölti el a szemináriumi előjárókat is. Fábián János szerint ez már nem is politikai intranzigencia, hanem egyenesen aljasság.”

Október 13-án ugyanerről az esetről a belső tájékoztatás szerint, az 1959-ben eltávoztak közül egyik növendék visszatért az intézetbe. Potyondy Imre rektornál ezzel kapcsolatban megjelent egy háromtagú küldöttség, és kérte, hogy a rektor tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az illető távozzék. A küldöttség tagjai azok közül voltak, akiket 1959-ben a Szemináriumból eltávolítottak. A kifogásolt növendéket ennek ellenére nem bocsátották el.

Jelenségek az Akadémián

1959. október 16-án Cserháti József dékán úgy nyilatkozott, hogy a szemináriumi problémák fő forrása Sempsey László, vicerektor. Ugyanakkor Szörényi professzor szerint Sempseynek van módja arra, hogy a kispapok ellenállását szító Tabódyt „örökre elnémítsa”.

1960. március 30-ai jelentésből az is kitűnik, hogy az Akadémia régebben kinevezett professzora, és a szociológia új tanára között az óráütközés miatt nézetkülönbség támadt, amelyet a rangidős professzor azért simított el, „mert a hallgatók — az akkori zaklatott körülmények között — torzsalkodásnak értelmezték és ennek hangot is adtak.

A tanári kar véleménye szerint a kispapok olyan megmondhatatlan és felelőtlen cselekedetekre és szóbeszédre hajlamosak, hogy minden vezetőnek résen kell lennie, hogy ezeket a nyugtalanságokat még időben feloldhassa.”

Május 16-án szintén az Akadémiáról származó hír szerint „Horváth Richárd fog (...) előadni a hallgatóknak”, és erről már előzetesen beszéltek a hallgatókkal. Ezek szerint a hallgatóság nem fogadta szívesen az Opus Pacis prominensét.

A jelentések nem foglalkoztak a tanulmányi rendről vagy rendetlenségről szóló információkkal. A professzorok zártkörű megbeszéléseiken, vagy az egyházmegyei vezetőknél tett látogatásaik alkalmával inkább a volt ötödéves diakónusok és a volt negyedévesek titkos papszenteléséről szóló hírekkel foglalkoztak, leginkább annak okán, hogy ezzel kapcsolatban nem kérték ki az ő véleményüket.

Szeptember 30-án kelt jelentés szerint egy beszélgetésből kiderül, hogy az Akadémia mindaddig megoldhatatlannak látja a Központi Szeminárium problémáját, amíg az előjárókat ki nem cserélik. Az egész előjáróságot egyszerre kell leváltani, kivéve talán a rektort, tekintve idős korát és múltját.

Az egy év előtti problémafelvetés után, az akadémiai szóbeszédet még mindig elsősorban Sempsey vicerektor személye foglalkoztatja. Szerintük a püspöki kar is hibáztat, hogy nem váltotta le. Az államnak — amely eddig ellenállt az előjárók leváltásához — be kell látnia, hogy vannak olyan akut problémák, amelyeket már egy-két hónapig sem szabad halasztani.

A dékán a fő problémát abban látja, hogy a vicerektor nem a rektornak, hanem az esztergomi káptalannak köteles elszámolni. Ezt a gyakorlatot meg kell szüntetni, hiszen a Szemináriumot minden más inkább tartja fenn, mint Esztergom.

A dékán nem tartja alkalmasnak Pfeiffer Jánost a prefektusi feladatkörre, mert naiv módszerekkel akar a növendékek előtt népszerű len-

ni. Mint akadémiai tanár sem ér sokat, mert nagyon alacsony szinten áll az elő.

Király Pacifikról is lesújtó a dékán véleménye. Szerinte a növendékek „egyszerűen nem veszik be”. Nem ért hozzá. Ezen a helyen most az lenne a döntő, hogy a spirituális demokratikusan gondolkodó, de kitűnően felkészült ember legyen, akinek a szellemi nívója imponál a teológusoknak.

A kizárt és elbocsátott növendékek a diaszpórában

1959. március 25-én, Kereszti Imre növendék temetésén többen találkoztak a Központi Szemináriumból februárban kizártak és márciusban elbocsátottak közül. A résztvevő kispapokból spontán énekharang alakult, amelyet a volt VI. éves, korábban „cantus magister” vezényelt.

Felmerült a gondolat, hogy meg kellene szervezni a közösség összefogását, lelki- és tanulmányi továbbképzésének, illetve felszentelésének rendjét. Ennek a kispapi mozgalomnak az élére állt Tabódy István, és vállalt részt a szervezésben Rédly Elemér, Hrotkó Géza, és még néhányan, elsősorban a már felszentelt papok, illetve diakónusok közül.

Rekollekciók

1959. júniusában a volt növendékek értesítést kaptak, hogy rekollekció céljából találkozzanak. A találkozó létrejött, és mintegy 40 fős társaság gyűlt egybe a szabadban.

Tabódy István, a kizárt főduktor köszöntötte a megjelenteket, akik meghallgatták egy úgynevezett „regnumos pap” elmékedési pontjait, amelyekről egy félórányi időre elgondolkozhattak. Ki-ki úgy tehetett, ahogy számára megfelelő volt: vagy elsétált az erdőben, vagy leült gondolataival a fák között.

Zárszóként Tabódy István bátorította az egybegyűlteket, hangsúlyozva, hogy nem hagyhatjuk el magunkat, és a tanulást a szemináriumon kívüli körülmények között is folytatnunk kell. Biztosította a társakat, hogy az Anyaszentegyház igényli a kispapság felnövekedését, hogy beállhassanak a „szőlőmunkások” közé. Később is voltak rekollekciók a volt növendékek lakásán, amelyeket neves személyiségek vezettek.

A rekollekciók mellett egyéb bensőséges találkozók is voltak, amelyekről a belbiztonsági szolgálat egy újonnan szervezett, volt III. éves növendék jelentéseiből értesült.

Továbbképzés

A kizárt, illetve elbocsátott *hatodévesek* felszentelt papok voltak, a szükséges teológiai tanulmányaikat befejezték, és a doktori szigorlatra ké-

szültek a Szemináriumban, illetve még néhány pasztorációs tárgyat hallgattak az Akadémián.

A kizárt, illetve elbocsátott *ötödévesek* egy kivételével felszentelt diakónusok voltak, és tanulmányaikból csak néhány vizsgájuk hiányzott ahhoz, hogy pappá szentelhetők legyenek, illetve a pasztorációban a szükséges ismeretekkel rendelkezzenek. Ezek szervezett oktatására nem volt szükség, kizárólag annak a néhány vizsgának a megszervezésére, amelyeket még le kellett tenniük.

A kizárt, illetve elbocsátott *alsóbb évfolyamosok* közül azoknak, akik nem morzsolódtak le a rendkívüli események során, és továbbra is a papi hivatást választották, célszerű volt szervezett kereteket biztosítani a szemináriumon kívüli képzésre.

Az oktatások 1959 őszétől 1960. május-júniusáig, illetve 1960 októberétől az érintettek 1961 első negyedévi letartóztatásáig folytak. Az érintettek közül egyetlen beszervezett *ügynök* jelentései, illetve a letartóztatottak kihallgatási jegyzőkönyvei tartalmazzák az adatokat:

1959. szeptemberében az alsóbb évfolyamosok részére indult az oktatás. Hrotkó Géza budapesti lakásán Dr. Liptay György, Nagy Imre, Rédly Elemér, Dr. Schimmer József és Tabódy István találkozott. Megbeszélték a tematikát és az oktatás rendjét. Négy csoportot terveztek. Évfolyamonkénti megoszlásban, egy-egy csoporthoz nyolc-nyolc fő tartozott.

Az elsőéveseket dr. Liptay György, a másodéveseket Nagy Imre, a harmadéveseket dr. Schimmer József, a negyedéveseket Rédly Elemér fogta össze, illetve oktatta. Liptay György akadémiai magántanár mellett még három tudományosan elismert vizsgáztatót is felkértek. Az oktatás és vizsgáztatás bizalmas körülmények között folyt, mégis kiszivárogtak egyes információk, és ezek megjelentek a titkosszolgálatok részére készült jelentésekben.

1959. december 14-én már azt is tartalmazta egy, a Szemináriumból adott jelentés, hogy a nőgrád-terőcei plébános állítólag valahol papnövendéket tanít. Ez a hír azt a gondolatot vetette fel, hogy ő az egyike azoknak, akik most a Központi Szeminárium volt növendékeit tovább tanítják.

1960. augusztus 6-án készült egy BM jelentés, amely több vonalon szerzett információra hivatkozva állítja, hogy az eltávolított papnövendékek szervezett képzése folyik.

1960. október 12. után a beszervezett, volt harmadéves növendék az oktatásról is részletes tájékoztatásokat adott a titkosszolgálatnak.

A növendékek kapcsolata egyházi előljáróikkal
1960. szeptember 5-ei jelentés megerősíti azt az értesülést, amely szerint a rektor úgy tudja, hogy

az elbocsátott növendékek közül egy sem hajlandó a Központi Szemináriumba visszatérni. Tíz olyan jelentkezőről tudnak, aki más szemináriumban szívesen tanulna tovább.

Szeptember 6-ai információ szerint a kispapok annyira összefogtak, hogy egyforma választ adtak püspökeik felszólítására, olyannyira, hogy a legkülönbébb helyekről ugyanaz a válasz volt olvasható. Nem akarnak visszamenni a Központi Szemináriumba, csak vidéki szemináriumba mennének, és követelik, hogy az elvesztegetett egy évet számítsák be nekik.

Szeptember 14-ei információ pedig megerősíti, hogy augusztus folyamán több egyházmegye vezetője felszólította a kizárt, elbocsátott növendékeit, hogy nyilatkozzanak: Budapestre, vagy melyik vidéki szemináriumba szeretnének visszakérülni. Egyik csoport válaszolt a kérdésre, és vidéki szemináriumot jelölt meg, mások viszont válasza meglepetéssel fogadták. Egyesek szóban reagáltak a kezdeményezésre, és fenntartást emlegettek olyan ordináriusok iránt, „akik lepaktáltak a kommunizmussal”, mások kifejezték azt az álláspontjukat, hogy addig nem térnek vissza a Központi Szemináriumba, amíg ott Sempety László a vicerektor.

Október 11-ei információ szerint az egri káptalani helynök „globálisan” megkereste a Központi Szemináriumából elbocsátott növendékeit, és megkérdezte, hogy hajlandók-e hivatásukat követni, engedelmességet tanúsítani, és valamelyik szemináriumba visszatérni. Voltak, akik követték eredeti felfogásukat, de volt olyan is, aki bizonyos szöveg aláírásával szemináriumba vonult, ismét másokat időközben illegális körülmények között felszenteltek.

A szentelések

1959. november 11-ei információ szerint november 4-én egy kalocsai káplán Budapesten járt, és mint tudott tényről beszélt, hogy az egyik győri papnövendéket 1959 júniusában pappá szenteltek.

December 30-ai információ szerint „Fábián prefektus beszélt az egyik volt Központi Szemináriumi növendékkal, aki szobrot hozott az egyetemi templomba megáldatni, mert azt akarja átadni egyik székesfehérvári újmiséjén. (...) Tudomása szerint a székesfehérvári növendékek pappá vannak szentelve.” Ezután mondta Fábián János prefektus, hogy „tudomása szerint a váci egyházmegyések közül is többen már papokká vannak szentelve azok közül, akiknek 1959. júniusában lett volna a szentelésük”.

1960. február 17-ei információ szerint „a Hit-tudományi Akadémia tanári kara kifogásolta, hogy egyik esztergomi volt papnövendéket — aki a kizártak között szerepelt, és aki az enge-

detlenek sorában is kiemelkedett — felszentelték.” A fő problémát az jelentette, hogy ehhez nem kérték ki a professzori kar véleményét.

Május 16-án ugyancsak az Akadémiáról származó információ szerint: a „dékán mondta, (...) hogy a diakónusok közül 18-at szenteltek fel, de ezekből 6 volt engedélyezve. (...) Esztergomban Szabó Imre, Székesfehérvárott Shvoy Lajos, Győrött pedig Papp Kálmán szentelt. Csak Hamvas nem szentelt fel senkit.”

Július 16-án a BM-ben készült javaslat megalapította, hogy az eddigi adatok ismeretében körülbelül 20 főt illegálisan felszenteltek.

Július 21-én a Fővárosi Tanács egyházügyi főelőadója, kormánybiztos, hivatalos feljegyzésben tájékoztatta az AEH-t, hogy Potyondy rektor Cserhádi professzor pécsi utazásával kapcsolatban olyan információkhoz jutott, miszerint „ismeretlen püspök felszentelte a Központi Hit-tudományi Akadémiáról eltávolított V. éves, továbbá VI. éves papnövendékek jelentős részét”.

Augusztus 6-án a BM-ben készült összefoglaló „jelentés” azt tartalmazta, hogy 26 személyt illegálisan felszenteltek. Ezek egyházi funkciókat látnak el.

Augusztus 15-én az Akadémia egyik professzorától eredő információ — Turai kormánybiztos feljegyzésével egybehangzóan — állítja, hogy Rogács pécsi püspök diakónusait egy ismeretlen püspök felszentelte.

Szeptember 5-ei információ szerint a Szemináriumban az a vélemény, hogy az 1959 márciusában elbocsátott diakónusok közül már majdnem mindegyiket pappá szentelték, és egyházmegyei köteleken kívül egy új papi szervezet jött létre.

Szeptember 6-ai, szombathelyi püspöki hivatal környezetéből származó információ szerint „zugszentelés” történt, mert az elbocsátott, de maguk között jól megszervezett központista kispapok IV. és V. évfolyamosait (körülbelül 20 főt) valaki egyházi és állami engedély nélkül felszentelte.

Hamvas Endre és Brezanóczy Pál nyilatkozata szerint ők semmiféle szentelési engedélyt nem adtak, mégis — mint kiderült — az ő növendékeik is felszentelt papok.

Feltűntek itt-ott hatalmas primíciák, itt-ott fiatal „munkáspapok”, akiknek minden joghatóságuk megvan, akiknek talán „Róma közvetlenül parancsol”.

Szeptember 16-ai jelentés szerint Hamvas Endre csanádi püspök az AC országos igazgatójának elmondta, hogy nála olyan volt központi szeminarista, akit időközben felszenteltek, és nem mutatja be a szentelési iratot, nem működhet. Úgy vélte, hogy az illegális szenteléseket Zadravecz püspök, esetleg Kisberk vagy Endrey végezhette. Aggodalmát fejezte ki, hogy minden ilyen

dolog csak kárt és zűrzavart okozhat. Megítélése szerint nem használ ezek felfüggesztése sem, mert akkor lakásokban fognak misézni.

Szeptember 17-ei jelentés szerint Szörényi Andor professzor a Szent István Társulatnál megerősítette azt a hírt, hogy Rogács püspök növendékei iránti jóindulatát azok visszautasították azzal, hogy a felszentelésük már megtörtént. Az informátor szerint az esetet most már széles körben híresztelik.

Szeptember 30-án újabb jelentés foglalkozik az augusztus 30-ai zárt püspöki megbeszélésről, ahol felvetődött, hogy az illegális szenteléseket római felhatalmazás alapján végezték, és a püspökök, mint a hierarchia vezetőit ezt sérelmezik. „Hamvas Endre püspök javasolta Grósz József érseknek, hogy ezt írja meg Rómába. Szóba került Radó Polikárp bécsi útja is, ahol lehetősége van elmondani a nunciának, hogy ne csináljanak ilyen lehetetlen dolgokat.”

1961. március 13-ai, illetve 15-ei dátumúak Tabódy István kihallgatási jegyzőkönyvei, amelyek dátum és név szerint felsorolják, hogy az úgynevezett illegális szenteléseket ki végezte, és kiket, mikor szenteltek pappá.

A figyelőhálózat

A titkosszolgálat figyelmét nem kerülte el semmilyen információ, amely akarva, vagy akaratlanul került a látóterébe.

Az 1960. augusztus 9-ei keltezésű dokumentum szerint a jelentéstevőt a Vigilia szerkesztőségi tisztviselője arról értesítette, hogy július 20-a körül a szerkesztőségben járt egy volt kispap, aki iránta mint szerző iránt érdeklődött, és megadta neki a telefonszámát. Az ügynök egyúttal jelenti, hogy az érdeklődő még nem lépett vele kapcsolatba.

A BM tiszt erre utasítást adott, hogy amennyiben újra keresné, és beszélne, azonnal jelentse. Egyúttal intézkedett, hogy a szerkesztőségben lévő „ügynökségen” keresztül ellenőrizni kell, hogy a szerzőt valóban keresték-e. (Ennyit a módszerről és a háló sűrűségéről).

A felderítés

Az előzőekből ismert, hogy a titkosszolgálatok különböző szinteken és területeken adatokat gyűjtöttek az úgynevezett „belső reakció” tevékenységéről, és ezen belül az egyházi szervezeteiről és személyekről.

A „napló” nem lenne teljes, ha hiányoznának az összefoglaló jelentések és javaslatok, illetve olyan információk, amelyek meggyorsították a kispapi mozgalom felgöngyölítését.

1960. június 25-én a belbiztonsági szerveknél készült javaslatban összefoglalóan utaltak az

1956–57-es időszakban tanúsított kispapi magatartásra és az 1958. évi békegyűlésekről történt távolmaradásokra.

Kitér a dokumentum az 1959. évi békegyűlésről való szervezett távolmaradásra, a 14 fő kizárására, majd a további elbocsátásokra. Megállapítja a jelentés, hogy az eltávolított kispapok tovább is egységben maradtak, és illegális tevékenységet folytattak. Közülük mintegy 20 főt illegálisan felszenteltek, illetve a képzésük illegálisan folytatódik. A szervezés élén Tabódy István áll, ezért javasolja, hogy lakásába lehallgató berendezést telepítsenek. Az akcióra pontos, kidolgozott terv készült.

Ugyanebből az időszakból származik a BM elemző egy megjegyzése, amely szerint megkezdtek a kizárt kispapok közül egy személy beszervezését. Később a beszervezett növendék „Tóth János” fedőnevet kapott, akivel „önvallomást írtattak”, amelyben beszámolt az 1958. évi békegyűléstől kezdődően az aktuális időpontig átélt főbb eseményekről.

Október 12. Az új ügynöknek első feladatként levélben meg kellett nyugtatnia családját, hogy felhagy a papnövendékséggel, ezzel egyidőben meg kellett magyaráznia Tabódyéknak ezt a magatartását, egyúttal biztosítva őket változatlan szándékáról és életviteléről. A Tabódynál elhelyezett lehallgatóból nem szereztek adatot arra vonatkozóan, hogy új ügynökük dekonspirált volna. A Titkosszolgálat a maga szempontjából eredményesen választott, mert az események körébe, az irányító mellé telepített ügynököt.

A beszervezett növendék mindvégig meg tudta őrizni a bizalmat, miközben bőséges és gyakori jelentéseivel mindarról információt szolgáltatott, amire a megbízói igényt tartottak. „Tóth János” ontotta a jelentéseket, szinte naponta, kétnaponta.

December 24. A feldolgozott információkból, lehallgatásokból, megfigyelésekből 1960 karácsonyára összeállt a fotókkal is dokumentált kép, és a titkosszolgálat 30 oldalas *összefoglaló jelentést* készített a „Tabódy István által vezetett illegális szervezkedésről”.

Összefoglalta az 1956–59 közötti időszakot, áttekintve az 1959 tavaszán kezdődött szervezkedést az illegális teológia létrehozására, az antimarkista tevékenység kiszélesítésére, brosúrák készítésére. Összefoglalta a szervezkedés és a püspöki kar egyes tagjai közötti találkozók lehallgatott beszélgetéseit, a vizsgáztatókkal szervezett kapcsolatokat, a brosúrák és a megfigyelt rekollakciók összefüggéseinek kérdését.

Közölte az „illegális” papszentelések kapcsán kiadott dokumentumok megszerzését. Áttekintést adott a szervezkedés tagjainak tevékenység-

géről: szertartásokon való részvétetről, három illegális kápolna létesítéséről, állandó misézési lehetőség biztosításáról, a végzett hitoktatási, agitációs tevékenységről.

A szervezkedés tagjai kapcsolatot tartottak más „illegális” szervezetekkel is: Lénárd Ödön vonalával, majd a Regnum Marianum papi szervezettel, jezsuita szerzetesekkel, a Családközösséggel és a Mária Légióval. Kapcsolatokat ápoltak a legális egyházi hierarchiával, kapcsolatban álltak a Vatikánnal, bár a kapcsolattartás módját nem sikerült feltárni.

A szervezkedés vezetése centralizált, jól szervezett volt. Ennek tagjai: Endrey Mihály püspök, Tabódy István, Liptay György, Halász (Hopp) Ferenc, Rédly Elemér és Somogyi Sándor.

Az illegális szervezkedés tagjai között a jelentés felsorol 36 személyt (19 volt ötödévest, az illegálisan felszenteltek közül néhányat, és a volt hatodévesek közül két közreműködőt).

A kispapi mozgalom felszámolása

1960. december 29-ei dátumú az a BM javaslat, amely tartalmazza az őrizetbe veendőknél és a szervezkedés tagjainál házkutatás lefolytatását, és meghatározza ehhez a BM résztvevői létszámát és eszközigényét (összesen 55 fő és 16 gépkocsi).

1961. február 8-ai keltű az az ügynöki jelentés, amely szerint a budapesti érseki helytartói hivatalba híreket hoznak házkutatásokról, letartóztatásokról, és tapogatóznak afelől, hogy mi állhat ennek a hátterében. Azonos dátumú, ugyanaból a forrásból származó másik tájékoztatás Kovács Sándor püspök zárkózott magatartásáról és látogatásairól szól, és említést tesz bizonyos parlamenti eseményekről, amelyekről nem szivárogtat semmiféle információ.

A dékán Liptay György esetével foglalkozik, és szeretne eljárni az AEH-ban annak megállapítására, hogy engedhetik-e tovább tanítani.

Március 14-ei dátummal terjedelmes jelentés foglalkozik a Hamvas Endre püspökkel folytatott beszélgetéssel, amely a letartóztatások kapcsán a püspök gondjairól ad számot.

Március 23-ai keltű az az információ, amely Cserháti József dékánál február 15-én folytatott beszélgetés során a letartóztatások és házkutatások témájában igyekszik megismerni az akadémiai tanárok véleményét és álláspontját.

Említette a dékán a Miklós Imre államtitkárnál tett, február 10-ei látogatását is, amelyet a tanári testület több tagja ellenzett.

Kihallgatások, bírósági eljárások

A vizsgálati anyagokban fellelhető dokumentumok szerint házkutatások indultak, amelyek során többeket február elején őrizetbe vettek.

1961. július 12–14. Egyes szabadlábon hagyott növendékek kihallgatására három napot szánt a titkosszolgálat, hogy „beszervezés és személyes megismerés céljából tanulmányozásokat hajtsanak végre”. Jelentés készült a beidézés időpontjáról és a csoportok összeállításáról. A kézzel írt megjegyzések arra utalnak, hogy néhányuk ellen esetleg nem hivatalosan eljártak, de erről sem az érintettek részéről, sem a levéltári dokumentumokban nincs további információ.

Két személyt „feldolgozásra” javasoltak, ami további eljárást jelenthetett, két személynél „foglalkozunk” megjegyzés látható, amely beszervezési kísérlet is lehetett. Törvényszéki eljárást csak Tabódy István, Rédly Elemér, Hrotkó Géza és Nagy Imre ellen indítottak.

Ítéletek

1961. június 13-án Rédly Elemér (I.r.), Hrotkó Géza (II.r.), Nagy Imre (III.r.) és még három (a kispapi mozgalom résztvevői által ismeretlen polgári) személy ellen a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntettében hozott ítéletet a Budapesti Fővárosi Bíróság. Rédly Elemért 3 évi és hat hónapi, Hrotkó Gézát 3 évi, Nagy Imrét 2 évi börtönben letöltendő főbüntetésre és 1.000–1.000 Ft pénzbüntetésre ítélték, valamint 5–4–3 évre eltiltották a közügyek gyakorlásától. 1961. június 15-én Tabódy Istvánt első fokon a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és hűtlenség bűntettében 12 évi börtönbüntetésre, teljes vagyonekobzásra és egyes jogoktól 10 éves eltiltásra ítélte a Budapesti Fővárosi Bíróság. Ügyletét a legfelső bíróság a fellebbezés kapcsán felülvizsgálta, és az első fokú ítéletet helybenhagyta. A kizárt vagy elbocsátott növendékek ügyében nem hoztak több ítéletet.

A kispapok elleni eljárás lezárása

1961 novemberében a Belügyminisztérium II/5-c alosztálya zárójelentést készített a „kizártak” ügyében végrehajtott tevékenységükről.

A jelentés értékelést adott az „ügynökség” keretében foglalkoztatott személyek (Kiss János, Házas János, Hívó, Eszterházi, Tóth János) munkájáról. A „Tóth János” fedőnevű ügynök további tevékenységéről nincs értékelhető adat. H-26390 számú „M” dossziéját 280 számozott oldallal 1967. október 16-án lezárták, és december 15-én irattárba helyezték.

SZÉKELY TIBOR

Az írás I. részét előző számunkban közöltük. (A szerk.) Részletesebben és dokumentáltan lásd A Hatalom és a Központi Szeminárium kispapjai című tanulmányban: www.mek.oszk.hu/06500/06539

ROMÁN(IAI) VENDEGMUNKÁSOK: a láthatatlan időzített bomba

A vendégmunka és a vendégmunkás: a jelenség elemzése

József Attila verséből jól ismerjük a vendégmunkás, a kivándorló alakját s a jelenség mértékét: a költő leírása szerint kitántorgott Amerikába másfél milliónyi magyar honfitárs (de nem csak magyarok, tudjuk számtalan forrásból vagy akár csak a mai amerikai lakosság eredetére vonatkozó személyes vagy hivatalos adatok alapján, hogy ugyanolyan mértékben „tántorogtak ki” lengyelek, csehek, németek, románok stb. is) a 20. század első felének gazdasági válsága elől, a háború sújtotta és annak következményeit utána is nyögő Európából. Akkor tehát egész Európa kibocsátó régió volt, s Amerika volt a fogadó ország, az ígéret földje. A 20. század második felében változott a helyzet, ekkor már Nyugat-Európa is befogadó térség lett. Horváth István szociológus leírása szerint kezdetben, az ötvenes években Európában a délről északra irányuló áramlás volt megfigyelhető, a kibocsátó országok Spanyolország, Portugália és Olaszország voltak, majd a hatvanas-hetvenes években Jugoszlávia és Törökország is a munkaerő forrásait képezték, főleg Nyugat-Németország számára. Az Európán belüli migrációhoz politikai okokból csatlakoztak az afrikai és ázsiai, leépülő gyarmatokról érkezők, akik inkább Angliába és Franciaországba mentek.¹ Szintén politikai okokból lazult és bomlott fel a szocialista tömb Európa keleti felén, s így indult az európai térség másik nagy hulláma, immár a kelet-nyugati tengely mentén. Ekkoriban, a kilencvenes évek elején Lengyelország, Románia, Ukrajna és Oroszország voltak a fő kibocsátó régiók, s a korábbi dél-európai kibocsátó országok most maguk váltak befogadókká: Olaszország, Görögország, Spanyolország és Portugália. Olyannyira, hogy 1999 végén Olaszországban több mint 1,2 millió regisztrált rezidens (nagy többségük munkavállaló) élt, Albániából több mint 115 ezer, a volt Jugoszlávia térségéből több mint 70 ezer, Romániából több mint 50 ezer személyt regisztráltak.² A vendégmunka olyannyira elterjedt és elfogadott jelenség volt ebben az időszakban Nyugat-Európában, hogy a 100 belföldi munkavállalóra számított vendégmunkások számaránya 1996-ban így nézett ki: Ausztriában 10, Franciaországban 6,3, Németországban 9,1 a hivatalosan regisztráltan külföldi munkára érkezőket tekintve csupán, de bizonyosan a feketén dolgozók aránya sem volt kicsi. Az Európai Unió térségében a munkaerőhi-

ány továbbra is fennáll, a munkaerő-szükséglet marad és így a vendégmunkások áramlása sem szűnik meg.³ Az EU többlépcsős bővítése e téren tovább nyitotta a lehetőségeket a csatlakozó országok lakossága számára. Magyarország vonatkozásában például már korábban tapasztalható volt, hogy maga is befogadó orszaggá (is) vált, Lengyelország (bár egyike volt a kilencvenes évek legnagyobb kibocsátó országainak) ma egyre nagyobb számban vonzza a különböző kategóriába tartozó bevándorlókat. Románia, bár EU-csatlakozásától kezdve mind a mai napig egyik nagy kibocsátó ország, már maga is fogad bevándorlókat (itt csupán a napi híradásokra hivatkozva említem Arad térségét, ahol a kisrégió szintjén magyarországi munkaerő dolgozik a napi ingázást vállalva, valamint a távol-keleti vendégmunkásokat — erre még visszatérek a továbbiakban). Az új EU-tagországok (köztük Magyarország is) általában a középtávú munkaerő-piaci hiány megelőzése és bizonyos ágazatokban már jelenleg létező munkaerőhiány megoldása érdekében mutatkoznak nyitottnak a vendégmunka bizonyos mértékű behozatalára.⁴

A romániai vendégmunkás külföldön, vendégmunkások Romániában

2003-as írásában Horváth István így értékelte a vendégmunka iránti romániai érdeklődést: „Külön kiemelendő Románia helyzete, hiszen más régióbeli országok viszonylatában itt a legnagyobb azok aránya, akik érdeklődést mutatnak az EU-beli vendégmunka iránt, s habár Romániának a csatlakozásig még legalább 4–5 évet kell várnia, a legalacsonyabb, majdnem elhanyagolható azok aránya, akik úgy gondolják, hogy még korai erről beszélni. Míg például a lengyelek (akik esetében a csatlakozás már ténynek tekinthető) 15 százaléka korainak tartja a lelkesedést. Ami az erdélyi magyarság sajátos helyzetét illeti, 45 százaléuk nyitott a rövid távú (pár hónapos) idenyomunkára, 29 százaléuk hosszabb, akár többéves munkavállalást is elképzelhetőnek tart, és a népesség 23 százaléka nem zárja ki, hogy végleg elhagyja a szülőföldjét.”⁵

A román sajtó gyakran cikkezik erről. A *Romania Libera* 2006. január 16-i írása a vendégmunkások által megkeresett és Romániába hazaküldött pénzüsszegekkel foglalkozik.⁶ A *Cotidianul* 2006. május 28-i cikke⁷ az eprések, az úgynevezett „căpșunari”-ok helyzetéről szóló riport, amelyben a külföldön munkát vállaló romániai ember minden gondját-baját alaposan bemutatja a szerző. Egy internetes írás⁸ címében egyenesen ezt

a kérdést teszi fel: megéri-e egyáltalán külföldi munkát vállalni? A döntést mintegy elősegítendő mellette és ellene szóló érveket sorol, például: mellette szól (ebből van kevesebb), hogy a kivándorlás anyagilag jobb helyzetbe hozza az embert, kulturális haszonnal is jár a kivándorló számára, míg ellene szól, hogy immár Románia is fejlődésnek indult, hogy mindent előlről kell kezdeni, hogy külföldiként, kisebbségként, idegenként a pszichológiai faktorok, a lehangoltság, a honvágy mellett a diszkriminációval is számolni kell. Ugyanakkor az írás barcelonai felmérésre hivatkozva néhány számadattal is szolgál: a spanyol munkaerőpiac 2020-ig legkevesebb 4 millió vendégmunkásra szorul rá a gazdasági növekedés, valamint a helyi lakosság előregedése miatt. Ausztráliában pedig a korábbiakhoz képest hamarabb találnak munkahelyet a bevándorlók, mint azt az ausztrál bevándorlási hivatal — Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs (DIMIA) — adatai igazolják. A lap értesülései szerint az EU korábbi országaiban a keresetek csak 0,6 százalékkal nőttek 2005-ben és 0,8 százalékkal 2006-ban. Ugyanakkor Kelet-Közép-Európa országaiban ez az arány látványos: 3,5 százalék (2005), 5,2 százalék (2006). Románia e téren a legelsők közt van, őket csak a lettek és észtek előzik meg e téren, a maga 7,2 százalékos reálbér növekedésével Románia megelőzte Lengyelországot (ott 3,9 százalék, Bulgáriát (3,1 százalék), Csehországot (2,4 százalék) és Szlovákiát (2,3 százalék).⁹ Mindehhez azonban azt is hozzá kell tennünk az olvasást követően érzett első lelkesültség elmúltával, hogy ezek a látványos eredmények még így sem pozícionálták Romániát Európa kereseti elitjébe a lakosság átlagát tekintve, sőt, még azt sem mondhatjuk, hogy e látványosnak leírt növekedéssel utolérte volna Nyugat-Európa átlagkereseteit.

Ugyanakkor Romániában is munkaerőhiány keletkezik. Ki foglalja el a felszabaduló helyeket? Mint ahogy az írás elején utaltam erre, Románián kívülről érkeznek további külföldi vendégmunkások, s így Románia maga is befogadó ország lesz. Nyilvánvaló, hogy egyes kistérségi megoldások a nyugati határ közelében a nyugat-keleti irányt is lehetővé teszik, ez mégis elhanyagolható a keletről érkező vendégmunkások számához képest. Az *Evenimentul Zilei* 2006. október 11-i számában¹⁰ olvasható írás éppen erről, a romániai vendégmunkásokról, tehát a Romániába érkező külföldiekről, a Romániában munkát vállaló külföldiekről szól. Eszerint a külföldiek munkavállalásával foglalkozó hivatal (Departamentul pentru Munca în Străinătate — DMS) 5302 külföldinek adott ki munkavállalási igazolványt romániai munkahelyre 2006

szeptemberéig, és 392 cégtől 852 további kérés vár elbírálásra. A legtöbb külföldi Törökországból (27 százalék), Kínából (15 százalék), a Moldovai Köztársaságból (14 százalék), valamint Franciaországból, Görögországból és Németországból érkezett Romániába. A legkeresettebb ágazatok a kereskedelem (31 százalék), a termelés és a bankágazatok. A kiadott munkavállalói engedélyek közül 29,9 százalék vezetői beosztásra szól a munkaerővel foglalkozó román hivatal 2006-os, e cikkben ismertetett adatai szerint. Ugyanez az írás vetíti előre 2007-re a kínai ostromot: a textiliparban dolgozók és érdekeltek véleménye és várakozása szerint 2007-ben ugyanis 4000 munkásra volt szükség Iasi-ban, és miután Bákóban már megjelentek a kínai munkások, ide is kínaiakat vártak, ahogy azt Ionel Agrigoroaie, a Iasi-i üzletemberek szövetségének elnöke a lapnak nyilatkozta. Brassóban George Scripcaru polgármester azt nyilatkozta a cikkírónak: hiába hirdettek versenyt s vártak hazai munkaerőt, senki nem jelentkezett. Brassóban például az elektromos vezetékek kicserélése várattott magára munkaerő hiányában.

A korábbi várakozások szinte szó szerint igazolódtak: 2006-os becslés szerint 100.000 új munkavállalóra számítottak a hivatalos szervek Romániában. A román hírtévék egyike, a *Realitatea* TV interneten is elérhető 2008. szeptember 17-i híradása¹¹ arról tudósít, hogy a munkaerőpiacot figyelő szakemberek becslése szerint csaknem 300.000 külföldi vállalhat munkát a következő öt évben Romániában, a Nyugatra távozottak nyomán keletkezett űrt pótlandó. Az importmunkások — legtöbbször kínai, bangladesi, moldovai és ukrainai — elsősorban a könnyűipar, az építkezések, a kereskedelem ágazataiban jelennek majd meg. Jelenleg 100.000-re tehető a romániai munkaerőhiány, a munkaadók már most kénytelenek külföldieket foglalkoztatni. A román bevándorlási hivatal adatai szerint 2007 végén 65.000 külföldi munkavállalót tartottak számon, ez 12.000-rel több, mint a korábbi években. A hivatal 2007-ben 10.000 új munkavállalói igazolványt állított ki külföldieknek. Ezek számára a romániai kereseti lehetőségek saját kibocsátó országukhoz viszonyítva előnyösek: Romániában például a konfekcióiparban a nettójövedelem 300 euró, ez a bangladesi ötszöröse. A román vendégmunkás Olasz- és Spanyolországban mezőgazdasági munkával 600–1200 eurót kereshet, míg itthon 240 eurónyi keresete lehetne.

A romániaiak külföldi vendégmunkája a számok tükrében. A probléma elemzése

Aktuális felmérések azt mutatják, hogy Románia vonatkozásában az összlakosságból körülbelül

két és fél millió ember dolgozott 1989 után az országhatárokon kívül, azaz a jelenség a romániai háztartások egyharmadát érinti. A legfőbb úti cél Olaszország és Spanyolország a lakosság egészét tekintve. A 18–59 év közti lakosság 12 százaléka dolgozott külföldön 1989 után, a jelenség igazából 2002, a schengeni területeken való utazás egyszerűsödése után kezdett elterjedni és nagyobb méreteket ölteni. Legtöbben (sorrendben) Moldova, Munténia, Olténia tájairól indultak útnak, a Bánság és Erdély területéről inkább turisztikai céllal utaztak külföldre. A külföldön munkát vállaló férfiak nagy hányada az építkezésben dolgozik vagy dolgozott (98 százalék), a nők inkább háztartási munkák terén vállaltak külföldi munkát (88 százalék). Minkét nembeliek munkájára számítnak a mezőgazdaságban (a férfiak 72 százaléka és a nők 28 százaléka dolgozott e területen). Ezek közül a nem hivatalosan dolgozók elsősorban a háztartási és mezőgazdasági területen vállalnak feketemunkát. Az ily módon külföldön tartózkodók száma növekvő tendenciát mutat: 1990–1995 között 34 százalék volt, 2001 után 53 százalék lett. Az elmúlt években a külföldön munkát vállalók fele Olaszországba, 25 százaléka Spanyolországba ment. A nem hivatalos források értelmében 2006-ban egymillió román állampolgár élt Olaszországban, míg a hivatalos statisztikák mindössze 300.000-ről tudnak, mert ennyien távoztak hivatalos munkavállalási engedéllyel. Egy felmérés értelmében az ideiglenes külföldi munka negatív hatással van a családi életre: a válaszadók mintegy fele szerint családi életük kárt szenved, legfőképp a családtagok szenvednek a távolság, a távollét miatt, a válaszadók 9 százaléka szerint a külföldi munka szétzilálja a házasságot, megbontja a családi egységet, 1 százalék az otthonmaradtak szenvedésére hivatkozott.¹²

A *Cotidianul* 2006. december 15-i cikke¹³ a romániaiak 1990 után Európa felé tartó három hullámáról beszél a Gallup és a Nyílt Társadalomért Alapítvány közös felmérése alapján. E vendégmunkások közül egyesek kipróbálták magukat a kalandot, Nyugat varázsát, majd hazatértek, hogy otthon változtassanak valamit. A szociológusok szerint tíz román állampolgár közül egy rövidebb vagy hosszabb ideig dolgozott külföldön az elmúlt 17 év során, s ezt a Gallup és a Nyílt Társadalomért Alapítvány közös felmérése igazolja, amely az 1990–2006 közti periódust vizsgálta. Az 1989. decemberi események utáni első években ezből egy román állampolgár indult útnak a jobb élet reményében, mára, amikor még nehezebb jó keresethez jutni az országban, ez az arány meghatszorozódott. Az említett három hullám közül az első 1995-tel ért véget, akik e kategóriába sorolhatók, többnyire 30–54 év közti városi házas

férfiak voltak, többnyire szakiskolai végzettséggel vagy érettségivel. Közvetítőirodák útján kerültek külföldre, többnyire Izraelbe és Törökországba. A második hullám 2001-ig tartott, itt is elsősorban férfiak, de immár a mindenféle szakismeret nélküli fiatalok indultak útnak, ekkor már Olaszország az egyes számú úti cél, Izrael második helyre szorult. Ekkoriban megduplázódott azok száma, akik ismerősök által találtak munkát, s ugyanígy megnőtt az illegális külföldi munkavállalók száma is: az utolsó öt évben a kivándorlók fele e kategóriába sorolható. A harmadik hullám a 2002-es schengeni határnyitással indult, ez szinte meglódtotta a romániai lakosságot, a külföldi munka tömegjelenséggé vált. Ekkor a 30 évesnél fiatalabak — köztük nagyon sok moldvai, őket követően Munténia és Erdély fiataljai — indultak útnak. A fő úti célok: Olaszország és Spanyolország. Ekkor a férfi–nő arány kiegyenlítődött, s ugyanígy a faluról indulók kiegyenlítették a városiak számát. Ez egyben az érettségivel rendelkező külföldi munkavállalók számát növelte, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők jóval kisebb arányban vállalkoztak ugyanerre. Az eredmények közlésekor, 2006 végén az a tendencia látszott, hogy az ideiglenesen külföldön dolgozó román állampolgárok száma háromszorosa az előző négy évi átlagnak: szinte minden külföldre került romániai férfi az építőiparban vagy a mezőgazdaságban vállal munkát, míg a nők szinte 90 százaléka háztartási munkát vállal. Az említett tanulmány azt is kimutatja, hogy több mint egymillió román állampolgár vállalna szívesen külföldön munkát a következő évben, különösen azok, akik korábban már kipróbálták ezt a lehetőséget. Ezek közt is vezetnek a fiatalok, elsősorban Moldova és a Bánság fiataljai. A cikk szerint a külföldi munka a hazai viszonyokra is nagy hatással van: akik dolgoztak külföldön, nemcsak hogy életkörülményeik vonatkozásában igényesebbek, de mentalitásuk is változott. Elsősorban vállalkozó szelleműbbek, nyitottabbak arra, hogy hazatérve saját vállalkozásba fogjanak — ez elsősorban a szolgáltatások és a kereskedelem terére, nem annyira a mezőgazdaságra vonatkozik, nyilatkozta a lapnak Alexandru Toth szociológus, a romániai Gallup Intézet kutatásokért felelős igazgatója. Például az úgynevezett eperszedők („căpșunari”) keresete a romániai családok 7 százalékát gazdagítja, s ezt különféle módon, de beruházzák az érdekeltek: házat építenek, kijavítják a meglevő lakásokat, a maradékból elektronikai eszközöket, háztartási gépeket vásárolnak, egyharmaduk pedig gépkocsit. Dumitru Sandu szociológus a lapnak elmondta: nemcsak hogy egy más etikai hozzáállással térnek haza a vendégmunkások, de sokkal jobban érdeklődnek a politika és a közélet kérdé-

sei iránt, s e vonatkozásban a hazatértek fele elégedetlen a romániai dolgok menetével, míg globális szinten csak negyedük elégedetlen a világ dolgainak állásával. A többi román állampolgárhoz képest nagyobb arányban vélekednek úgy, hogy a szabadidő, a politika és a barátok nagyon fontos tényezői életüknek. Mindezek a vélemények mentalitásváltozást mutatnak, amely a más kultúrával való érintkezés eredménye, értékeli a jelenséget a szociológus. A vizsgálat azt is kimutatta, hogy a lakosság több mint fele szemében a külföldi munkavállalás pozitív, jó és szükséges. A vendégmunkásokról az a vélemény, hogy „megszedik” magukat, ez öt romániaiból négynek a véleménye, de ugyanakkor „segítőkészberek” is — és könnyebben elválnak házastársuktól, véli a válaszadók 43 százaléka.

A *Gândul* 2006. március 13-i cikke¹⁴ a külföldre távozó szülők gyermekeinek helyzetével, annak rendezésére irányuló kormányhatározatokkal foglalkozik. A *România Libera* 2006. január 4-i írása adja hírül, hogy a román hatóságok az itthonmaradó gyermekek helyzetét látva, de a külföldi hatóságok nyomására is szigorítani kívánja a külföldön munkát vállalók számára a feltételeket.¹⁵

Veszélyek, következmények, megoldási javaslatok

A külföldi munka könnyűnek és jól fizetőnek, tehát nagyon kíváncsnak tűnik itthonról nézve. Akár az, aki csak a tévé híradásaiból értesül a külföldön dolgozó román állampolgárok által itthon épített házakról, elindított vállalkozásokról, akár az a gyermek, akinek szüleitől való leválása nem okozott nagyobb lelki traumát, ellenben a hazaküldött pénz számára könnyen adott volt, vagyakozva tekint a külföldi munka vagy akár a végleges külföldi letelepedés lehetőségére. Az *Evenimentul Zilei* 2006. szeptember 18-i száma¹⁶ arról számol be, hogy a romániai iskolások igen nagy hányada arról álmodik, hogy maga is külföldön dolgozzék majd. Tízből egy diák ideiglenesen vagy akár örökre elhagyná Romániát, egy részüket saját szülei példája befolyásolja, másrészt a fenyegető állástalanság elől menekülne. Mindezt a galati-i *Dunarea de Jos Egyetem* Történelem és Földrajz Karának filozófia-szociológia tanszéke munkatársai vizsgálták 2006 május-júniusában. Csak a megkérdezett diákok 3,2 százaléka nyilatkozott úgy, hogy itthon akar elhelyezkedni az iskola elvégzése után. A diákoknak összesen 22 százaléka az érettségi után rövidebb-hosszabb ideig külföldön szeretne dolgozni, 8,9 százalékuknak egyik vagy mindkét szülője külföldön dolgozott a kérdéses idején: ez jelzi a szülői minta erősen befolyásoló jellegét. Azoknak 43,6 százaléka,

akik külföldre kívánnak menni, azzal indokolja döntését, hogy így többet kereshet majd, mint itthon, s csak 11,5 százalék számol azzal, hogy itthon is álláshoz juthatna. Ugyanakkor 85 százalék szeretne továbbtanulni, 35 százalékuk úgy, hogy párhuzamosan dolgozna is. De a továbbtanulás és a külföldi munka perspektívája e diákok esetében nem zárja ki kölcsönösen egymást: a válaszadók 8,7 százaléka előbb befejezné tanulmányait, csak azután távozna immár végleg az országból, 7,7 százalék éppen tanulmányi okokból kíván külföldre távozni. A kérdezők számára az adott aggodalomra okot, hogy a diákok 62,3 százaléka olyan családban él, ahol az összjövedelem nem haladja meg a 300 eurót, ami a szegénységküszöb határát jelenti. 24,3 százalék a líceum elvégzése után azonnal munkába szeretne állni. 32 százalék azoknak, akik 1000 eurót meghaladó családi havi jövedelemről számoltak be, azt is közölte: egyik vagy mindkét szülő külföldön dolgozik.

Ugyanakkor azonban az otthon maradt gyermekek nagy része lelkiileg, pszichikai- és személységfejlődésében nagyon megszenvedi egyik vagy mindkét szülő tartós távollétét. És a probléma nem afféle kreált vagy felfújt dolog csupán: Iasi-ban például egy 2006-os hivatalos adat szerint 11.000 kiskorút bíztak külföldön dolgozó szüleik a rokonokra, szomszédokra. Az *Evenimentul Zilei* 2006. június 14-i cikke¹⁷ szerint a hatóságok maguk is elismerik, hogy létező probléma ez, olyan, ami komoly aggodalomra adhat okot, ugyanakkor nemigen oldható meg, rövidtávon semmikeppen. Az *Alternative sociale* (*Társadalmi alternatívák*) elnevezésű szervezet a 2005/2006-os iskolai évben végzett felmérése értelmében az említett 11.000 szülei által magára hagyott gyermek éppen 10.000-rel több, mint ahányat a hivatalos statisztikák számon tartanak. A lap riportjában megszólaló Maricica Buzescu pszichológus, a megyei pszichopedagógiai segélyközpont igazgatója arról számol be, hogy csak 96 gyermeket hagytak hivatalosan megbízott gyámra, aki a szülők távollétében a hatóságok előtt is felelősséget vállal értük, s aki a közjegyző előtt hitelesített hivatalos irattal rendelkezik. De még ez az írat is többnyire csak azt a célt szolgálja, hogy a gyermeknek járó szociális juttatást fel lehessen venni. A legtöbb esetben a gyermekek nagyszülők vagy távolabbi rokonok felügyeletére vannak bízva, de olyan is előfordul, hogy csupán egy szomszéd vagy a nagyobbik testvér viseli gondjukat. Az írás beszámol arról, hogy a Iasi-i pszichológusok a jelzett időszakban figyelték a magukra hagyott kisdíjakokat, és következtetéseik felkavaróak: a gyerekek viselkedési zavarokkal küzdenek, amelyek azokhoz az esetekhez hasonlíthatóak, amikor a szülők válnak, netán meghal egyik szülő. A gyerekek ugyanis ér-

zelmileg labilisak, frusztráltak lesznek, félnek és elzárkóznak, magukba fordulnak. Többen közülük a lakónegyedek bandáihoz csatlakoztak. Ez továbbvezet, immár a lelki sebektől és az önmagára irányuló agressziótól, önpusztítástól a komolyabb társadalmi következményekkel járó cselekedetekig és a deviáns viselkedésnek a kriminalisztika hatáskörébe tartozó közveszélyes megnyilvánulásaiig. Liviu Zănescu, a megyei rendőrkapitányság vezetője elmondta az *Evenimentul Zilei* riporterének: a gyermekbűnözési mutatók sokat romlottak a vizsgált periódusban e diákok körében. A rendőrség határozottabban készül fellépni, elsősorban az iskolákat akarják felkeresni, és a gyerekekkel a bandákba verődés veszélyeiről beszélni. Másrészt a hatóságok az iskolapszichológusok bevonásával kívánják a problémát enyhíteni. A tervet közt szerepel a gyerekek számára nyújtandó tanácsadás és különféle tevékenységek szervezése, hogy minél több ideig legyenek felügyelet alatt. Bár a tapasztalat azt mutatja, a gyerekek félénksége megakadályozza őket abban, hogy saját iskolájuk pszichológusához forduljanak. Pedig éppen nekik van égető szükségük valakire, akihez bizalommal lehetnek. Falun kicsit könnyebb a helyzet az összetartóbb és gondoskodóbb kisközösség megléte miatt: itt a még otthon levő szülőket a tanárok bevonták a segítő akciókba oly módon, hogy felkérték őket: jöjjenek be a tanórák után az iskolába s töltsenek egy kis időt nemcsak a saját csemetéjükkel, de minden gyermekkel. Falun a közösség a templomban együtt imádkozik a külföldi munkán levők egészségéért és boldogulásáért. Mindent egybevetve nehéz mérleget vonni, de vannak egészen extrém esetek, amelyek kemény figyelmeztetést jelentenek. Ilyen annak a kislánynak az esete, akit, szintén Iasi-ban, az édesanya távozása után az apa gondjaira bízta, s alig két hónap után a gyerek felakasztotta magát. Az ismerősök véleménye szerint azért tette ezt, mert nagyon hiányzott neki az édesanyja. Egy másik esetben Iasi megyében egy 17 éves fiút a rendőrség őrizetbe vett gyilkosság vádjával: a fiatalembert azzal vádolják, hogy egy idős embert agyonszúrt, mert az az anyját szidta. A káromló szavak különösen érzékenyen érintették, mert édesanyja hosszú ideje távol volt, Olaszországban dolgozott. És folytatni lehetne a sort azokkal a kiscinyekkel, akiket hasonló okokból állami gondozásba kellett venni.

Az *Evenimentul Zilei* 2006. június 2-i számának írása¹⁸ arról számol be, hogy a bukaresti hatóságokat is foglalkoztatja az otthon egyedül maradó kiskorúak helyzete. Úgy gondolják, hogy a külföldön munkát vállaló szülők itthon maradó gyermekei szociális szempontból veszélyeztetett csoportot alkotnak. Következésképp a kormány

határozatot adott ki (HG 683/2006), amely a 156/2000. a külföldön dolgozó román állampolgárok védelmére alkotott törvény alkalmazásának metodológiáját egészíti ki, és azt írja elő, hogy 2006. június 1-jétől csak akkor távozhat külföldi munkára a szülő, ha a hatóságokat írásban értesíti, kire bízta itthon maradó kiskorú gyermekeit. Ekkor a lap becslése szerint az EU országaiban több mint kétmillió román állampolgár dolgozott, legtöbben Olasz- és Spanyolországban. Ez az írás is sokkoló eseteket ismert: „Adi” 17 éves és Belcești községben él, emberölés vádjával került bíróság elé, az apja még azt se tudta, hogy fiának hivatalból kijár az ügyvéd.

A probléma konstatálása több szinten és a közvéleményt felrázó módon megtörtént többek között a *ProTv* anketjai nyomán, amelyek kampánytá álltak össze és egy-egy nagyon személyes történetet mutattak meg, amelyben itthon maradt gyermekek siratják és várják a szüleiket, akik az ő jobb jövőjükön munkálkodnak. Lassan az is nyilvánvalóvá vált, hogy a probléma megmutatásán túl tenni kell valamit, mert a probléma nem múlik el egyhamar, és méretei miatt nem is könnyen áthidalható. Elkezdődtek hát a gyógy módajánlások. A *Jurnalul Național* 2007. szeptember 3-i írása¹⁹ azt veszi számba, milyen lehetőségek vannak arra, hogy a román vendégmunkás a gyermekeit is magával vihesse, amikor külföldön vállal munkát. Hiszen az otthon magára vagy a rokonokra maradó gyermek tanulmányi eredménye szinte minden esetben romlik, a pszichikai problémákról nem is szólva, amelyek közül a legsúlyosabbak az orvosi kezelést igénylő depresszió és az ebből következő öngyilkosság. A rábeszélő jellegű cikk sorolja az előnyöket: Olasz- és Spanyolországban ingyenes az iskola, a bevándorlók gyerekeit könnyen felveszik oda. Olaszországban a szülők hivatalos olasz letelepedési engedélye sem szükséges az iskolába iratkozáshoz. Még a nyelvismeret hiánya sem akadály, csupán azzal jár a cikkíró szerint, hogy alsóbb osztályba kerül a gyermek. Spanyolországban sem kritérium a szülők ottani lakhelye, mert az iskola kötelező és ingyenes a 6–16 évesek számára. A diákokat mindkét helyen az év bármely időszakában felveszik, a romániai tanulmányi eredményeket igazoló irat sem föltétlenül szükséges, és csekély térítés ellenében étkezést is kapnak. Mindkét országban az ott tartózkodó román állampolgárok gyermekei számára a román Tanügyminisztérium román nyelvkurzusokat, órákat szervez. A cikk tanúsága szerint mintegy 20.000 román állampolgárságú diák tanul csak a spanyol iskolák egy részében, a Castillia La Mancha, Comunidad de Madrid és Catalunya régiókban, valamint 400 diákról tudnak a Lazio, Piemonte és Veneto olasz tartományok iskoláiban.

Az érintetteket segítő a szakértők a világhálón létrehozta egy olyan oldalt, amely a külföldi vendégmunka által érintett minden fél számára segítséget kíván nyújtani.²⁰ A nyitóoldalon három főcím alatt a gyermekek, a felnőttek és a szakértők számára szóló tudnivalók sorakoznak. A gyerekeknek játékot kínál, valamint olyan tudnivalókat, hogy mitől óvakodjanak, valamint a számukra hasznos és fontos alapinformációkat, többek közt könyvet, további olvasnivalót, linkeket ajánl, ahol önismereti, pályaválasztási kérdésekkel találkozhatnak a gyerekek. A felnőttek számára négy témát kínálnak az oldal összeállítói: egy általános informáló oldalt, általános tudnivalókat, felhívást és végül egy kérdést, egyben a téma körülményeit: jó-e a kicsinyeket magukra hagyni. A szakemberek számára információt, további hasznos olvasmányokat, szakirodalmat és pontos helyzetképet nyújt azzal, hogy a kérdésben közzétett, a helyzet mélységét és súlyosságát bemutató tanulmányt közli: a romániai UNICEF-kirendeltség által finanszírozott és a romániai Gallup Intézet által elvégzett kutatás eredményeit ismertető kötetet.²¹

Ott vannak természetesen a kisebb közösségek jelzett példái, ahol a falu iskolájának tanárai, a pap olyan módszereket találnak, amelyek segítenek átélni a nehéz pillanatokat, tudatosítják, hogy a távol levők nem elhagyták az itthon maradtakat, nem is büntetni akarják őket, ellenkezőleg: az ő érdekükben (is) igyekeznek kezük munkájával adni, ily módon óvni és ápolni őket.

Kíváncsi volna, hogy a dolgozó ember emberségében akarjon és tudjon kiteljesedni munkája által. Romániában ez nemigen létező valóság a széles tömegek számára. Így emberek ezrei indulnak útnak a jobb lehetőségek reményében, dolgoznak az „éppen hogy” szintjén, időközben ráébredve, hogy az „éppen hogy” emberi nem elég. Egy részük, ahogy az optimista cikkeken olvashatjuk, hazahoz valamit ebből az európai kultúrából, s ez reményre adhat okot. Ám az időzített bomba ketyeg: Olaszországban néhány olyan romániai menekült, aki emberi méltóságot sose tapasztalt, a számára ismeretlen bőségtől megszédülve nem emberi módon fosztogat, akár ő is; az itthon hagyottak egy része öngresszióra, kriminalitásra hajlamos. Megoldás egyelőre nemigen látszik: Európa nyugati fele a maga gondjaival küszködik.

BODÓ MÁRTA

¹Horváth István: *A vendégmunka*. Korunk, 2003. június, 3–11.

²Becslések szerint legalább 65 ezer román állampolgár tartózkodott abban az időben Olaszországban

(Caritas di Roma 2000. 132.), tehát legalább 15 ezerre tehető a román állampolgárságú irreguláris vendégmunkások száma.

³2025-re az előzetes becslések szerint, amelyek többnyire igazolódtak is, a spanyolok majdnem 1 milliós, a portugálok 225 ezres, a németek 1,8 milliós nagyságrendű munkaerőhiánnyal szembesültek. Lásd: Serge Feld: *Labour force trends in the European Union (2000–2025) and international manpower movements*. XXIV General Population Conference. Salvador, Brazilia, 2001, 10.

⁴Magyarország esetében lásd Illés Sándor: *A belföldi vándormozgalom alakulása és népesedési összefüggései*. In: Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesedés és népességgazdaság*. Századvég Kiadó, Budapest, 2001. 1990 és 1995 között Nyugat-Európában, Kanadában és az Egyesült Államokban 376 852 román állampolgár kért menedékjogot. 1996–2001 között csak 57 863 (UNCHR 2001, 2002)

⁵Horváth István: i. m.

⁶*Peste 114 milioane de euro aduse de romani in tara*. <http://www.presa-zilei.ro/stire/547/euro-romani.html> (2008.11.28.)

⁷Bob Graham: *Capcana capsunarilor*. <http://www.presa-zilei.ro/stire/2725/capcana-capsunarilor.html> (2008.11.28.)

⁸*Merita sa plec la munca in strainatate?* http://www.calificativ.ro/MERITA_SA_PLEC_LA_MUNCA_IN_STRAINATATE_i-a13039.html (2008.11.28)

⁹*Merita sa plec la munca in strainatate?* http://www.calificativ.ro/MERITA_SA_PLEC_LA_MUNCA_IN_STRAINATATE_i-a13039.html (2008.11.28)

¹⁰*Slujbele lasate de romani, vanate de straini*. <http://www.presa-zilei.ro/stire/4674/slujbe-straini.html> (2008.11.01.)

¹¹*Românii pleacă la muncă în străinătate, vor fi înlocuiți de chinezi și indieni peste cinci ani* http://www.realitatea.net/romanii-plecati-la-munca-in-strainatate-vor-fi-inlocuiti-de-chinezi-si-indieni-peste-cinci-ani_332307.html (2008.11.28.)

¹²Az adatok forrása: *Tarile preferate de romani pentru munca in strainatate*. 15 decembrie 2006. <http://www.wall-street.ro/articol/Economie/23241/Tarile-preferate-de-romani-pentru-munca-in-strainatate.html> (2008.11.01) A felmérést 2006 augusztusában végezték 1400 személy megkérdezésével, reprezentatív mintavétel alapján, valamint 800 Vrancea és Teleorman megyei olyan háztartásban, ahonnan egy vagy több családtag külföldi munkára távozott. A tanulmányt a Nyílt Társadalomért Alapítvány végezte, partnere volt a Gallup Organization.

¹³*Cele trei valuri de romani migratori catre Occident*. <http://www.presa-zilei.ro/stire/5504/romani-occident.html> (2008.11.28)

¹⁴*Românii vor putea pleca la munca in strainatate doar pe baza unui "certificat de migratie"*. <http://www.presa-zilei.ro/stire/1532/munca-strainatate.html> (2008.11.28)

¹⁵Elena Chirita: *Doar romanii angajati cu contracte la 1 ianuarie 2007, vor avea acces in continuare la munca in strainatate.* <http://www.presa-zilei.ro/stire/372/romani-contracte.html> (2008.11.28)

¹⁶Unu din zece elevi romani se viseaza muncitor in strainatate. <http://www.presa-zilei.ro/stire/4367/muncitor-strainatate.html>

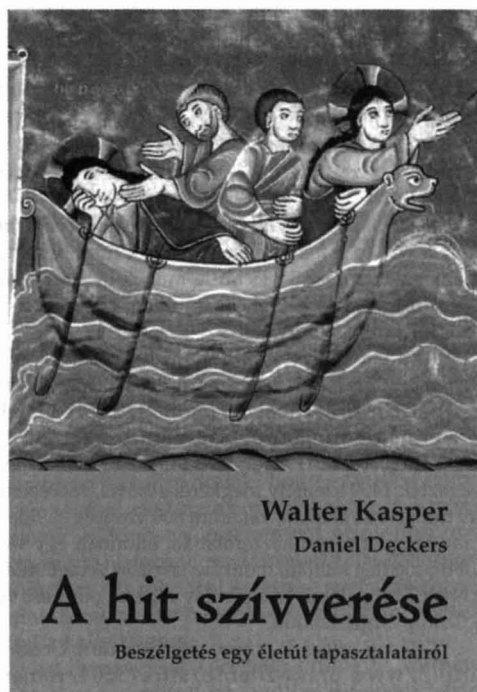
¹⁷Copiii capsunarilor merg la psiholog. <http://www.presa-zilei.ro/stire/2980/copii-capsunari.html> (2008.12.28.)

¹⁸Tatiana Dabija: *Euronavetistii lasa copiii pe semnatura.* <http://www.presa-zilei.ro/stire/2804/euronavetisti-copii.html> (2008.12.28)

¹⁹Carmen Plesa: *Cu tot cu copii, la muncă in străinătate.* <http://www.jurnalul.ro/articole/98922/cu-tot-cu-copii-la-munca-in-strainatate> (2008.11.28)

²⁰Az internetes honlap neve: Singur acasa — Egyedül otthon, nyitóoldala: www.singuracasa.ro, ezen belül külön oldalak célozzák a kérdés érintetteinek egyes kategóriáit: a gyerekeket, a felnőtteket és a segítő szakmákban dolgozókat. Itt például ilyen leírás található: Disfunctie a familiei (A család működésbeli zavarai) http://www.singuracasa.ro/asistenta_sociala/pentru_profesionisti/cadrul_teoretic/ (2008.11.28.)

²¹UNICEF. Reprezentanta in Romania, *Analiza la nivel national asupra fenomenului copiilor ramasi acasa prin plecarea parintilor la muna in strainatate.* Buzau 2008. http://www.alternativesociale.ro/_images/servicii_sociale/publicatii_si_resurse/UNICEF&AAS_Studiul_national_SA.pdf (2008.12.28.)

A Vigilia Kiadó ajánlata:

Walter Kasper – Daniel Deckers:
A hit szívverése

Walter Kasper napjainkban a Katolikus Egyház egyik legismertebb személyisége. Nemcsak személyes életútjáról számol be ebben a páratlanul érdekes interjúkötetben, hanem áttekinti a világegyház helyzetét is. Könyvei és tanulmányai régóta ismertek és közkedveltek, most azonban először szólal meg a beszélgetés közvetlenségével, „egy élet tapasztalatát” összegezve. Pályája sok tekintetben párhuzamos XVI. Benedek pápáéval: a dogmatika professzora Tübingenben, 1989–1999 között Rotenburg-Stuttgart püspöke, majd a Keresztény Egységtörekvés Pápai Tanácsának elnöke. A tudós teológus és a gyakorlati lelkipásztor szintézist alkot gondolkodásában. Az ökumenikus mozgalom elkötelezett híveként is reális és elgondolkodtató képet rajzol a keresztény egység útján elért eredményekről, az előttünk álló feladatokról és nehézségekről.

Ára: 3.200 Ft

SORSKÖZÖSSÉG

Gondolatok A Holokauszt és a keresztény világ című kötet kapcsán

1.

A kereszténység és a Holokauszt oly fontos témakörének magyarországi recepciója kivételes lehetőséghez érkezett *A Holokauszt és a keresztény világ* című kötet magyar nyelvű megjelenésével. Ezért köszönet illeti a magyar fordítás közreadóit, elsősorban Heindl Péter szerkesztőt és Wildmann Jánost, az Egyházforum kiadóvezetőjét, valamint a fordítót, Zalotay Melindát, illetve a különösen gondos munkát végzett olvasószervezőket, Hermann Juditot és Csősz Lászlót. Mint a kötet ajánlásaiból kiderül (Schweitzer József és Várszegi Asztrik tollából), olyan munka került az asztalunkra, amely nem csupán e történelmi tragédia egyik legátfogóbb, gyűjteményes feldolgozása, hanem a magyar közéletben mintegy két évtizede megindult tisztázó együttgondolkodás eddigi legjelentősebb eredménye.

A kötet olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek a kereszténység és a Holokauszt kapcsolatának különböző témaköröit dolgozzák fel. Értelemszerűen a történeti-kronológiai tartalmú írások vannak többségben, de találunk reflexiókat a kereszténység és a zsidóság történelmi együttélésének mélyebb, biblikus és teológiai problémáiról is. Külön fejezetek szólnak a keresztény egyházak viszonyáról a Holokauszthoz, e kapcsolat következményeiről, amelyek ma is éles viták tápanyagát adják. Külön érdeme a kötetnek a magyar vonatkozások összefoglalása: nemcsak Randolph L. Braham történeti vázlata a magyar állami zsidóellenességről, hanem azok a rövid ismertetőik is, amelyek a nagy magyar segítők, Slachta Margit, Salkaházi Sára, Sztrehlo Gábor vagy Éliás József bátor helytállásáról szólnak.

E történeti adatok, ha ismertek is, mégsem képezik szerves részét a mai magyar történeti köztudatnak. Ennek oka a rendszerváltozás óta kialakult ellentétek sokasága, az eltérő felfogások káosza, ami nemcsak az adatokra, hanem az értelmezésekre is kiterjed. A tisztázó szándék, a hivatalos megemlékezések bevezetése ellenére ma sem beszélhetünk e téren olyan egységes felfogásról, mint amilyen a német vagy az osztrák közéletet jellemzi. Az eltérő történeti helyzet mellett az okok között szerepel, hogy az elmúlt húsz év hazai történetére egyébként is a szinte kibékíthetetlenek tűnő ellentétek feszültsége jellemző, s az egyes táborokon belül mind az adatok, mint az értelmezések terén jelentős különb-

ségek figyelhetők meg. Egyfelől látnivaló a történeti adatok hiányos ismerete, másfelől sokszor egyoldalú értelmezések megjelenése is, amelyek a felelősség köreit kellően végig nem gondolva kívánják kijelölni és recens célok szerint alkalmazni. Sem a tények tagadása, sem az önkényes interpretációk nem kínálnak követhető utat. Mint a kötet mottójául szolgáló, Hannah Arendtől származó idézet kimondja: „A megértés röviden azt jelenti: előítéletek nélkül, figyelmesen szembenézünk a valósággal és elviseljük, bármi legyen is az.” A mai magyar közéletben még a tényekkel való egységes szembesülés sem mondható általánosnak.

Miután a hazai történelmi helyzet élesen eltér a nyugat-európaiétól, nem remélhető, hogy a tisztázás folyamata ahhoz hasonlóan végbe mehet, mint ez a kontinens nyugati országaiban történt 1945 után. Idehaza többértű, sokoldalú tisztázásra van szükség, sokkal átfogóbb erőfeszítésre tehát, mint amit a nyugati minták egyszerű átvétele kínál. Ha abból indulunk ki, hogy e kérdéskör a mintaátvétellel idehaza is tisztázható, váratlan ellenvetésekbe ütközhetünk, amelyek gyökere a kereszténység és zsidóság hazai történetének a nyugati történethez képest adódó éles különbsége 1945 és 1990 között. Ez a különbség semmiképpen sem negligálható. Ha mégis semmibe vesszük, törekvünk óhatatlanul is alkalmat nyújt a tisztázással ellentétes törekvések megjelenésére. Ez a vesszély a kötetben közvetve jelentkezik, a gazdagság mellett tapasztalható, mégis feltűnő hiányosságokban. E téren a legfontosabb a kötet tanulmányaiból hiányzó módszertani egység, az egyesítetlen szempontú megközelítések sokfélesége; ebből fakad fontos tények említésének az elmaradása, illetve az egységes és átfogó értelmezés kidolgozatlan-sága. Így a kötetben nem szerepel az antiszemitizmus angolszász és francia gyökereinek egzakt elemzése, hiányzik a szovjet típusú államok maszszív zsidó- és Izrael-ellenes politikájának a tárgyalása, másfelől a keresztény egyházak és egyes keresztények fellépése a Holokauszt ellenében sokszor nem kellően megalapozott értelmezésekben jelenik meg.

A kötet mégis jelentős, magyar nyelven egyenesen páratlan segítséget ad abban, hogy a tényeket széles körben feltárhassuk és a kapcsolódó értelmezéseket — az antiszemitizmus eredetéről, a kereszténység és a zsidóság történelmi együttéléséről és elkülönüléséről, e kapcsolat jövőjének teológiai-filozófiai lehetőségeiről — megőrizhessük az ideológiai túlzásoktól. A kötet alapos ta-

nuzmányozása mellbevágó erővel mutatja be a Holokauszt tényét és történelmi jelentőségét. Ugyanilyen döbbenetes erejű az is, hogy a kereszténység, amelynek gyökerei belenyúlnek az archaikus zsidóság történetébe, mennyire képtelen volt a Holokauszt tényleges megakadályozására. S talán sokakban az is meglepetést okoz, hogy e tehetetlenség közepette a keresztény egyházak és kiemelkedő személyiségeik mily elszántsággal fordultak szembe nemcsak a zsidóellenesség rasszista elméleteivel (mint XII. Piusz pápa), hanem lehetőség szerint a tényleges zsidóüldözés végrehajtásával is. Mindemellett joggal vehető fel e téren az egyházak megosztottsága és a következetesség hiánya. Másfelől az igazak, a hősök, az elszántak emlékének felidézése — a könyv egyik erőssége — segít abban, hogy a régiek felelősségét világosabban lássuk. Ebből a szemszögből fájó hiánya a kötetnek Esterházy János életének és művének említése, noha az ő személye több — magyar, lengyel és szlovák — vonatkozásban is releváns.

2.

Az üldözöttek iránti felelősség, amely a vészorkoszak idején számos családban magától értetődő követelményként jelentkezett, visszanyúl a keresztény világkorszak kezdetéhez. A *krisztianizmus* nem egyszerűen zsidó szekta volt, hanem olyan mozgalom, amely sok tekintetben a régi zsidóság szerves továbbfejlődését hozta, amelynek alapelményei a legszorosabb kapcsolatban állnak a próféták, a zsoltárok, a bölcsességi íráskor tartalmaival, illetve a hellenisztikus zsidóság filozófiai törekvéseivel. A *krisztianizmus* maga is a hellenisztikus korszak történelmi teljesítménye, miképpen a Tanach szövegeinek jelentékeny része, amiképpen az a teológiai-filozófiai háttér, mely az újszövetségi íráskor leg többjében megjelenik. A Zsoltárok számos verse nemcsak az újszövetségi iratokban játszik központi szerepet, nemcsak Jézus mondásaiban bukkann fel, hanem önmagában, teológiai tartalmát nézve is elővételezi azt a felfogást, amely a kereszténységben válik kifejezetté. A *krisztianizmus* nem önkényesen tekintette magát a zsidóságban megjelenő motívumok kifejtésének, hanem erre nézve jól meghatározható történelmi, filozófiai és teológiai indokai voltak. Ezek alapján a kereszténység önmagát a zsidósággal egy-egyben látta történelmének egészében, amint erről — a teológián túlmenően — az egyházművészet teljes anyaga, az ószövetségi alakok irodalmi és képzőművészeti ábrázolásai lenyűgöző erővel tanúskodnak.

Ebben az egységben mégis szembevető az éles kontraszt, mely a kereszténységet már a leg-

korábbi időszakban elhatárolja a templomhű zsidóság köreitől. Az újszövetségi iratok ezt a különbséget olykor a legélesebb formában fejezik ki, ezzel mintegy történelmileg predesztinálva azt az ellentétet, melynek semmiképpen sem szükségszerű, de reális következménye az európai zsidóság megszüntetésének tragikus kísérletében jelentkezett. Feltételezhető, hogy ez a kontraszt nem egyszerűen az újszövetségi íráskor keletkezési körülményeire vezethető vissza, vagyis nem arra a folyamatra, amelynek során a keresztény közösségek elkülönültek a zsidóság kultuszától. Az ellentét bizonyosan kifejezi azt a helyzetet is, amelyben a szerkesztési és kanonizálási munka folyt az első évszázadokban. Ekkor a zsidóság már elveszítette hivatalos kultuszhelyét és szétszóródva a birodalom városaiban, új önazonosságát keresve, konfliktusos viszonyba került a zsidóságtól elszakadt, mégis arra hivatkozó ókeresztény közösségekkel. A konfliktus lényege nem lehetett más, mint a hagyomány körülhatárolásának és univerzális megnyitásának az ellentéte. A kontrasztnak a kanonizálási folyamat során érvényesülő megőrzése, sőt tudatos kiélezése megszabta azt a kapcsolatot, melyben a zsidó mint a keresztény differenciája jelent meg és maradt fenn a kereszténység történetében. Noha — Pál apostollal szólva — Krisztusban nincs sem zsidó, sem görög, a zsidóság és a kereszténység önmeghatározása elkerülhetetlenül vezetett a differencia történelmi hangsúlyozásához.

Másfelől nézve ez a kontraszt egyben történelmi sorsközösség. A kereszténység a zsidóság történelmi teljesítménye, ennek viszonylatában áll fenn, amiképpen — különösen a templom lerombolását követően — ez bizonyos keretek között megfordítva is igaz. Mindez nem történelmi balaszt, nem is csupán egy történelmi elhatározásban létesített kohabitáció, melynek magasabb egységben kell felolvadnia, hanem olyan közösség, melynek tagjai történelmileg feltételezik egymást és reálisan egymásra vannak utalva. A kereszténység mindenkor éles figyelmet fordított azon törekvésekre, melyek meg akarták fosztani zsidó gyökereitől és vonatkozásaitól; mindenkor kirekesztette azokat, akik a zsidósággal való sorsközösséget teológiailag tagadták. Markion kísérletét, melynek során a kereszténységből csupán a hellenisztikus vonatkozások maradtak volna meg, a hagyomány és az atyák felfogása alapján elutasították; ezzel elutasították a történelmi sorsközösség felbontását is. Noha ezt a közösséget a régi felfogás és annak megújított változatai sokszor nem ismerték el, ám a történelmi események, különösen a Holokauszt eseménye élesen rávilágít arra, hogy a közösség nem

számolható fel; sem gyűlölet, sem szánsalom, sem elutasítás, sem elfogadás nem változtathat azon a tényen, amely a két felet egybekapcsolja. Annnyiben a zsidóság ismert történetének legjelentősebb és legtragikusabb eseménye a Holokausz, mely a keresztény Európában vált lehetővé, annyiban ez a sorsközösség ma még erősebb, mint valaha.

Ebben a vonatkozásban különösen sajnálatos, hogy a kötetben nem szerepel a zsidóság jelentős képviselőinek teológiai-filozófiai reflexiója a Holokauszt tényére és következményeire nézve. Márpedig e nélkül nem lehet teljes az a kép, amelynek vázlatára a kötet vállalkozott. Arendt idézett mottója csupán a szembenézés szögezi le, ez azonban nem jelent megértést. Ami megértésként széles körben felmerül s mára kiugró jelentőségre tett szert, vagyis a tradíció érvényének hangsúlyozása, ismét nehezen tekinthető a szükséges megértésnek, mivel a tradíció adott volt a Holokauszt előtt is. Az asszimiláció tradicionalista elutasítása elemi reakcióként érthető, ám csekély megértési lehetőséget nyújt, mivel következetesen figyelmen kívül hagyja azt a kontextust, amelyben a Holokauszt bekövetkezett. A megértés mindenkor az összetartozás, a szintézis felismerésén nyugszik; a szétválasztás, a distinkció ennek csak eszköze lehet. Ábel tragédiája nem fogható fel Káin gonoszsága nélkül, amiképp József sem az ő testvérei nélkül; s ha Józsefet testvérei elvetemülten verembe hajították, majd eladták rabszolgának, ezzel egyszer s mindenkorra kizárják annak lehetőségét, hogy József történetét nélkülük kellően megérthessük. Olyan sorsközösség jön ekképpen létre, mely nem érhet véget egyoldalúan. Erre mutat az archaikus görög dráma felépítése, amelyben a hatásra ellenhatás következik és megoldás sem az egyikben, sem a másikban nem adódhat elszigetelten, csupán a tényezők összekapcsolásában és teljes körű meghaladásukban. Ez fejeződik ki József tettében, amikor testvéreit magához hívja és feltárja kiletét: egy lezáratlan történet zárul le az önkinyilatkoztatás és az irgalom aktusával — melyben új élet keletkezik. Az a történet, melyben a Holokauszt képezi a sarkpontot, nem érhet véget a történet egészének integrálása, megértése és meghaladása nélkül; ameddig ez az aktus nem történik meg, még mindig a drámai megoldatlanság kellős közepén vagyunk, noha felismerjük a meghaladás kívánalmát.

3.

A mai kereszténység tudatában van mindennek, noha még nem kerülhetett sor a teljes tisztázásra. Olyan munkáról van itt szó, amelynek ideális vége egyben végpontja annak a történelmi össze-

függésnek is, amelyben ez a kapcsolat fennáll. Ez a kapcsolat beletagolódik a klasszikus európai történelembe, ennek leglényegesebb alkotóereje, mely dinamizmusát nem utolsósorban éppen az azonosság és különbség drámai feszültségéből nyeri. Ahogyan a régiek szerint a testi létében meghasonlott lélek, vagy a büntettének tudatára ébredő személy éppen ebből a meghasonlottságból nyeri a továbblépéshez vezető motívumot — mint Philoktétész vagy Oidipusz —, úgy az európai történelem is ebből a drámai különbségből táplálkozik. A zsidóság kiemelkedő történeti alakjai — bibliai személyiségek, misztikusok, tudósok, és művészek — oly hatóerőt fejthettek ki e történelem döntő pontjain, mely egy felbomló, válságos időszakban a legfontosabb lépést jelentette az éppen szükséges megoldás felé vezető úton. E személyiségek éppen történetileg determináltak és ekképpen felvállalt másságuk miatt voltak képesek új energiák kibocsátására és a megoldás katalizálására. A történeti Mózes mellett ilyen volt Philón, ilyenek voltak a nyugati gondolkodásra mélyen ható, arabul alkotó zsidó filozófusok, ilyenek voltak a kabbalisták, ilyen volt Spinoza és Husserl, Heine és Radnóti, Cantor és Einstein, F. Mendelssohn és Schönberg.

Az *istenfogalom Auschwitz után* Hans Jonas egyik legérdekesebb és legnagyobb hatású munkája. Abból indul ki, aminek többé vagy kevésbé mindannyian tudatában vagyunk: az európai történelem, ezzel az emberiség történelme a nagy háborúval döntő fordulathoz érkezett, amelyet követően semmit sem tehetünk ugyanúgy, mint annak előtte. Ezt a tényt a szerző ezen írásában kifejezetten a filozófiai teológia oldaláról ragadja meg. Amit ezen a téren kínál — az erőtlén Isten, a *deus nullipotens* bevezetése — eltér a klasszikus felfogástól, továbbá következetlen, ezért sokak számára elfogadhatatlan. Ám Jonas szerint csak az istenfogalom újragondolásával lehetséges megérteni a Holokauszt tragédiáját, amelynek bekövetkeztét egy *deus omnipotens* soha nem engedhette volna meg. Ez a gondolat aligha összeegyeztethető a régi teológiával, annak dogmatikus oldalával, noha nem áll nagyon messze a misztikusok élményvilágától, amelyben Isten nem felhőkön trónoló, kozmoteológiai hatalmasságként, hanem segítségre szoruló, olykor egyenesen szenvedő személyként jelenik meg, mint már az irgalmas szamaritánus példázatában is — vagy a keresztthál történetében. Az irgalom nemcsak embereket illethet, akik segítségünket kérik, hanem mélyebben azt, aki — mint Lévinas mondja — a Másik Arcában ránk tekint.

A régi gondolkodás mélyéből, olykor hangosabban, máskor halkabban, búvópatak szava-

ként hangzik fel az üzenet, mely arra int bennünket, hogy mélyebbre tekintsünk, a halkabbra is odafigyeljünk, az elriasztóból, a tragikusból is reményt merítsünk. Az európai történelem sokszor alig figyelt erre a hangra, sokkal kevésbé, mint Sámuel az elhívása történetében; pedig ez az a hang, mely kivezetheti ezt a történetet abból a drámai mátrixból, amelynek terébe démiurgoszai belerögzítették. Ezt a drámai feszültséget a szentek, az alkotók és a gondolkodók nemzedékei próbálták meghaladni, mások mellett éppen azok, akiknek munkája a nagy háború kimondhatatlan terrorjában ért véget. A misztikusok a kora középkortól kezdve ezt a hangot igyekeztek meghallani, sokszor éppen azok segítségével, akik hitük szerint zsidók voltak. S amikor ez a hang felhangzott, oly csengően és lenyűgözően szólt meg, mint József álmainak bibliai története. Nem állítjuk, hogy a történelemben más hatna, mint szabad elhatározás, de mégis felsejlik a gyanú, hogy ez a történet — hihetetlen zenéjével, valószínűtlen költeményeivel, álmodozó gondolkodásával és felszikkázó szabadságvágyával — az adott körülmények között talán nem is végződhetett volna másképpen, mint az irigység és árulás iszonyatos tetteiben, abban a terrorban, amely a Holokausztt lángtengerébe vezetett.

Meríthetünk ebből reményt? Nem blaszfémiaival ér fel annak állítása, hogy a tragédia — reményforrás? Ha blaszfémia, akkor a zsidóság és a kereszténység közös blaszfémiaja, József, Jóbé, a Zsoltárosé, a Megfeszítetté, Pálé, mert egyikük környezete sem hitte el, hogy ami történik, ami a legnagyobb rossznak tűnik, az — a legnagyobb jó forrása. Hogyan lehetséges ez? Vagy inkább: Hogyan menekülhetünk meg az etikai racionalizmus hajszásphasogatásától? Hogyan vonulhatunk vissza abba a meggyőződésbe, amelyről a régiek is szólnak és mi magunk is megerősíthetjük, hogy a rossz valamiképpen az összemérhetetlenül nagyobb jónak az alkama, a lehetősége, mindenekelőtt a reménysége — azzal a szenvedéssel együtt, amit magunkra kell vennünk, amin áthaladunk, ami alatt összeroskadunk? Van olyan etika, ami képes itt eligazítani? Igen, a remény etikája; azok etikája, akik kifosztva, éhezve, szegyenbe taszítva, üldöztetve hitük és igazuk miatt mégis magukba néztek és minden erejüket összeszedve irgalomért könyörögtek. A halottak erről nem mesélnek, de a még velünk élők igen; ők elmondhatják, hogy miközben sárga csillag nélkül, hamis papírokkal a zsebükben álltak szemközt a csendőrszorongásával, miközben azonnali kivégzésre vártak, valami történt, ami túlelmezté őket ezen a ponton és megnyitotta előttük a legnagyobbat és a legszebbet. Ezért a legnagyobbért és legszebbért érdemes mindent ma-

gunkra venni; az üldöztetést, a bujkálást, a kényszermunkát, a sárga csillag viselését, Sára vagy Izrael nevének felvételét a nevünkbe, vagy — ha erre önerőnkből képesek lennénk — akár ennél többet is.

4.

Ha mindezt túléltek, még mindig bizonytalan, hogyan értelmezzük. Nem kétséges, hogy ezek az események jelentősek. De megértettük-e igazán, hogy merre kell továbbhaladnunk? Felfogtuk-e, hogy gyengeségünk miatt taszítottunk egy nép eltörlésének iszonyatába, ennek makacs emlékezetébe, melyben egykor felcsendült egy hang és utat mutatott? Ez az út mára követhetlenné vált és bezárult, mert nem voltunk elég kitartóak és elszántak, mert nem azzal törődünk, ami igazán fontos, ami az emberiséget kivezethette volna történetének legnagyobb válságából — hanem a versengés, a bosszú, a *ressentiment* járt a fejünkben és bénította meg szívünket, nem engedte, hogy szemünket arra a horizontra vessük, ahol a költők szava szerint valami egészen új készülődik. Ezt az újat elmulasztva ismét a régi történet sötét útvesztőjébe zuhantunk és a magasabb egység helyett a régi ellentétek ádáz viaskodásainak lettünk megújuló áldozatává. Ha mainapság ismét számba vesszük ezeket a tanulságokat, ha végiggondoljuk, ki és miképpen veszett oda, fel kell tennünk a kérdést: jobban látjuk-e azt a célt, amelyre törekedtünk? Élesebben észleljük-e, mire szolt a meghívásunk, amikor ennek a drámai történetnek a kezdetén egymással egy történelmi sorsközösségben összeköttetünk? Nem arról tanúskodik-e az itt bemutatott kötet egyik hiánya — az elmélyült és átfogó gondolati reflexióké —, hogy az új helyett ismét csak a régít látjuk, a szokás- és törvényszerűt, a megosztottság régi demarkációit? Nem azért történt velünk mindez, mert nem voltunk képesek túllendülni e határvonalakon, noha egyszer már úgy tűnt: megtaláltuk a túllépés indítékait?

Nem azért vagyunk-e kitéve a megértés hiányának — ennek a sorstalanságnak —, mert elutasítjuk a sorsközösséget azokkal, akikkel történelmileg összetartozunk? Nem azért vagyunk kénytelenek visszatérni a tradíciók érthetetlen káoszába, mert ma ismét az egyoldalú bezárkózásban élünk és így alkalmatlanná válunk a közösség felismerésére? Nem kockáztatjuk ezáltal, hogy még mélyebben kell alámerülnünk e régi drámában — mert nem vagyunk képesek megnyílni egymás iránt? Egymáshoz kötözve ebben a sorsközösségben vajon tehetünk-e továbbra is úgy, mintha nem ismernénk a másikat, nem tudnánk, mi végre vagyunk együtt, s nem értenénk, hogy kettősségünk mindaddig megmarad, míg

nem győz szívünkben egy végsőképpen, egyesítő *irgalom*? Nem az irgalom — *heszed, eleosz* — teszi lehetővé a tragédiák, a megosztottság meghaladását egy olyan jövőben, melyet ma még csak sejthetünk?

A *Holokauszt és a keresztény világ* című kötet túlságosan sokrétű ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre egyöntetű választ találjunk benne. Mint egyfajta pedagógiai segédanyagnak talán nem is lehet a kötet célja az efféle válasz megformálása; talán nem akar többet elérni, mint azt, hogy elmélyedjünk a tények és részinterpretációk sokaságában és nekilássunk a legfontosabb munkának: hogy a magunk számára tisztázzuk a történeteket és ezek jelenkori fontosságát. A könyv jelentős segítséget nyújt ebben a munkában. Mégsem vezethet eredményre, ha nem találjuk meg azt a továbbit, ami az előbbieket megvilágítja. Különösen fontos ez a mai Magyarországon, ahol oly szorosan egymáshoz kötve léte-zünk, a kapcsolat drámai feszültségét minden elemében és történelmi jelentőségében megélve. Különösen ehelyütt fontos, hogy rátaláljunk az élő horizontra, amely átfogja saját perspektíváinkat, ezeket egybeolvasztja és egyben meghaladja, ezáltal új történelmet létesítve, amelyben a kereszténység és a zsidóság közösségének értelme ténylegesen is feltárul. Az, hogy a Holo-

kauszt tragédiája részesedhet ebben az értelemben — egyelőre alig több, mint reménység. Ez a remény nemigen válhat valóra, ha nem a sorstalanság leküzdése és a sorközösség vállalása, vagyis az irgalom gyakorlása által, amely mint *heszed Előhim* — Isten irgalmas szeretete — régi és új történeteink fordulópontja.

A fenti kötetről olyan személy írta le a felfogását, akinek felmenői közül sokan a Holokauszt áldozatai vagy túlélői; akiben annak ismerete, hogy mit jelent zsidónak lenni, hatalmas és döntő mozdulattal Krisztus irgalmas szeretetére mutat, aminek megrendítő eseménye ma is eleven; aki mind a mai napig lelkében hordozza az üldöztetés traumáját, a felszabadulás élményét, az elkülönülést, az együttélés és az útkeresés valamennyi dilemmáját, egy sokak számára máig megoldatlan problémagóc minden fájdalmával és reménységével egyetemben; s aki ebben a szeretetben mégis az emberiség új történelmének lehetőségét látja.

(A *Holokauszt és a keresztény világ*. Szembenézés a múlttal és a jövő kihívásaival. Szerkesztette C. Rittner, S. D. Smith, I. Steinfeldt és Y. Bauer. Fordította Zalotay Melinda, facilitátor Heindl Péter, *Egyház-fórum* – Balassi Kiadó, Pécs – Budapest, 2009)

MEZEI BALÁZS

ESSZÉK

Kertész Imre

A megfogalmazás kalandja

Vigilia

A Vigilia Kiadó ajánlata

Kertész Imre: A megfogalmazás kalandja

A kötet szerkezete három fejezetre tagolódik: az első rész sajátos kollázs, mely eredetileg egy hangoskönyv számára készült, és (az önidézés írói módszerével élve) önálló szöveggént is olvastatja magát – egyben felvezetésül szolgál mindazon témákhoz, amelyeket a következő rész beszélgetéseiben részletesebben is kifejt, illetve kommentál a szerző. Az öt interjú közül kettő most jelenik meg kötetben először, közülük a *Sorstalanság* keletkezéstörténetéről szóló eddig publikálatlan volt. A harmadik fejezet két esszét és egy nyilatkozatot tartalmaz, amelyeket a *Vigilia* folyóirat közölt az írótól.

A kiadvány megjelentetésének érdekessége, hogy – a „*Vigilia*/Esszék” című könyvsorozat iránti rokonszenve jeléül – az író maga ajánlotta fel írásait Kiadónk számára. E kis kötetünkkel egyben tisztelni is kívánunk az idén nyolcvan éves szerző emberi és írói teljesítménye előtt.

Ára: 1.400 Ft

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

AZ IRODALOM VÉDELMEZŐJE

A Nap Kiadó „In memoriam” sorozatának újdonsága Domokos Mátyást mutatja be Sebestyén Ilona válogatásában és szerkesztésében. *Leltárhiány*, a kötet címe, Domokos Mátyástól való, az Újhold Évkönyvben publikált írásában az ötvenes évek kultúrpolitikájának bűneit sorolta föl, írók elhallgattatását és megbélyegzését. Erre válaszolt aztán Szerdahelyi István a Népszabadságban, majd az ő kifogásait Szász Imre hatálytalanította az Új Tükörben. A címadó tanulmány igen jelentős dokumentuma volt a nyolcvanas évek közepén egyre határozottabban megnyilvánuló irodalmi rebelliónak, amelynek egyik legfontosabb követelése az irodalmi értékrend helyreállítása volt. Ebben Domokos Mátyásnak kivételes érdemei voltak, megalkuvás nélkül küzdött a cél eléréseért, következetessége például szolgálhat az irodalommal foglalkozók számára. Tudta, hogy figyelik, tapasztalta, hogy tisztázó szándékai nem kívánatosak, átélte, hogy irodalmi ideáljai nem találkoznak az irodalmi élet irányítóinak rokonszenvével, mint ahogy elképedve tapasztalhatta azt is, hogy a rendszerváltás után a korábbihoz hasonló hévvel kell megküzdenie Illyés Gyuláért és Németh Lászlóért, akiknek utóélete nem nevezhető harmonikusnak. Mindez nem készítette visszavonulásra, irodalmi elveinek revideálására. Így vált az öncsonkító irodalom-szemlélet ellen vívott küzdelem megingathatatlan képviselőjévé.

Ha bárki hiteles ismereteket akar gyűjteni az ötvenes-hatvanas-hetvenes-nyolcvanas-kielcvenes évek irodalmi torzulásairól, hiteles tanúként fordulhat Domokos Mátyáshoz. Egymást követő tanulmányai sokszor orvosi látleltre emlékeztetnek a betegség okainak és lehetséges gyógy módjának elemzésével. A gyógy mód: a jó és hiteles irodalmi művek megbecsülése s a korízlási elvárásoknak megfelelni vágyók elvetése. Felismerte és tudatosította, hogy a hatalom elvárásaihoz alkalmazkodó író veszít súlyából, s szolgává alacsonyodik. Mivel ennek megfogalmazásával sokakat késztetett (volna) lelkiismeretvizsgálatra és gyónásra, jó néhányan támadták, nézeteit érvényteleníteni próbálva. A Révai József működése nyomán kialakult súlyos fertőzés még napjainkban sem múlt el nyomtalanul, ezért is volt szükség olyan világosan gondolkodó, a bórét is vásárra vivő irodalmárra, amilyen Domokos Mátyás volt.

Ágh István szeme is megakadt Domokos Mátyás sarkosan fogalmazott megállapításán: „Som-

lyó György a *Philoktétész sebe* című tanulmányából teljességgel hiányzik az a mucsai moderneket jellemző pimasz fölény, amely a márkavédjegyügynökök és ellenőrök fennhéjázó göggyével eleve kétségbe vonja, hogy a modernség divatos telephelyein kívül is születhet új a művészetben.” Irtozott az egyoldalúságtól és a kánonoktól, amelyek azért születnek, hogy értékes, megbecsülésre és olvasásra (!) érdemes írókat és műveiket ki lehessen kapcsolni az irodalom vérkeringéséből. Mintha megéreztette volna, hogy előbb-utóbb egész irányzatok jutnak erre a sorsra. Hány nagy nyugatos író kezdene kiiktatni a 20. századi irodalom történetéből! A hazug, kirekesztő szellemiség ellen küzdött, s ebben az ütközetben bizony nagyon érezni hiányát.

Sokoldalúsággal, minőségérzékkel áldotta meg a sors. Illyés Gyula, Németh László és Weöres Sándor álltak ízlése tengelyében, de — hogy őt magát idézzem — „fényűző olvasóként” szembesült az irodalommal, ízlése megóvta attól, hogy tűnő irányzatok, másodrendű alkotók kössék le figyelmét. A *Hajnali józanságról* írt tanulmányértékű bírálatában találóan írta magatartásáról János Zoltán, hogy szellemi hazájának tekintette az irodalmat, s fájdalommal tapasztalta a tradíció elvetését. Fontos és iránymutató volt számára az a hagyomány, amelyet Péterfy Jenő és Schöpplin Aladár teremtet, s amelynek termékenyítő szemlélete bizonyos áttételekkel az egymást követő esszéírók tevékenységét is áthatotta. Az irodalommal, művekkel foglalkozó írásai alaposságukkal a tanulmányokat, eleganciája világképtelremtő és -örző igénye az esszéket idézi. A szó szoros értelmében otthona volt az irodalom, amelyben ugyanolyan természetesen forgolódott, mint például Szabó Lőrinc. Az írást ugyanúgy erkölcsi feladatnak vélte, mint Babits Mihály. Hiányzott belőle Kosztolányi lebbenő könnyedsége, mellyel a gyengébb műveket és írókat is megemelte, róla mondott le az igazság képviselétéről és kimondásáról, s ezt hitelesítette meglátásait.

Az irodalomban, annak értékelésében a személyes ízlésnek is szerepe van. Természetes, hogy ízlését követve az ítélkező tévedhet, netán jelentőségünkél alább értékeli írókat, műveket. Itt-ott megkérdőjelezhetjük Domokos Mátyás némelyik értékítéletét is, életművének összességéből mégis nyitott, megbízható ítéletű kritikus és tanulmányíró következetes megállapításai bontakoznak ki, ezek teszik maradandóvá írásait. Múltán mondta róla megrendítő gyászbeszédében Benyhe János: „...a 20. század vésszen dagályos, de főleg apályos vízen” a maradandó írók „szószó-

lója” volt, „a főleg versebe és esszébe párolt szemlélet és gondolkodás avatott kalauza”. Azok közé tartozott, „akiknek a történelmi viszontagságok közt sem kellett soha egyetlen szavukat sem megtagadniuk, visszavonniuk”. Azon kevesek egyike volt, akiknek életművében természetes egységet alkotott erkölcs és tudás, s ebben is Babitsot tekinthetjük elődjének, s mellette a harmadik nemzedék esszéíróit.

Alighanem *Az olvasó fényűzése* három kötetéből következtethetünk leghitelesebben Domokos Mátyás ízlésére. (A három kötet címei: *A rontás ellen; A költői képzelet nyomában; Az „életre figyelés” prózaírói jól tájékoztatnak tartalmukról; a gyűjteményeket ugyancsak a Nap Kiadó jelentette meg.*) Az irodalom karanténba zárása után az 1991-ben rendezett irodalmi napok kérdéseire: „Felszabadult-e végre a magyar irodalom?”, Domokos Mátyás — akkor — igennel válaszolt. Ha élne és most szembesülne a kérdéssel, nyilván óvatosabban felelne: az irodalom talán igen, de napjainkban is megkötések, prekoncepciók akadályozzák a könyvek megjelenését és a kiadók zavartalan működését, s a kultúráért felelős minisztérium (is) „a könyv és a kultúra = áru” jelszót követi, s a legendás „három té” ma, más keretek között ugyan, de működik, hiszen támogatás nélkül nehezen vagy egyáltalán nem jelennek meg művek. Domokos Mátyás abban bízott, hogy az új lehetőségek új magyar irodalmat teremtenek, s ebben igaza lett, kiváló fiatal írók sora tűnt föl, az irodalmi folytonosság azonban alig-alig érvényesülhet a jelenlegi anyagi lehetőségek miatt. Nem alakult ki a Domokos Mátyás által fontosnak vélt „intézményrendszer” sem, ami van, azt többnyire az állam és a politika ellenőrzi (olykor cenzúrázza). 1993-ban, a Forrás által felvetett problémát (az írástudók árulásának felvetése) jóval kesernyésebben értelmezte: a jelenségek ismétlődésének magyarázatául ezeket írta: „...a Rossz körforgásának nemcsak tanúi lehetünk, de elszenvedői is vagyunk mostanában, mert benne élünk. Van tehát rendszerváltozás, ez tagadhatatlan, csak éppen abban nincs változás, aminek változatlanul ki vagyunk szolgáltatva, oda vagyunk dobva.”

Szerény eszközeivel szembeszállt a Rossszal, amelynek gerjesztői az irodalomban is árkokat ástak. Ezért érezte kötelességének a népi irodalom képviselőtét. Tapasztalata szerint a népi írók változatlanul korunk sokszor lehangelő állapotát ábrázolnák, s ezért kísérik hallgatással az ilyen célzatú műveket. „Az élet szavát visszhangzó irodalomnak pedig csak akkor lesz jelene és jövője, ha visszhangtalan közöny és elhallgatás gettójában is marad annyi ereje és ‘akarása’, hogy folytatni tudja munkáját.” — Ez a gondolata 1997-

ben fogalmazódott meg. Érvényessége ma már — sajnos — nem csak a népi irodalomra korlátozódik. Ezt a prózaírókat tárgyaló kötet egyik-másik tanulmánya is bizonyítja. Nem véletlenül visszatérő témája a Németh László művei nyomán gerjesztett politikai viharok, amelyek újra meg újra annak a törekvésnek is jelképei, ahogy a politikai erőszak meggátolja az irodalom egészséges fejlődését. Az írónak két fegyvere marad: bátorsága és tehetsége, amely kiszabadíthatja a hallgatás burájára alól. Félreértett és egyre ritkábban emlegetett író például Mándy Iván, akit egy nagyhatalmú irodalomtudós „kismesterként” tartott számon. Domokos Mátyás róla szóló írásai lényegesen magasabbra helyezik írásművészetét. Az *Előadók és társszerzők* elbeszéléseit 1952 táján már írta, s egy vulkánfiber kofferbe menekítette. Ez a kötet is hűségét, rendíthetetlen macakosságát és tartását bizonyította. Domokos Mátyás szemléletmódjának tágasságát bizonyítja, hogy érdeklődésének fókuszába épp így belefért Szentkuthy Miklós vagy Esterházy Péter. Akik Esterházyt elszánt buzgalommal igyekeznek kiiktatni irodalmunkból, tanulhatnának Domokos Mátyástól.

A költői képzelet nyomában járó szerzőről már csak a kötet terjedelme miatt is nyilvánvaló, hogy legkedvesebb olvasmányai a versek voltak. Szabó Lőrinc lírájának egyik legalaposabb ismerője volt, hisz verseit is sajtó alá rendezte. Ugyanez a megállapítás érvényes Illyés Gyula költészetének egyik legalaposabb méltánylójára, műveinek gondozójára. Igazságtévő írásai szólnak a harmadik nemzedék mellőzött költőiről, Vass Istvánról, Kálnoky Lászlóról, a Babits által is nagyra becsült Jékely Zoltánról és természetesen a generáció legnagyobbikáról, Weöres Sándorról. Ízléséhez — ismét csak az a kifejezés illik ide: természetesen — nagyon közel álltak az újhordasok. Pilinszkyt több nézőpontból vizsgálta, hasonlóképp Nemes Nagy Ágnest, bensőséges portrét rajzolt Kormos Istvánról, és időt álló kritikát más, kitűnő lírikusokról, közöttük Lator Lászlóról, Orbán Ottóról, Csoóri Sándorról, Tandori Dezsőről és Nagy Gáspárról. A bírázataiból találmra kiválasztottak névsora bizonyítja, hogy Domokos Mátyás folyvást azon fáradozott, hogy betemesse a különböző meggyőződésű, más és más kifejezőmódot megvalósító alkotók között mesterségesen kialakított árkot.

„Emlékezet nélkül nincs művészet” — idézte egyik mesterét, Fülep Lajost. Emlékezés nélkül nem alakíthatjuk ki a jelen hiteles képét sem. Ezért is emlékeznünk kell Domokos Mátyás munkásságára, amelyben a tisztultabb irodalmi kor képe is felvillant. Köszönet illeti Sebestyén Ilonát, hogy módot adott erre.

RÓNAY LÁSZLÓ

JÁSZ ATTILA: FÜRDŐKÁDBÓL A TENGER

Több, zömében verseskötet után az idei könyvhét alkalmából jelent meg Jász Attila esszéket tartalmazó gyűjteménye. A húsz év prózai terméséből való válogatást közreadó könyv a hasonló köteteken edzett olvasó számára váratlan és kellemes meglepetéssel szolgál. Több okból is. Egyrészt a műfaji sokféleség miatt, melyet a könyv fülszövege jobb híján, de találóan nevez „esszéisztikus”-nak, azaz „kísérletinek”. A könyvben olvasható írások valóban kísérletek a megértésre, s a megértett közvetítésére, legyen szó kritikákról, könyvismertetésekről, az életművet áttekintő pályaképekről, naplóbejegyzésekről vagy útleírásokról. A kötet írásai jóval többet adnak, mint azt a bevezetőnek szánt *Két majom, rosszabb esetben 1* című szöveg (szerényen) sejtetni enged. Sőt maga a bevezető esszé is része annak a kísérletsorozatnak, melyet a többi írás folytat majd, s mely végső soron azt vizsgálja: hogyan alakul, hogyan is alakítható az „irodalmi alapviszony” szereplőinek, Írónak, Műnek és Befogadónak a kapcsolata ma? Világosan kirajzolódik a szövegekből egy olyan értelmezői attitűd, mely szerint a megértés soha sem a véglegesség jegyében zajlik, hanem maga is kísérlet, mely vagy sikerrel jár, vagy az Olvasó/Kritikus kénytelen beismerni saját kudarcát. Érdekes játék, ha akarom a kritika műfaji remeklése az a levélformában megírt szöveg, mely arról szól, hogy a Szerző miért nem tudta megírni Tolnai Ottó *Költő disznózsír*ből című könyvéről a vállalt kritikát. A „nem tudás” okainak számbavételéből végül mégiscsak kibomlik a kritika.

A *Fürdőkádból a tenger* című kötet első fele tehát jórészt kritikákat tartalmaz tematikus csoportokban. Az első rész *Bölnyevadászat* címe még Jász Attila korábbi kötetének a *Xantusiánának* a világát is megidézi, de a levadászott „bölnyek” ehelyütt a magyar irodalom közelmúltjának és jelenének fontos alakjai (Weöres, Mészöly, Vasadi és Tolnai). A következő ciklusokat a mai magyar lírában megjelenő erotika (*Erosz játékai*) és a halál motívuma tematizálja (*Pontot tenni*), míg a *Rész az egész helyett* című csoportban kortárs magyar költők pályáját áttekintő írásokat olvashatunk. Ez a rész zárja a kötet első felét (*I. könyv: A fürdőkád*). A könyv második fele a címek metaforikus utalásaiból is sejtethető szélesebbre nyitja a horizontot. A második rész (*II. könyv: A tenger*) első ciklusa kelet-európai, vagy onnan származó írók műveivel foglalkozik. Ezeknek az írásoknak a váratlan hozadéka számomra, hogy megértem a Szerzőnek azt a nemrég interjújában adott nyilatkozatát, melyben a „vidéki íróság”-ról vall. Ak-

kor ezt valamiféle kisebbségi érzés megnyilvánulásának gondoltam. Az ukrán és lengyel írók műveinek bemutatása során azonban megértettem, hogy másról, többről van szó, egy olyan nézőpontnak a vállalásáról és kiválasztásáról, mely kívül esik ugyan a centrumon, de egyben fel is kínálja a másként látás lehetőségét, s ebben a másságban felismeri azokat az értékeket és lehetőségeket, melyeket írói, költői megnyilatkozásaiban termékeny módon szóvá tehet.

T. S. Eliot írja egy helyen, hogy a kritika az önkritika folyamatos gyakorlását is jelenti. Ez a tétel Jász Attila kötetét olvasva nyilvánvalóan olyan formában is működik, hogy a Kritikus saját kritikáit, mások műveivel szembeni elvárásait szembesítjük költői alkotásaival. A *Fürdőkádból a tenger* kötet azonban Eliot tézisének egy másfajta értelmezését is felkínálja. A könyv második részének második ciklusától (*Odüsszeusz a fürdőkádban*) ugyanis a kritikák, könyvismertetések hangjában is felismerhető szubjektivitás másfajta, közvetlenebb személyességre vált át. A második ciklusban az utazást konkrétan és metaforikusan is tematizáló szövegeket, élménybeszámolókat, naplójegyzeteket, útleírásokat olvashatunk, s ezek közé ékelve találjuk a kötetnek címet adó esszét is, mely a személyes emlékek interakciójában értelmezi Márai, Pilinszky és Petri tenger-élményét. A könyv második felének írásait olvasva az Olvasó észrevétlenül maga is Utazóvá válik a felé a belső tenger felé, melybe maga a Szerző vezet be. Az élmények elmesélése, a saját élettér (a kisváros, Tata), a családi élet megjelenítése már a személyességnek egy olyan területe, ahová nem mindig és nem mindenkinek nyílik lehetősége betekinteni. A könyvnek mégis vagy épp ezért ezek a legizgalmasabb fejezetek. S hogy több szempontból is önreflexív szövegekről van szó, azt az is bizonyítja, hogy ebben a részben, külön ciklusba rendezve kapnak helyet azok az esszék, melyek az írásról szólnak. Megint csak érdekes játék vagy műfaji remeklés az a „fiatal, ismeretlen barát”-nak szóló szabad vers, mely a címzettet arról akarja meggyőzni, hogy ne írjon verset. A vers utolsó része (*X. HIT*) viszont így szól: „Ne higgy el mindent, / ne hidd el mindezt, / / lépj túl / e vázlatpontokon is, / / magadnak higgy, / az érzéseidnek, gondolataidnak, bűvölő tapasztalataidnak, / / és legfőképp magadnak higgy, / anélkül nem megy, / / se írás, se hallgatás.”

Talán nem tévedek nagyot, ha azt gondolom, ezeknek a Költőt „bűvölő tapasztalatoknak” a könyve a *Fürdőkádból a tenger* is. Csak éppen másként. (*Tiszatáj Könyvek*, Szeged, 2009)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

OLÁH ANDRÁS: KÖZJÁTEK VAGYUNK

A kötet végigolvasása után kerestem azt a szót, amelyik kulcs lehet a versek többségéhez. Először az *álom* szót éreztem erre legalkalmasabbnak. Majd az *idő* következett, illetve csatlóssai: a nap- és az évszakok, az emlékek, a múlt-jelen-jövő triumvirátusa. Ezt az elképzelést is átléptem. Végül egy olyan fogalomnál kötöttem ki, amely, ha emlékeztetem nem csal, nem is szerepel a könyvben. Ez a szó a *hiányérzet*. A sugallt hiányérzet. A virtuális és a megélt hiányérzet. A hiányérzet motíválta szorongás, a hiányérzet által gerjesztett veszteségérzet. Az élet minden szegmensében. A magánéletben éppúgy, mint a közéletben. Tovább megyek. Oláh András költészete nem áll meg az ország határainál. Messzebb megy. A lábnyomok a Föld, a kozmosz irányába vezetnek.

Néhány versidézet, melyek igazolják a fenti megállapításokat: „*mint meglazult téglát a múlt falából / kivetsz majd életedből... s mint szfóvs fagyöngy az út menti / fák feléled gyanútlan életem... / magunk vagyunk a bűvészkalap / ripacszkodunk egy komédiában / s lopunk a tapsból mit más arat... / magáévá tesz a rettenet... a gyárkémény csöpögteti távoli / halálos mérget a tavaszba... csak örökös napnyugta / rajta aprócska rés: / kijarat a semmibe... rossz bőrben van itt hit remény:... összegabalyodik bennünk / múlt jelen és jövő / rohanva élünk egymás / mellett — világtalanul... egymást cseszegetjük eszméktől részegen / a számunkra kijelölt Föld nevéü türelmi zónán.*”

Oláh András költészete az élet és a lélek apró mozzanatainak keresztlapra tapos ki mezsgyéit a csonkolt teljesség, a föld és a menny felé. Magyarázkodás helyett be- és rámutat. Egyformán tud élni a tények és a homály kínálta poézissal. Mondatában a véges és a végtelen egymás mellett nyújtózkodik, verse kimerevített villámlás, életérzések summája. Erre a legjobb példa egy rövid vers, *Évszakok* a címe: „*tavaszaink tiszták / vértelenek / nyarunk bizakodó / de az ősz jobbra / mérgezett: csalással / árulással teli / s többször van tél / mint kellene.*”

A létezés ábrázolása mellett kiemelt szerepet kap a létezés minden irányból történő megközelítése. Fontos szerep jut a különböző korokat magába foglaló történetiségnek, a történelemnek. Néhány ide kívánczó verscím: *Frangepán, Seherzádé, Munkács eleste, Júdás, Babylon pusztulása.*

Költészetében hol tiszta vízként, hol pocsoilyaként terül el a látomásosság. Az evidens a szavakkal kimondhatatlan burka. Önmagára tekintve könyörtelenül kiélelti látását. Nem hízeleg, szigorú sorompóór a lelkiismerete, morális és szociális érzékenysége. Kézről kézre, korszakról korszakra járatja a morál zsebtükrét. Figyeli, ki az, aki vállalja a szembenézést, és ki az,

aki tovább adja a szembenézésre alkalmat adó tükröt. Aki kontrollálni akarja az imént mondottakat, olvassa el a *pipacsok pirosa*, az *üzenet a toronyba* és a *sírodat rázom* című verseket.

Oláh András nem tartozik az elvontan fogalmazó költők közé. Érzékeltesen ír. Plasztikus, sallangmentes sorokból tevődik össze az áttekinthető vers. Képzetele nem fehér bottal közeledik a valósághoz. Jól lát, és ha nem rest az olvasó, láttat. Szükség van az érzékszervek többségére. Idézetek találomra, innen-onnan: „*felhők nedves rongyaiba / csavarva... a botok fehér koppanása / jelzi a kötelező haladási irányt... befalazott árnyékunk... / a szavak tengelyig / süppedtek a hóba / tapogat az emlékezet csápjá... / egy szorgos harkály hangja / könyököl bele a duzzogó csöndbe... / a másnapos kontúrok között... / hagyd most a fényt a hiénáknak... / haldokló fájdalom... / a kocsmaszagú éjszakában... / s mi belülről is fázunk.*”

Oláh Andrást költészetében, ideértve a korábbi köteteit is, kényszeresen foglalkoztatja férfi és nő kapcsolata. A ragaszkodás, a kötődés fényét megtöri az eltávolodás, a kiüresedés, a hiányérzet komor árnyéka. A megfajthatatlanság tűhegye számos versében szűrja képzeletét. Nem áll szóba a látszatokkal, helyette szeretné minél előbb birtokba venni a lényegét. Szeretné minél pontosabban költészeté transzponálni átéléseit, virtuális elgondolásait. A férfi-nő kapcsolatot, a nemiséget, számos versében a kozmikuság fedőrétegével vonja be.

Aki kötetét végigolvassa, világossá válik számára, hogy bizony-bizony időnként elszorul a költő torka. Ez a mai honi- és világállapot felsérti érzékeny alkatát. Időnként visszafogottan feljajdul, s igyekszik a maga eszközeivel tompítani a fájdalomérzetet. Az egyik legbeváltabb módszer: a versírás. A versírás, mint belső nagytakarítás, tisztogatás. Követendő példa. (*Hungarovoxx Kiadó, Budapest, 2009*)

SZENTI ERNŐ

LÉTKÁRPITOK Kárpáti Tamás kiállítása az Erdős Renée Házban

Megmagyarázhatatlan erő, a szemérmesen viszszenyelt belső szépségnek — paradox — olyan áradása jellemzi Kárpáti Tamás vásznait és kartonjait, hogy a titok megfajlásához — kevés a szó — ezúttal is alig kerülünk közelebb. Pedig az utóbbi három-négy év festményei és grafikái (a 28 olajkép és 10 pasztell), ha új állomást nem is jelölnek — az életmű, akár a klasszikusoknál, valaminő ösztönösen megérett „növésterv” alapján épül —, mélyítik az eddigi értékeket.

Kétségkívül, ennek a festőecset intenzitásával valamínő pszichológiai állapotot — leginkább a szenvedésélményt — kifejtő alkotásmodnak gyökerei távol esnek a valóságtól. Ha némely mű címe (*Színeváltozás* – 2007; *De profundis* – 2009; *Orfeusz* – 2007) jelzi is — tekinthetjük hangulati fogódzónak — a *Biblia* és más mítoszi szcénák (hiedelemvilágok) jelképerejű közelségét, nem igazítanak útbá eme sajátosság *létvizsgálatait* illetően. Nem, mert a titok (nevezhetjük Kárpáti Tamás-i teljességigénynek) bennebb van: a kételkedés démonát az *eredeti bűn* fényében megjelenítő *drámai* életigenlésben s az elmúlás tényét kozmikusá tevő akaratban. Ám a „látszat” még nem való. Mintha a *megvert ember* Pilinszky *Harmanaponjának* iszonytató fényében — egy kissé megfélekedzvéen arról, hogy az Ő feltámadása a mi feltámadásunk is — csak azért dideregne meg, hogy bűnmegvallása „bölcselemi” súlyt kapjon.

Am ennek épp az ellenkezője igaz.

A többszöri „kifosztással” — paradox — nő meg benne a *hit* (ezen sosem a templomba járók türelmes istenkeresését kell érteni, hanem a *teremtésbe* mint végső bizonyosságra vetett *égő* akaratot), s ez vezérli érzelmi-indulati kitöréseiben is. Minthogy a vászon még a golgotai szenvedésélmény tudatában sem lyukaszkodhat ki — Kárpátitól távol esik az avantgárd e jegyben fogant mindenféle gesztusa —, az élmény az önkifejező bátorság sisterségével a festőecset *szolozsmáját* égeti bele az anyagba.

A — Supka Magdolna által is említett — *első szépség* (ennek kivételése minden festmény) úgy harmonizál a művész által magára vett (melankóliájával szinte piederesztálra emelt) szenvedésélménnyel, hogy ebben a kétségkívül zenei impressziókat is magán viselő harmóniában föloldódik a lélek. *Paradicsomi* állapot lesz a fájdalom, s az ég ígézetében való megigazulás — minthogy párbeszéd folytatódik a Teremtővel — *valós* és *álomalakok* misztériumává válik. A spiritualizálódó *játék* azt mutatja, hogy a rembrandti fényből életelixír lesz, az ezt megelőző századvég bajnokaiból (például a drapériák alatti halálvíziókat színszimbolikával megjelenítő osztrák költőből, Traklból) pedig „magánhasználatú” angyalok.

Puha, gomolygó felületek (*Bíbor liget* – 2008; *Domb* – 2008), zöldben-kékben imbolgó kertek (*Szomorú táj, áldozati kövel* – 2006; *Viola* – 2006; két pasztell: *Jegyenék, temető; Küldött* — mindkettő 2007) és barnássárgás-vörösből izzó érzelmi terénúmok (*Színeváltozás* – 2007; *Vérróza* – 2006) jellemzik eme érett *emberiséglettart*, a létartalma-

kat bibliai közeli vagy épp annak szimbólumvilágában landoló jelképekkel megörökítő, poétikusra hangolt „keresztutat”. Kárpátnál ez a mai világból való elvágyódás — ezért is nevezhető a kortárs magyar festészet Hölderlinjének — nem a dokumentum-lét kikerülése, hanem a rétegzett, lazúros színanyagot átszellemítvén (bravúros technikai tudással) éppenséggel a felszín alatti „tárnák” megnyitása. Archaikus gesztusaiban — értékkijelölő módon — ott a kálváriák szenvedelmét egy magasabb világba emelő igyekezet. A gyötretés lámpáját csupán addig égeti, amíg meg nem bizonyosodik arról, hogy a szenvedés tisztítóüzén átesett ember — rejtező alakjainak, viseljenek akár fél arcot, Krisztus-arcuk van — nem csupán jobb lesz, hanem a kereszt árnyékával mint *létösszegző* jelentéssel *igazabb* is.

Ebbe a *borús* kertbe belépve látni csak igazán, hogy a helyenként szinte nonfiguratívva váló alakrajz mily tömény skáláját nyújtja a rejtekezésnek. A flóra *ködéből* kivillanó arcok, arctörédek úgy avatják *jelentéssé* a háttér rétegzett foltjainak arzenálját, hogy az illékony jelenlét ellenére is észlelni a megszemélyesítés gyanánt növekvő *várakozó* hit fenségét (*Ősz* – 2007; *Erdő* – 2006; *Viola*). Kiűzetés, megfeszítettetés, a sarkakra állított világ fájdalma? Inkább a szép és rút mosolyú szentek (az emberalakra glória nélkül és glóriával is emlékeztető apostolok) archaikus közössége, amelyet csak még jobban eggyé forraszt a közös élmény: a meg nem adás (a gyötrelmek ellenére is kitarás) szentsége (*Fohász, pasztell* – 2007; *Olaj* – 2007; *Fráter Fabiano* – 2009; *Szelíd pásztor* – 2007; *Szomorú erdő* – 2008).

Turner számára a víz áttetsző függőnye és a köd jelentett *fényt*, míg Kárpáti számára a fájdalommal érett, ám megdicsőülő halál lámpása (Krisztus sebével, az olajjal, a mirtusszal, a rózsával, a kereszttel). Világító — a koponyát is gyakran kellékké emelő — jelképrendszerében a motívumok (leginkább a kereszt, és a megannyi corpus-előzmény, corpus-variáció) a gomolygó *telítettség* ellenére is élnek. A pasztellek talán kontrasztosabban adják vissza (a szín-élek némelykor egyben kontúrok is) ezt a drámát. Viszont a festmények mély-barnái, zöldjei, *érett* vörösei — s az így képzett, több rétegen át is fényt sugárzó, lazúrosan lágy mezők — olyan (egy kis megengedéssel) *létkárpitok*, amelyek életünk, boldogságunk, reménytelen reményeink esszenciáját hordozzák.

SZAKOLCZAY LAJOS

SOMMAIRE

- IBOLYA TAR: L'amitié dans l'Antiquité gréco-romaine
 TIBOR GÖRFÖL: „Je vous appelle amis” (Jn 15,15)
 ISTVÁN DÉVÉNY: Sur l'amitié
 BEÁTA DÁVID: Pensées sur la solitude en se basant sur les données sociologiques
 MIKLÓS FOGARASSY: Mes souvenirs sur le lycée bénédictin de Győr
 ■ Poèmes d'Ayhan Gökhan, András Lázár Bence,
 Zsolt Miklya, Tamás Oláh et István Vörös
 BALÁZS MEZEI: Communauté de sort. A propos du livre „L'holocauste et le monde chrétien” (eds. Carol Rittner, Stephen D. Smith, Irena Steinfeld)

INHALT

- IBOLYA TAR: Die Freundschaft in der griechisch-römischen Antike
 TIBOR GÖRFÖL: „Ich nenne euch Freunde” (Jn 15,15)
 ISTVÁN DÉVÉNY: Über die Freundschaft
 BEÁTA DÁVID: Gedanken über die Einsamkeit im Spiegel der soziologischen Daten
 MIKLÓS FOGARASSY: Meine Erinnerungen über das Gymnasium der Benediktiner in Győr
 ■ Gedichte von Ayhan Gökhan, András Lázár Bence,
 Zsolt Miklya, Tamás Oláh und István Vörös
 BALÁZS MEZEI: Schicksalsgemeinschaft. Gedanken im Zusammenhang mit dem Band „Der Holocaust und die christliche Welt” (Hrsg. Carol Rittner, Stephen D. Smith, Irena Steinfeld)

CONTENTS

- IBOLYA TAR: Friendship in the Greek and Roman Antiquity
 TIBOR GÖRFÖL: „I call you friends” (John 15,15)
 ISTVÁN DÉVÉNY: About Friendship
 BEÁTA DÁVID: Some thoughts about Solitude in the mirror of sociological data
 MIKLÓS FOGARASSY: My memories about the Benedictine grammar school in Győr
 ■ Poems by Ayhan Gökhan, András Lázár Bence,
 Zsolt Miklya, Tamás Oláh and István Vörös
 BALÁZS MEZEI: Common fate. Thoughts based on the book „Holocaust and the Christian World” (eds. Carol Rittner, Stephen D. Smith, Irena Steinfeld)

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkzámla száma: OTP. VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2009. évre 4.080,- Ft, fél évre 2.040,- Ft, negyed évre 1.020,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 60,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 420 Ft

VIGILIA

■ JÁSZ ATTILA
OLÁH ANDRÁS

Hónapról hónapra
Fürdőkádból a tenger
Közzjáték vagyunk
Létkárpitok. Kárpáti Tamás kiállítása
az Erdős Renée Házban

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Rónay László, Szokolczay Lajos,
Szénási Zoltán és Szent Ernő

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A vértanúságról
- 75 éves a Vigilia – Kultúra és kereszténység
- Fejérdy András, Kálmán Peregrin,
Máthé Andrea, Prohászka László,
Rónay László és Szénási Zoltán tanulmánya
- Benedek Szabolcs, Halmai Tamás,
Kókai János, Takács Zsuzsa,
Tandori Dezső és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770042

602005

09011